

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

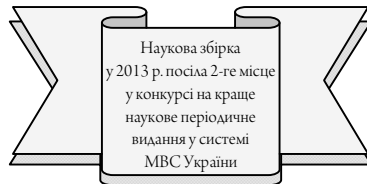
**ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ**

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 1 (64) 2014

Харків 2014

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних та соціологічних наук (постанови президії ВАК України від 10.02.2010 № 1-05/1, від 26.05.2010 № 1-05/4)

Друкується за рекомендацією Вченої ради ХНУВС, протокол № 4 від 24.04.2014

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (головний редактор); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора); **П. О. Білоус** (відповідальний секретар); **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України; **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф.; **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф.; **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; **В. В. Конопльов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України; **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф.; **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф.; **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф.; **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф.; **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф.; **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф.; **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф.; **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ЗМІСТ

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**Андрусяк І. П.**

Ідея гендерної рівності у поглядах Михайла Драгоманова 5

Сворак С. Д.О. Малиновський про державно-правовий устрій України
середньовіччя.....15**ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ****Греченко В. А.**Становлення навчальних закладів із підготовки кадрів міліції
в Харкові (1943–1990 рр.).....29**Качмар Б. М., Юхно О. О.**Проблеми протидії організованій злочинності та удосконалення
кримінального і кримінального процесуального законодавства
на сучасному етапі розвитку України.....40**Озар В. Г.**Виявлення органами досудового розслідування ознак злочинів,
пов'язаних із катуванням .....49**Семенов І. В.**Предмет злочинного ухилення від сплати аліментів
на утримання дітей або від сплати коштів на утримання
непрацездатних батьків: теоретико-правовий аналіз .....58**Федосов О. С.**Особливості розкриття розбійних нападів на банківські
установи .....68**Яценко А. М.**Деякі аспекти індивідуалізації покарання при його призначенні
(пункт 3 частини 1 статті 65 КК України).....78**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Гамалій О. Л.**

Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян.....91

Капустіна К. О.Деякі питання діяльності правоохоронних органів закордонних
країн, що виконують покарання у вигляді громадських
та виправних робіт 98

Карпенко М. М.	
Адміністративна діяльність підрозділів Служби безпеки України	111
Крепакова М. Ю.	
Поняття та система принципів адміністративної діяльності міліції	121
Небрат О. О.	
Деякі аспекти надання адміністративних послуг в Україні	130
Салманова О. Ю.	
Види адміністративних стягнень за порушення міграційного законодавства, порядок та строки їх застосування	140
Синчук В. Л.	
Форми та методи контролю за діяльністю органів прокуратури.....	150
ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО	
Карчевський К. А.	
Родинний критерій поняття «афілійована особа» (в контексті правового режиму правочинів із заінтересованістю)	160
Кузьмінський О. О.	
Розвиток правового регулювання відносин щодо використання права на комерційне (фірмове) найменування.....	172
ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Шевченко Н. Л.	
Структура заробітної плати: теоретичні проблеми	182
РЕЦЕНЗІЇ.....	191
НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ.....	194
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....	197
НАШІ АВТОРИ.....	204
ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	206

УДК 342.722.1

І. П. Андрусяк**ІДЕЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ПОГЛЯДАХ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Проаналізовано погляди Михайла Драгоманова на ідею гендерної рівності, тобто рівності політичних, економічних, культурних, соціальних та інших прав і свобод людини незалежно від її статевої приналежності. Розглянуто шляхи втілення цієї ідеї в життя, конституційно-правові механізми її забезпечення розроблені в конституційному проєкті мислителя, його вплив на формування поглядів Івана Франка, Михайла Павлика, Наталії Кобринської.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, Вільна Спілка, Іван Франко, Михайло Павлик, Наталія Кобринська, гендерна рівність.

Ідея гендерної рівності, яка сьогодні сприймається невід'ємним атрибутом розвинутого демократичного суспільства та правової держави, в своєму розвитку пройшла складний і багатоетапний шлях. Хоча було б очевидним перебільшенням стверджувати, що чинне законодавство, існуюча судова й адміністративна практика сучасної України вільні від гендерних упереджень, стереотипів, порушень принципу гендерної рівності. Підтвердженням цього є прийнята 25 січня 2011 р. Парламентською асамблеєю Ради Європи резолюція 12491 «Становище жінки в Україні» [1]. В ній, зокрема, констатується наявність серйозних проблем щодо становища жінки і забезпечення гендерної рівності в нашій державі. Така ситуація продовжує зберігатися, незважаючи на те, що ще в 2001 р. Кабінет міністрів України прийняв постанову № 479 «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки», метою якого було «поліпшення становища жінок, підвищення їх ролі у суспільстві» [2], та у 2005 р. – закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», мета якого – «досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування

спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією» [3]. Зрозуміло, що прийняття потрібного закону не змінить одразу і докорінно ситуації. Тільки загальне усвідомлення необхідності таких змін може дати позитивні результати. Необхідно не тільки використовувати зарубіжний досвід творення суспільства гендерної рівності, але й максимально актуалізувати здобутки попередніх історичних періодів, які, безумовно, мали місце і в теоретичному осмисленні, і в суспільній практиці. Можна з певністю стверджувати, що ідея покращення правового статусу та суспільного становища жінки завжди була й залишається складовою всіх прогресивних ідеологій, теорій, учень, рухів, і навпаки, все реакційне, ретроградне, безперспективне супроводжувалося та супроводжується запереченням гендерної рівності, твердженням про те, що та чи інша сфера суспільного буття є «не жіночою справою», намаганням підвести «наукову» чи релігійну основу під дискримінаційні суспільні практики щодо жінки. І сьогодні ще достатньо багато осіб чоловічої статі, які, за влучною характеристикою Антона Чехова, вважають, що «Отечеству женщины не приносит никакой пользы. Она не ходит на войну, не переписывает бумаг, не строит железных дорог, а запирая от мужа графинчик с водкой, способствует уменьшению акцизных сборов» [4, с. 115]. Тому подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави значною мірою залежить і від того, наскільки повно і всесторонньо буде утверджуватися в чинному законодавстві, суспільно-політичних та правових відносинах ідея гендерної рівності. Без неї, не викоринивши пережитки патріархальності та тоталітаризму, неможливо побудувати відкрите, толерантне, ефективне суспільство.

Одним із ефективних шляхів у цьому напрямку є використання здобутків попередніх етапів розвитку української правової думки. Невід'ємним елементом української національної ідеї, духовні основи якої заклав Тарас Шевченко, завжди була ідея несприйняття поневолення жінки, її безправного пригнобленого становища. Іван Франко писав: «Шевченко найрівніших тонів добував із своєї кобзи, коли йшло о представлення недолі жіночої. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з

цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисто людське життя, котрий би таким могучим словом бичував усе те, що в'яже, деморалізує і тисне жінчину. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий а так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко в своїх поемах «Відьма», «Неофіти» і «Марія». Не посвячення своєї людської індивідуальності для чоловіка, але найвище натуження тої індивідуальності для діла милосердя, переможення власних терпінь, забуття власних ураз, де йде о службу високій і піднесеній ідеї – добра загалу, добра людськості – отсе ідеал жінки, який полишив нам у спадщину Шевченко. Тож не диво, що й найвищий дотеперішній здобуток людськості на полі моральнім, велику ідею любові ближнього, сю основну ідею християнства, Шевченко в головній мірі вважав ділом жінчини – Марії, матері Ісусової» [5, с. 122].

Закономірною є та увага, яку приділяв питанню становища і статусу жінки найбільший український мислитель другої половини ХІХ ст. Михайло Драгоманов. Він прагнув збагатити український національний рух передовими і прогресивними ідеями свого часу, активно і рішуче виступав за гендерну рівність як за повну і безумовну рівність людей у їх політичних, громадянських, економічних та інших правах, без огляду на статеву приналежність. Не буде перебільшенням стверджувати, що саме завдяки Михайлові Драгоманову, його впливу цією проблемою зацікавилися Іван Франко та Михайло Павлик, найбільш послідовні та активні прихильники гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ ст. Суттєвим, якщо не визначальним, був також його вплив на Наталію Кобринську, засновницю та організаторку українського жіночого руху. Завдяки братові активно зацікавилася питанням рівноправності жінок і чоловіків сестра Ольга (пізніше відома українська письменниця Олена Пчілка), «яку по смерті батька він узяв на свої руки й дав їй чудове на ті часи виховання» [6, с. 138]. Важко погодитися з відомою дослідницею українського жіночого руху Мартою Богачевською-Хомяк, яка стверджує: «Рідний брат Олени Пчілки, Михайло Драгоманов, недооцінював значення її громадської діяльності. Його ідеї мали величезний вплив на формування генерації, на долю якої прийшлися соціально-політичні потрясіння початку ХХ ст. Він підтримував

рух за рівноправність жінок, заохочував і готував свою доньку до вступу до вищої школи, користався з допомоги дружини у своїй роботі, але вважав, що місце жінки – в хаті з дітьми» [7, с. 59]. Яка ж це підтримка рівноправності жінок, якщо є переконання, що їх місце «в хаті з дітьми». Це, як видається, данина фемінізму як ідеології, котра протиставляє людей за їх статевою ознакою, а не сприймає гендерну рівність як елемент прогресивного розвитку людського суспільства.

Початок формуванню нового бачення проблеми статусу жінки серед української молоді, як і формуванню модерного українського громадсько-політичного руху було покладено трьома листами Михайла Драгоманова до редакції львівського молодіжного журналу «Друг», у якому співпрацювали Іван Франко, Михайло Павлик, ряд інших активних представників тогочасної української молоді. Ці листи було написано та опубліковано в 1875–1876 рр. Серед інших проблем у них було піднято й питання статусу жінки, бачення її ролі й місця в суспільному та громадському житті. Критикуючи позицію редакції, яка ставила завдання «дать публике, особливо красавицам, «занятную» лектуру» (продовжуючи, очевидно, традицію журналу «Русалка. Письмо для красавиц» [8]), Михайло Драгоманов зауважив, що таке ставлення до жінок, «в которых в Галичине, по немецкому образцу, видят кухарок или, по-шляхетско-польскому, наложниц и салонных болтуний, /.../ которые не читали ничего, кроме молитвенника да польских «Розмаитосцей» [9, с. 409], є шкідливим, реакційним та безперспективним. В третьому листі, відповідаючи на закид, що його ідеалом є «с стриженным волосьем нигилистка, чи емансипована прогрессистка, спорящая с мужчинами о политических вопросах, а не старающаяся про свои діти»? він писав: «Стрижку или не стрижку оставим /.../ Равно так же кто предпочитает жить не с развитым человеком, а с рабыней, куклой, паразитом и в лучшем случае с недоростком, тот может быть спокоен, что таких женщин станет еще надолго. А что «мой идеал» эмансипирована прогрессистка, спорящая с мужчинами во всех «вопросах», которые доступны прогрессивному мужчине, – это я затрудняюсь сказать. /.../ Разве это только мой идеал или даже только «чад России эпохи реформенной», а не идеал всей передовой Европы и Америки? Вы

вдумайтесь-ка в смисл слова «эмансипированный» да прочитайте хоть Милля «Рабство женщин» да потом и пожимайте высокомерно плечами, пока честная работа передовых женщин, между которыми, говорю это с гордостью, наши занимают не последнее место, дружным натиском в Америке, Англии, Швейцарии, Голландии, Италии, Австралии займет шаг за шагом все позиции, которые до сих пор составляли монополию мужчин. Страх того, что тогда «оставят в небрежении детей», так же основателен, как страх наших бабушек, что если все мужики будут вольны, то не будет кому за плугом ходить» [10, с. 419–420]. При цьому він зауважує, що причина відмінності рівня участі жінок і чоловіків в інтелектуальному розвитку суспільства обумовлюється тільки та винятково в доступі жінок до освіти, їх можливості її здобути, відмінності в чоловічій і жіночій освіті. На той час, як відомо, вища освіта для жінок була недоступною практично в усіх країнах.

Михайло Павлик, згадуючи про цей період, писав, що, піднявши цю проблему, «казав Драгоманов прислати з Києва, на мої руки, російський переклад звісної праці Мілля про підданство жінок (тут варто зауважити, що ініціатором та редактором цього перекладу була визначна українська письменниця Марко Вовчок [11], внесок якої в розвиток жіночого руху в Російській імперії ще чекає свого окремого наукового дослідження) і твори Добролюбова зі статтями про жіноцтво, котрі прийшли літом 1876 р. Цим і почав Драгоманов емансипаційний жіночий рух серед нас, львів'ян, котрі, однако, захоплювалися, якийсь час, більше повістю Чернишевського «Что делать», яку дістали вкінці 1876 р. – чому Драгоманів був дуже не рад, бо вважав цю повість, щонайменше, за туману в жіночій справі, а то й шкідливу для молодіжи – як показували приміри в Росії» [12, с. 4].

Заклики Михайла Драгоманова, в тому числі й щодо емансипації жінок, знайшли відгук і підтримку серед прогресивної української молоді. Проте їй одразу ж довелося зіткнутися з репресивною системою Австро-Угорської імперії, яка загалом не дуже толерувала прогресивні ідеї, а щодо їх поширення серед українського населення взагалі була рішуче проти [13]. Позиція щодо статусу жінки в суспільстві, висловлена мислителем у листах до редакції журналу «Друг», чітко прослідковується від початків його наукової і громадської

діяльності. Пробна лекція, яку Михайло Драгоманов прочитав для отримання звання приват-доцента університету св. Володимира у Києві, мала назву «О состоянии женщины в первый век Римской империи» [14]. Однією з ключових у цій праці була ідея рівноправності жінок і чоловіків як одна зі складових прогресивного розвитку людського суспільства. Він рішуче заперечує загальноприйнятту, починаючи від римських авторів, точку зору на становище жінки в Римській імперії і негативне значення, яке нібито мав розпад патріархальної сім'ї. Навпаки, розпад патріархальної сім'ї з її «нерозвинутістю людської особистості», абсолютним юридичним та фактичним безправ'ям жінки був явищем прогресивним, оскільки дав можливість жінкам брати участь у суспільному житті, а майнові права та право розлучення, які отримали жінки в період Римської імперії, підготували «можливість християнських дружин, у яких церква запитує перед вступом у шлюб про її особисту згоду на шлюб», тобто заклали основи рівності прав чоловіка і жінки [14, с. 33]. Позиція Михайла Драгоманова щодо статусу жінки в суспільстві однаково далека і від реакційного консерватизму, який обмежував світ жінки та її можливості до трьох К – Küche, Kirche, Kinder (кухня, церква, діти), і від радикального нігілізму з його запереченням цінності сім'ї. В одному з своїх листів він писав до Михайла Павлика: «Обороняйте права жінок на освіту, на працю, на долю в громадському житті, розширяйте право розводу, але стережіться проповідувати вільну любов, як у птахів (це не зовсім вдале порівняння Михайла Павлика, сказане ним, тоді двадцятирічним хлопцем, під час судового засідання, було непомірно роздуте та розгирожоване противниками прогресивних ідей і жіночої рівноправності з метою створення карикатурного образу молодих радикалів та їх дискредитації. – І. А.). Бо й у птахів по більшій частині моногамія існує, поки виростуть діти – а в людей же дитина росте 20 р.» [15, с. 151]. Гендерна рівність не заперечує і не ставить під сумнів існування інституту сім'ї, яка не може залежати тільки від емоційно-духовного стану двох осіб, що її створили, оскільки породжує для них не тільки права, але й обов'язки. Тому вільна згода чоловіка і жінки на створення сім'ї, право на розлучення не є факторами заперечення чи нівеляція цього суспільного інституту. Любов як основа створення сім'ї не виключає потреби

правової регламентації її функціонування, необхідності її збереження і як духовної, і як соціально-економічної, і як культурно-цивілізаційної структури. «Воля – волею, та треба ж якої-небудь конституції і на вольність у любові, як і на вольність у громаді, а *liberum veto* (принцип одноголосного прийняття рішень. – *I. A.*) не годиться ні тут, ні там. Правда, в ділах любові важко написати конституцію, а ще важчи боронити її судом, – але все таки вона мусить бути вироблена і боронена культурою, – котра знатиме і егоїзм і альтруїзм, і рефлексии вольності і рефлексии задержки. Без того ж проповідь вільної любові вийде на користь егоїстам і всього менше на користь жінок. Я це знаю на прикладі нігілістичних кружків, – в котрих так багато виходило самогубств, найбільше серед жінок» [15, с. 152].

Визначення і окреслення поняття гендерної рівності, в сучасному його розумінні, в українській правовій думці вперше зустрічаємо у «Програмі» до «Громади» – періодичного видання, яке Михайло Драгоманов, спільно з Михайлом Павликом та Сергієм Подолинським, започаткували в 1880 р. в Женеві. Саме тут чітко вказано, що умовою всіх прогресивних політичних, соціальних та економічних змін у суспільстві є вимога «рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат» [16, с. 151]. Тобто мова не йде про надання жінкам тих чи інших прав, як цього, наприклад, вимагали суфражистки, виборюючи право брати участь у виборах, тобто надання права голосу. Михайло Драгоманов не виокремлює якихось специфічних жіночих прав у політичній чи економічній сферах, чи в громадському житті. Він підкреслює, що невід'ємним елементом політичної свободи є «рівність усіх у громадянських правах і обов'язках» [17, с. 10]. Політичні, громадянські, культурні та інші права особи жодним чином не можуть залежати від її статі. З цього приводу він писав у одному з листів до Наталії Кобринської: «Я все ніяк не можу поділити арифметику на жіночу і чоловічу і думаю, що вона одна для всіх і що жінки себе найскорше піднімуть, коли просто стануть робити всі наші праці не гірше нас» [12, с. 14–15]. Сьогодні, коли на основі досвіду реально існуючої політичної свободи, конституційного закріплення рівноправності жінок і чоловіків, можна констатувати стійкість і живучість дискримінаційних суспільних практик щодо жінок та гендерних стереотипів і

упереджень, із цим твердженням Михайла Драгоманова не можна погодитися. Жінці й сьогодні треба робити всі справи, що роблять чоловіки, значно краще від останніх, щоб досягнути однакового результату. В цьому й полягає реальна, історично виважена оцінка здобутків тієї чи іншої статі, щоб оцінювати їх не з позиції сьогодення, а з позицій часу, в якому їй довелося жити й працювати. В другій половині XIX ст., коли жінки мали незрівнянно гірший правовий статус порівняно з чоловіками, будучи позбавлені політичних прав, доступу до освіти тощо, могло видаватися, що достатньо змін на рівні законодавства, і все вирівнюється само собою. Проте це виявилось значно важче і складніше. Хоча зрозуміло, що передбачити цього ні Михайло Драгоманов, ні будь-хто з прогресивних мислителів XIX ст. не могли. Хоча, безперечно, його ідея про рівність всіх незалежно від статі, є значно ближчою до ідеї гендерної рівності, ніж поступове надання жінкам окремих політичних, культурних, громадянських прав, тобто «підтягування» правового статусу жінки до статусу чоловіків. Заслугує на увагу й той факт, що для Михайла Драгоманова гендерна рівність жодним чином не заперечувала потреби особливого, посиленого захисту здоров'я жінок і дітей. Так, одним із головних завдань у соціально-економічній сфері він вважав «обмеження годин денної праці, перш за все для жінок і дітей, – часом, при якому було б можливим збереження здоров'я та розвиток тілесний і моральний» [17, с. 16]. Очевидно, що нічна праця, на його думку, для цих категорій працівників повинна бути безумовно заборонена. Підсумовуючи сказане, можна зробити такі висновки: для Михайла Драгоманова гендерна рівність як рівність політичних, громадянських, соціальних, економічних та інших прав усіх людей, зокрема незалежно від їх статевої приналежності, є необхідною умовою прогресивного розвитку як людського суспільства загалом, так і кожного окремого народу; боротьба за досягнення та утвердження гендерної рівності є складовою боротьби передового, демократичного з реакційним і регресивним; ідея гендерної рівності, значною мірою завдяки Михайлу Драгоманову, від початків розвитку модерного українського національно-політичного руху стала невід'ємною складовою його програми; сучасні зусилля стосовно утвердження гендерної рівності в українському суспільстві мають органічно

поєднувати традиції та здобутки попередніх історичних періодів, зокрема другої половини XIX ст., з вимогами та стандартами міжнародно-правових інституцій та актів.

Список використаних джерел: 1. The situation of women in Ukraine : doc. 12491 : 25 Jan. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=12906&Language=EN>. 2. Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2001 р. № 479 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-п>. 3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. 4. Чехов А. П. О женщинах / А. П. Чехов // Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. – Т. 5 : 1886. – М. : Наука, 1985. – С. 113–115. 5. Франко І. Тарас Шевченко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; ред. кол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 28 : Літературно-критичні праці (1890–1892) / ред. тому Н. Є. Крутікова, С. В. Щурат. – 1980. – С. 112–122. 6. Русова С. Картина споминів про Михайла П. Драгоманова / Софія Русова // Драгоманівський збірник : Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі. – Т. 1 / під заг. ред. д-ра Василя Сімовича. – Прага : Сіяч, 1930. – С. 135–143. 7. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939 / Марта Богачевська-Хомяк. – Київ : Либідь, 1995. – 424 с. 8. Андрусак І. П. Питання гендерних прав на сторінках перших українських періодичних видань для жінок / І. П. Андрусак // Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти : матеріали міжрегіонал. круглого столу (м. Львів, 14 квіт. 2011 р.) / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – С. 5–10. 9. Драгоманов М. П. Другий лист до редакції «Друга». Українщина или рутенщина? // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / М. П. Драгоманов. – Т. 1. – Київ : Наук. думка, 1970. – С. 402–411. 10. Драгоманов М. П. Третій лист українця до редакції «Друга» // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / М. П. Драгоманов. – Т. 1. – Київ : Наук. думка, 1970. – С. 411–427. 11. Подчиненность женщины / сочиненіе Джона Стюарта Милля ; переводъ съ англійскаго подъ редакціею Марка Вовчка ; с предисловіемъ М. Цебриковой. – Изд. 2-е, испр. – СПб., 1870. – 258 с. 12. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – 24 с. 13. Андрусак І. П. Початок боротьби за гендерну рівність у Галичині (Політичні процеси Івана

Франка та товаришів) / І. П. Андрусяк // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку : матеріали XXV Міжнар. історико-правової конф. (м. Саки, 16–18 верес. 2011 р.) / Міжнар. асоц. істориків права ; Юрид. ф-т Крим. екон. ін-ту ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана та ін. – Київ ; Сімферополь., 2011. – Ч. 1. – С. 417–424. **14.** Драгоманов М. П. О состоянии женщины в первый век Римской империи / М. П. Драгоманов // Университетские известия. – Киев, 1864. – № 5. – С. 1–33. **15.** Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павличком (1876–1895) / зладив Михайло Павлик. – Т. VI : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – 288, VIII с. **16.** Драгоманов М. Програма «Громади», 1880 р. / М. Драгоманов, М. Павлик, С. Подолинський // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 150–153. **17.** «Вільна Спілька» – «Вольный Союз». Спроба української політико-соціальної програми / збір і поясн. М. Драгоманова // Драгоманівський збірник : «Вільна Спілька» і сучасний український конституціоналізм / за ред. Тараса Андрусяка. – Львів : Світ, 1996. – С. 7–72.

Надійшла до редколегії 26.03.2014

Андрусяк І. П. Ідея гендерного рівництва во взглядах Михайла Драгоманова

Проанализированы взгляды Михаила Драгоманова на идею гендерного равенства, то есть равенства политических, экономических, культурных, социальных и других прав и свобод человека независимо от половой принадлежности. Рассмотрены пути воплощения этой идеи в жизнь, конституционно-правовые механизмы её обеспечения, разработанные в конституционном проекте мыслителя, его влияние на формирование взглядов Ивана Франко, Михаила Павлика, Натальи Кобрынской.

Ключевые слова: Михаил Драгоманов, Вольный Союз, Иван Франко, Михаил Павлик, Наталия Кобрынская, гендерное равенство.

Andrusiak I. P. Idea of gender equality in the views of Mykhailo Drahomanov

This article deals with the views of Mykhailo Drahomanov on the idea of gender equality that is equality of political, economic, cultural, social and other human rights and freedoms regardless of sex. The ways of implementing this idea into practice, constitutional and legal mechanisms of its ensurment developed in the constitutional draft of the thinker, his influence on the formation of the views of Ivan Franko, Mykhailo Pavlyk, Nataliia Kobrynska also viewed in this article. The analysis of the views of Mykhailo

Drahomanov on the idea of gender equality leads to the following conclusions:

- gender equality is a necessary condition for the progressive development of human society as a whole, as well as each separate nation;*
- the struggle to achieve gender equality is a part of the struggle of advanced, democratic with reactionary and regressive;*
- the idea of gender equality, largely thanks to Mykhailo Drahomanov, became an integral part of his programme from the beginning of development of modern Ukrainian national political movement;*
- current efforts to settle gender equality in Ukrainian society should organically combine the traditions and achievements of previous historical periods, especially the second half of the nineteenth century, with the requirements and standards of international legal institutions and acts.*

Keywords: Mykhailo Drahomanov, Free Union, Ivan Franko, Mykhailo Pavlyk, Nataliia Kobrynska, gender equality.

УДК 342«653»(477)

С. Д. Сворак

О. МАЛИНОВСЬКИЙ ПРО ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розглянуто політико-правові погляди О. Малиновського на генезу і трансформацію державно-правового устрою середньовічної України. Охарактеризовано домінуючі традиції народовладдя від віче Київської Русі до традиціоналізму державно-правового ладу Великого Князівства Литовського, нові державні інститути якого не вийшли, на думку О. Малиновського, за рамки загальної тенденції демократизму.

Ключові слова: народовладдя, демократичний устрій, віче, литовсько-руське право, норманська теорія, Малиновський.

Відродження української національної держави та розбудова правової системи обумовлює зміну не тільки суспільних, економічних, політичних відносин, але й ціннісно-світоглядних домінант національної самосвідомості і, відповідно, підвищення інтересу до проблем народовладдя у вітчизняних політико-правових ученнях ХІХ–ХХ ст. Повернення до цієї теми продиктовано недостатнім ступенем і якістю висвітлення багатьох питань що внаслідок панування комуністичного, ідеологічного тоталітаризму та відвертої фальсифікації народовладних поглядів українських дослідників,

звинувачень їх у буржуазному націоналізмі звучили коло теми у царині правознавства і суспільствознавства. Крім того, залишки старої великодержавницької ідеології Московської імперії та одностороннього компартійного тлумачення вчень про демократію, особливо в українській національній історії держави і права та сучасній політико-правовій думці в умовах гострої міжпартійної боротьби за владу гальмують процеси завершеного, об'єктивного вивчення проблеми. Тож дослідження концепції народовладдя у наукових працях О. Малиновського залишається актуальним для вітчизняних науковців і сьогодні.

Метою статті є дослідження інституту народовладдя у державно-правовій концепції О. Малиновського.

Відповідно до мети можна сформулювати такі завдання:

- охарактеризувати державно-правову концепцію О. Малиновського;
- з'ясувати відношення мислителя до демократії в його державно-правовій концепції;
- визначити відношення О. Малиновського до проблем генези та трансформації народовладдя у середньовічних Українських державних утвореннях.

Незважаючи на певну хронологічну віддаленість, дослідження О. Малиновського, що сформувались в умовах кризової доби, дивовижно перегукуються з громадсько-політичним сьогоденням. Однак не всі ідеї цього мислителя можна сприймати беззастережно й однозначно. Вони потребують критичної оцінки й адаптації до сучасних умов.

Оникій Малиновський належав до школи західноруського права, представники якої виступали опонентами попередньої литовської і польської історіографії, доводячи наявність у державно-правових інститутах Великого князівства Литовського (Західної Русі) саме руських правових підвалин. У майбутньому їхні дослідження стали підґрунтям для вивчення витоків власне українського національного права. У контексті ідей цієї школи написані основні дореволюційні праці вченого, зокрема монографії «Вчення про злочин за Литовським Статутом» (Київ, 1894 р.), «Рада Великого князівства Литовського у зв'язку з Боярською думою Давньої Росії» (Томськ, 1904–1912 рр.). Остання праця у процесі її підготовки була поетапно захищена як і магістерська і докторська дисертації О. Малиновського [1, с. 33–34].

Належність ученого до школи західноруського права з часом органічно трансформувалась до студіювання українського права, і вже з подіями 1917 р. науковець з м. Острога пов'язував новий етап досліджень, тому що «творчі здібності великого українського народу не можуть не розквітнути в умовах свободи, яку обіцяла революція» [2]. Оникій Малиновський стверджував, що «без національного самостіснення можна говорити, що історія українського права має особливо надзвичайний інтерес через різноманітну, повну несподіваних з поверхового погляду переходів від волі до поневолення, то гірку, то героїчну долю українського народу» [2, с. 16].

Оникій Малиновський був одним із найпослідовніших дослідників литовсько-руського права, що відбилося в таких його працях, як «Учение о преступлении по Литовскому Статуту» (1894), «Рада Великого княжества Литовского в связи с Боярскою думою древней России. Ч. II, вып. 2 (1492–1569)» (1912), «Лекции по истории русского права» (1916), «Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. Нариси з історії права» (1929). Окрім того, 1917 р. в Ростові за його ініціативою мовою оригіналу за виданням Імператорського московського товариства історії і древностей російських був перевиданий Статут Великого князівства Литовського 1529 р. [3, с. 117].

Перша праця О. Малиновського, присвячена безпосередньо аналізу норм кримінального права і процесу всіх трьох Статутів, з'явилася 1894 р. [4]. У додатку до неї автор склав таблицю артикулів Статутів, в яких відбивалася еволюція кримінального права за 60 років.

У своїй пізнішій ґрунтовній праці, досліджуючи історію Пани-ради і частково історію сейму Великого князівства Литовського, О. Малиновський часто звертається до Статутів і особливо до Статуту 1529 р. як джерела права і тією чи іншою мірою коментує багато його артикулів і правових норм [5]. Так, досліджуючи історію Пани-ради, він стверджує, що права цього державного органу «санкціонуються» «писаним законом» – спочатку привілеями і Судебником 1468 р., а згодом Статутом 1529 р. [5, с. 90], відповідно до узаконень якого, на думку автора, господар ділить із нею законодавчу владу. «Отже, законодавча влада здійснюється господарем і Пани-радою. Така практика, така і ухвала

закону – Статуту 1529 року» [5, с. 111]. Розвиваючи це положення далі, О. Малиновський характеризує й інші статутні статуту 1529 року (арт. 17, 25, розд. I; арт. 6, розд. III). На підтвердження своєї тези, що «суд господарський – це суд господаря і панів-рад» [5, с. 185], він також посилається на арт. 14, 20, 23, розд. I та інші статутні статуту, в яких великий князь зобов'язався вершити суд разом із Панирадою, а за його відсутності правосуддя здійснюють Паниради [5, с. 214–215, 219]. Вчений торкнувся і низки інших статутних статуту 1529 р.: про оборону земську, про порядок подання скарг на суддів [5, с. 283–289] та ін. Проте ще В. Пічета, досить високо оцінюючи праці О. Малиновського [6, с. 186], справедливо вбачав у них ухил у бік великодержавного шовінізму і формалізму «юридичної школи» [6, с. 427–428]. Одним із прикладів такого відірваного від суспільних стосунків суто юридичного трактування положень Статуту 1529 р. може бути беззастережне визнання права шляхти на «отзыв», тобто на скаргу до господаря і Паниради на неправильне рішення суду.

У 1918 р. побачив світ курс лекцій О. Малиновського з історії руського права [7], а 1929 р. з'явилося дослідження О. Малиновського українською мовою, в якому він спробував із матеріалістичних позицій проаналізувати право ВКЛ і його джерела, пов'язати їх з історією права Давньої Русі, Великого Новгороду і Московської держави [8]. В. Пічета назвав цю працю О. Малиновського «цінною» [6, с. 490], проте стосовно предмета нашого дослідження згадані дві праці не містять нічого принципово нового, продовжують ті ж традиції старої формально-юридичної школи.

Українська держава, яка протягом століть перебувала під владою інших держав та імперій, будучи переділеною і подібною, не змогла сформувати єдиної правової бази і поступово втрачала свої народовладдя і демократичні традиції. Тому, вивчаючи ті чи інші питання соціального буття, дослідник змушений звертатися часто не до офіційних документів, нормативних джерел і т. ін., а до філософських та наукових трактатів і праць, у яких передові представники того часу висловлювали погляди щодо політичного устрою держави та її права.

Це певною мірою стосується і вивчення питань функціонування норм звичаєвого права в юридично-правових збірниках документів, які діяли на землях Русі.

Після повної ліквідації Української державності та остаточного приєднання українських земель до складу Московії, Польщі, Угорщини та Румунії власна правова база в Україні із зрозумілих причин не розроблялася. Однак ми не можемо заперечити той факт, що і Руська правда і Литовські статuti є пам'ятками українського права, витоками яких є ще інститути та норми звичаєвого права східних слов'ян VIII–IX ст. н. е. [9, с. 60].

Історики-норманісти протягом XIX і з початком XX ст. продовжували утверджувати в юридичній науці думку про нібито скандинавський характер давньоруських законів і, зокрема, «закона русского», що згадувався у тексті договорів із греками та головної законодавчої пам'ятки Давньої Русі – «Руської правди» [10, с. 43].

Для обґрунтування цієї тези скандинавські історики порівнювали тексти «Руської правди» і давніх шведських обласних законів, намагаючись довести, що «Руська правда» складається переважно з норм шведського права і містить у своєму тексті багато запозичених слів і виразів.

Критикуючи головне положення норманської теорії, професор О. Малиновський у праці «Народ і влада в руській історії» проаналізував найбільш важливе вічове право стосовно князя. Він стверджував, що «віче, обравши князя, уклало з ним договір» [11, с. 6].

Однак, наголошує далі дослідник, у разі незадоволення князем «указувало ему путь чист», тобто усували його з княжого стола [11, с. 6].

Провівши порівняльне вивчення «Руської правди» з давніми скандинавськими законами, О. Малиновський довів, що ці пам'ятки не збігаються в більшості основних пунктів і що «Руська правда» належить до ранішого періоду, аніж норманські законодавчі акти. Крім цього, мова і стиль написання «Руської правди» не дають жодних підстав стверджувати про її залежність від шведських законодавчих пам'яток. Досконале вивчення положень «Руської правди» дозволило О. Малиновському зробити висновок, що основою законодавчого збірника є звичаєве право, яке увійшло до документа у формі артикулів – «уставів» і «уроків» руських князів. Поряд з цим професор О. Малиновський стверджує, що закони видавало віче, однак, на його думку, законодавча діяльність не мала у давнину такого значення, як сьогодні,

а закони видавалися зрідка або швидше у виняткових випадках. Тому суспільне життя, управління і суд древньоруської громади відбувалися за загальними юридичними правилами життя – звичаями [9, с. 61].

Говорячи про історію як науку, вчений підкреслює, що це наука, яка намагається відтворити минуле життя людства. Розуміючи, що історія «людства як величезної колективної одиниці» – це життя мільйонів та мільярдів людей і що життя всіх висвітлити неможливо, О. Малиновський аналізує погляди давніх та середньовічних істориків, з яких виводить закономірність, що історики, як правило, найбільше цікавились життям вождів та владик, війнами, мирними переговорами, дипломатичними хитрощами тощо. Таку історію О. Малиновський називає «історією прагматичною».

Аналізуючи розвиток науки історії у новий час, учений звернув увагу на зміну об'єктів та предметів досліджень. Дослідники історії цього часу почали цікавитись історією того чи іншого народу, історією важливих явищ суспільного життя людей, розвитком культури того чи іншого народу. Таку історію О. Малиновський називає «історією культури».

Щодо «історії права», то вчений вважав, що вона є невід'ємною частиною історії культури. Крім історії права, складовими загальної історії культури є історія економічного побуту, історія церкви і релігії, історія просвітництва, історія літератури, науки, історія мистецтва тощо [12, с. 75].

На думку О. Малиновського, розвиток історичної науки мусить базуватись на деяких загальних засадах та законах. Одними з найважливіших серед таких законів учений називає «закон послідовності явищ», «закон поступовості», т. зв. закони впливу умов на появу історичних явищ, закон схожості історії окремих сусідніх народів, закон запозичення, а також закон руху від простих форм до більш складних форм життя людства, закон прогресу людства та регресу. Обґрунтовуючи їх, учений підкреслює, що історія не є безпорядковою масою явищ і подій, які не пов'язані одне з одним, а навпаки, в історії всі наступні явища генетично пов'язані з явищами попередніми і послідовно змінюють один одного з непомітною поступовістю. Поступовість в історії розвитку людства, на думку вченого, виключає можливість «стрибків» в історії.

Відзначаючи, що явища суспільного життя перебувають у певному співвідношенні між собою, вчений робить висновок, що зміни, які відбуваються в одному явищі, безпосередньо впливають на зміну стану інших явищ. На прикладі історії права вчений показує, що умови суспільного життя (релігія, просвітництво, економічний побут, мирні відносини та сутички з сусідніми народами) обов'язково спричиняють зміни у праві. Крім змін в умовах суспільного життя на історію впливають і умови природи (клімат, географічне положення держави, геологічний склад ґрунтів тощо). На підставі цього науковець робить висновок, що під впливом суспільного життя й умов фізичної природи у житті кожного народу утворюються національні особливості, які в комплексі впливають на історію загалом і на історію права зокрема. Роблячи такий висновок, О. Малиновський не применшує роль діяльності особистостей. У зв'язку з практичною неможливістю відтворення всіх умов, які вплинули на появу того чи іншого історичного явища, науковець доводить, що зміна умов змінює і явища, які, у свою чергу, в історії як ідентичні не повторюються [12, с. 76].

Крім загальнопрогресивного та послідовного напрямку розвитку історії правознавець аналізує й певні відхилення у цих процесах, називаючи їх «тимчасовими хворобливими зупинками, які в історичній науці заведено називати регресом» [12, с. 76].

Аналізуючи історію людства та заглиблюючись в історію розвитку права й держав на території Європи, О. Малиновський основну свою увагу зосередив на виникненні Руської держави та права. Слід зауважити, що вчений у своїй праці, говорячи про історію, право та державу, вживає термін «русское», який не має єдиного чіткого відповідника – чи це українською мовою «руське», чи «російське».

Безперечно, О. Малиновський ретельно досліджував праці попередників, які висвітлювали питання розвитку історії Європи, зокрема історію Київської Русі, Московського царства, Польського та Литовського князівств.

Аналізуючи утворення і розвиток Київської Русі, правознавець стверджував, що «Київська Русь була могутньою державою середньовічної Європи ще до появи на політичній європейській арені Московської держави». Говорячи про

зародження та розвиток джерел права Російської держави, важливу роль О. Малиновський надає таким джерелам права Київської Русі, як «звичаї полян, і «Руська правда», діяльність Володимира, статuti (т. зв. закони) Ярослава Мудрого та його синів, які були невід'ємними елементами розвитку правової системи Київської Русі» [12, с. 77].

Більше того, говорячи про предмет руського права у своєму лекційному курсі, О. Малиновський розрізняє поняття «руське право» та «право московське», а також «право литовсько-руське», вказуючи, що руським правом слід називати як право московське, так і право литовсько-руське. Виходячи з такого твердження вченого, на наш погляд, можна дійти висновку, що, на його думку, на розвиток правової системи східних європейських держав визначальний вплив мала саме правова система Київської Русі.

Вказуючи, що предметом «руського права» є саме руське право, а руське право – це, у свою чергу, право руського народу, О. Малиновський чітко дає відповідь, що це право відрізняється від права Російської (Московської) держави. Розмірковуючи над тим, що сучасна вченому російська держава охоплювала територію різних корінних народів, науковець робить висновок, що право і російської держави складається з сукупності правових систем і різних етнографічних одиниць (народів) [12].

Підбиваючи підсумки короткого аналізу системних загальнотеоретичних поглядів ученого на історію розвитку права та держави на території Російської держави кінця ХІХ – початку ХХ ст., можна зробити висновок, що О. Малиновський глибоко вивчав життя, способи та державно-правові форми організації кожного з народів, які перебували на території Російської держави та деяких сусідніх держав. На підставі здобутих знань з історії розвитку цих народів учений зробив обґрунтовані висновки щодо походження та сутності права та держави і, базуючись на них, запропонував власне бачення подальшого розвитку людства, права та держави.

Значний доробок О. Малиновського у справі вивчення історії права Великого князівства Литовського став базовим матеріалом до вивчення права Козацько-Гетьманської держави, адже одним з джерел права, що діяло на території

України XVII–XVIII ст., крім законодавства Московської держави та власне козацького нормотворення, був Литовський Статут. За твердженням академіка, ще професор М. Володимирський-Буданов визначив зв'язок литовсько-руського права з правом Московської держави, вказавши, що Литовський Статут став джерелом Уложенія царя Олексія Михайловича [4, с. 1]. У згаданій роботі О. Малиновський ґрунтовно досліджує систему кримінального права за Литовськими Статутами: дає загальну характеристику злочину, складу злочину, суб'єкту злочину, співучасті, класифікує карані злочини за об'єктом. Слід зазначити, що оскільки законодавство Московської держави було створене з урахуванням положень Литовського Статуту, а власне козацьке законодавство не мало ґрунтового документа, який би врегульовував соціально-правові відносини в галузі кримінального права, то можна вважати Литовський Статут одним із найпоширеніших джерел кримінального права в Україні XVII–XVIII ст. Дослідження академіка О. Малиновського в галузі кримінального права, що врегульовувалося Литовським Статутом, дає уяву про кримінальне законодавство Козацько-Гетьманської держави. Вагомим внеском О. Малиновського в історико-юридичну українську науку стали «Лекції по истории русскаго права» [7]. У ґрунтовній праці вчений розкриває предмет, джерела права, історію державного права, історію кримінального права, історію цивільного права та історію «судебного права». У вступі О. Малиновський підкреслює, що історія російського права не збігається з історією руської держави, руське право – це право руського народу [7, с. 3]. Поняттям «руський народ» академік охоплював усі народи, які в той чи інший час існували на досліджуваній території, а отже й українців. До того ж до джерел руського права вчений відносить давні літописи, князівські грамоти та договори XIV–XV ст., Литовський Статут, акти державних органів, місцевих установ та судові рішення XVII, XVIII та XIX ст., нормативні збірки та окремі нормативні акти періоду IX–XIX ст. Як бачимо, до джерел руського права в розумінні О. Малиновського відносяться й джерела, що вивчаються істориками української держави та права. Отже, ця робота має цінність у розрізі вивчення права Гетьманської держави XVII–XVIII ст., а саме розділ «Исторія государственнаго права», в якому викладений

погляд на історичний розвиток держави від князівської доби до XIX ст.

Академік О. Малиновський у своїй праці не ставив за спеціальну мету дослідити саме період Великого князівства Литовського чи Гетьманщини. Хоча у своїй періодизації він виділяє добу Гетьманщини, але, здається, вчений не бачить у ній окремого вияву української державності, оскільки мета його історико-юридичних досліджень була значно ширшою: осмислення становлення руської (української) держави та права в історичній ретроспективі, починаючи з князівської доби та закінчуючи революцією 1917 р. Проте його характеристики періоду Козацько-Гетьманської держави, які знаходимо в джерелах, що подані вище, та загальний доробок у вивченні західноруського права надає напрям дослідження української держави та права XVII–XVIII ст. та дозволяє спиратися на праці академіка, продовжуючи й розвиваючи його наукові пошуки [13, с. 128].

Важливе місце у творчій спадщині О. Малиновського посідають питання державного ладу Великого князівства Литовського. Як яскравий представник школи західноруського права вчений обстоював положення про наявність тісного генетичного зв'язку литовсько-руських і давньоруських державних інститутів [5; 8]. Однак серед сучасних дослідників ця, здавалося б, цілком обґрунтована позиція не знаходить одностайної підтримки. Так, наприклад, відомий польський учений Є. Охманський вважає, що у системі придворного управління Великого князівства Литовського, до компетенції якого входило здійснення державної влади, руських запозичень була незначна кількість, переважали польські [14, с. 77–78].

Інкорпорація Литвою руських земель призвела до створення Литовсько-Руської держави, в якій більшість населення належало до православної конфесії. За офіційною середньовічною православною доктриною, влада монарха мала божественне походження. Подібно до того, як світ – макрокосм – управляється Богом, а людське тіло – мікркосм – управляється душею, так і політичним тілом – державою – управляє монарх, чие відношення до підданих можна уподібнити відношенням голови до інших органів [15]. Монарх підпорядковується лише Богові і не зв'язаний ніякими земними настановами. Він миропомазаник, тож є вищим носієм

правди і справедливості. Закони йдуть від Бога, а завдання князя – «судити людем в правду», «по праву», «по старине и пошлине». Згадаємо, що князі Київської Русі сприймалися насамперед як судді, і мірилом їхньої гідності, крім стандартних чеснот (військова відвага, захист християнської віри, дбання про дружину і «братію», «книжність» [16, с. 237]), вважались праведний суд і милість до підданих. Литовські господарі, принаймні формально, демонстративно підкреслювали дотримання «старовини», повагу до місцевих руських правових норм, справедливість свого суду [17, с. 124, 173]. Тож можна говорити, що разом із рецепцією руських державних і правових інститутів відбулося перенесення на литовський ґрунт руської державницької ідеології.

Життя вносило корективи у теократичну доктрину походження монаршої влади. Литовські господарі з 1440 р., коли престол посів Казимир Ягайлович, обиралися магнатством. (Однак господар, як і раніше, вважався помазаником Божим, що, зокрема, знаходило відбиток в обов'язковому додаванні до титулатури господаря формули «Божою милістю».) Але виборність великого литовського князя не суперечила давній руській традиції, згідно з якою невід'ємними елементами легітимації влади великого князя були її договірний характер і система завоювання – запрошення – згоди.

У 1447 р. великий князь литовський Казимир став також і польським королем. З тих пір Польське королівство і Литовське князівство мали спільного монарха. Повністю уникнути польських впливів стало неможливо. Це не могло не позначитися на характері влади литовського господаря: з кінця XV ст. влада великого князя стала обмежуватися Панирадою – становим органом, до складу якого входили магнати.

Оникій Малиновський цілком слушно оцінював Панираду як орган, похідний від ради при князі часів Київської Русі. І справді, право бояр разом із князем приймати державні рішення конституювалося з давніх дружинних звичаїв і існувало протягом всього періоду давньоруської державності. Водночас учений переконливо довів, що ставити знак рівності між двома зазначеними органами не можна. Панирада є результатом еволюції давньоруської княжої ради, але вона є органом зовсім іншої історичної доби [18, с. 130].

Таким чином, пов'язувати процес становлення і розвитку державно-правових інститутів Литовсько-Руської держави

тільки з руськими або польськими впливами було б помиловим. Вплив давньоруської державності мав важливе значення, завдяки йому було закладено міцні родовладді підвалини державного ладу Великого князівства Литовського і традиції державного будівництва. Але зі змінами у конкретно-історичних реаліях закономірним був і подальший розвиток державних інститутів.

Список використаних джерел: 1. Диновський Д. М. Творчість О. О. Малиновського: сучасність та Рівненщина / Д. М. Диновський // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 груд. 2008 р., м. Рівне. – Київ : [Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України], 2010. – С. 28–35. 2. Малиновський І. Треба знати і вивчати історію українського права / І. Малиновський // Червоне право. – 1928. – № 1. – С. 15–16. 3. Малиновский И. Сборник памятников древнего русского права / И. Малиновский – Ростов н/Д : Акционер. печатня, 1917. – 247 с. 4. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. – Київ : Тип. Имп. Ун-та св. Владимира, 1894. – 232 с. 5. Малиновский И. Рада Великого княжества Литовского в сравнении с Боярской Думой древней России : в 2 ч. Ч. 2 : Рада Великого Княжества Литовского / И. Малиновский. – Томск, 1904. – Вып. 1. – 132 с.; 1912. – Вып. 2 (1492–1569). – 550 с. 6. Пичета В. И. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. (Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития) / В. И. Пичета. – М. : АН СССР, 1961. – 818 с. 7. Малиновский И. Лекции по истории русского права / И. Малиновский. – Ростов н/Д : Изд-во кооператив. т-ва «Единение», 1918. – 488 с. 8. Малиновський О. Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. Нариси з історії права / О. Малиновський. – Київ : Всеукр. акад. наук, 1929. – 186 с. 9. Сворац С. Д. О. О. Малиновський про генезу та трансформацію звичаєвих правових норм у східних слов'ян / С. Д. Сворац // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 груд. 2008 р., м. Рівне. – Київ : [Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України], 2010. – С. 60–65. 10. Шаскольский И. П. Норманская теория в современной буржуазной науке / И. П. Шаскольский. – М. : Наука, 1965. – 221 с. 11. Малиновский И. Народ и власть в русской истории / И. Малиновский. – Киев : Первая киев. артель печат. дела, 1905. – 74 с. 12. Коваль А. Ф. Погляди О. О. Малиновського на історію формування та розвитку права на території сучасної України / А. Ф. Коваль // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 груд. 2008 р., м. Рівне. – Київ : [Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького

НАН України], 2010. – С. 74–78. **13.** Нюхіна П. О. Козацько-Гетьманська доба у творчості академіка О. О. Малиновського / П. О. Нюхіна // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 груд. 2008 р., м. Рівне. – Київ : [Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України], 2010. – С. 124–128. **14.** Ochmański J. Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XVI // Dawna Litwa: studia historyczne / J. Ochmański. – Olsztyn : Wydawn. Pojezierze, 1986. – S. 75–82. **15.** Гуревич А. «На праве страна строится...» // Категории средневековой культуры / А. Гуревич. – М. : Культура, 2002. – С. 18–24. **16.** Пауткин А. А. Характеристика личности в летописных княжеских некрологах / А. А. Пауткин // Герменевтика древнерусской литературы. – М. : ИМЛИ им. Горького, 1989. – Сб. 1 : XI–XVI века. – С. 231–246. **17.** Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 4 (1479–1491) = Литовская метрика. Книга записей 4 (1479–1491). – Vilnius : Zara Publishing House, 2004. – 287 с. **18.** Ковальова С. Г. Інститути державної влади Великого князівства Литовського / С. Г. Ковальова // Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 4–6 груд. 2008 р., м. Рівне. – Київ : [Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України], 2010. – С. 129–133.

Надійшла до редколегії 18.04.2014

Сворак С. Д. А. Малиновский о государственно-правовом устройстве Украины средневековья

Рассмотрены политико-правовые взгляды А. Малиновского на генезис и трансформацию государственно-правового устройства средневековой Украины. Охарактеризованы доминирующие традиции народовластия от вече Киевской Руси до традиционализма государственно-правового строя Великого Княжества Литовского, новые государственные институты которого не вышли, по мнению А. Малиновского, за пределы общей тенденции демократизма.

Ключевые слова: народовластие, демократический строй, вече, литовско-русское право, нормандская теория, Малиновский.

Svorak S. D. O. Malynovskyi about state and legal system of Ukraine in the Middle Ages

Political and legal views of O. Malynovskyi on the genesis and transformation of the state and legal system of Ukraine in the Middle Ages are considered. The author describes the dominant traditions of democracy

beginning from Kievan Rus Chamber to the traditionalism of the state and legal system of the Great Lithuania Kingdom, which new state institutions are not beyond the general trends of democracy according to O. Malynovskyi.

It is proved that analyzing human history and delving into the history of the countries of Medieval Europe O. Malynovskyi paid his attention on the origin of the Russian state and law highlighting the processes of the generation and development of its state institutions in the geopolitical context.

Systemic generally theoretical views of the scientist on the history of the state and law development of Russian state, state and legal forms of organization of each peoples living on its territory are generalized. The conclusion about the state and law origin and essence is grounded; own vision of O. Malynovskyi of the ways and directions of further development of mankind, transformation of the state and legal system in Ukraine is offered.

It is proved, according to O. Malynovskyi, that there was transformation of the state and democracy ideology on Lithuanian soil within the Lithuanian-Russian state and future state formations in Ukraine, along with the reception of Russian state and legal institutions.

Keywords: democracy, democracy system, chamber, Lithuanian-Russian law, Norman theory, Malynovskyi.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 351.74:37(477.54)«1943/1990»

В. А. Греченко

**СТАНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
МІЛІЦІЇ В ХАРКОВІ (1943–1990 РР.)**

Розглянуто основні аспекти створення та функціонування спеціальних навчальних закладів, які займалися підготовкою та перепідготовкою кадрів міліції у Харкові протягом значного історичного періоду.

Ключові слова: міліція, підготовка кадрів, навчальний заклад, Харків.

У 2014 р. Харківський національний університет внутрішніх справ відзначає 20-річчя отримання університетського статусу. Але університет виник не на порожньому місці. Він має свою передісторію, яка сягає своїм корінням ще у 1805 р., коли почалася підготовка юристів у Харкові, та XIX ст. в цілому, коли розпочалася професійна підготовка поліцейських кадрів у Харкові. 1921 р. став віддіком підготовки радянських міліцейських кадрів. У нашій статті ми поставили за мету висвітлити процес цієї підготовки від звільнення Харкова до утворення спеціального факультету МВС СРСР при Харківському юридичному інституті, що став підґрунтям для утворення Харківського національного університету внутрішніх справ.

Слід відзначити, що ця проблема є фактично недослідженою. Це питання дуже фрагментарно (фактично лише згадується) висвітлюється у дисертації М. М. Лагоші «Міліція України в 1945–1953 рр.», захищеній у 2000 р., та у книзі «Закон. Знання. Честь», виданій до 10-річчя ХНУВС у 2004 р.

Підготовку кадрів для міліції у Харкові було відновлено відразу ж після його звільнення від нацистсько-німецьких загарбників (у 1943–1944 рр.). Відділом кадрів НКВС УРСР у м. Харкові було організовано курси оперативного складу. За 1944 р. через 10–30-денний семінар було підготовлено 823 особи за 300-годинною програмою командирського навчання начальницького й оперативного складу. Найбільшими недоліками була нестача навчальних посібників, особливо зі спецдисциплін.

13 листопада 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. С. Рясной звернувся з листом до секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка, в якому клопотався про відкриття у Харкові школи оперативного складу міліції НКВС на 350 осіб [1].

Після закінчення Великої вітчизняної війни кадрова проблема в органах внутрішніх справ УРСР знову набула актуальності. Станом на 1 січня 1946 р. органи внутрішніх справ УРСР було укомплектовано лише на 82 %, а стаж роботи в міліції більшості працівників не перевищував п'яти років. У низці відомчих актів МВС СРСР, виданих на початку 1947 р., відзначалася слабка загальноосвітня підготовка міліціонерів, було звернуто увагу на незадовільний стан шкільно-курсової підготовки начальницького складу (особливо юридичного навчання). Рівень загальноосвітньої підготовки співробітників міліції був надто низьким, письменній ті, хто мав початкову освіту, становили 60 % особового складу підрозділів та органів міліції. Серед керівного складу міліції лише 9,5 % мали вищу освіту, а кожний третій – початкову.

Спеціальна підготовка кадрів міліції в післявоєнний час проводилася у трьох напрямках: в системі постійно діючих шкіл, курсів МВС і міліції; шляхом заочного навчання; позашкільна, у формі командирського навчання. Фахівців для органів міліції на території України готували спеціальні навчальні заклади: Одеська школа начскладу міліції, Львівська школа начскладу міліції, Чернівецькі курси міліції, Харківська школа службового собаківництва і Київські курси провідників службових собак. За 1947 р. у Харківській школі службового собаківництва було підготовлено 50 осіб. 36 осіб навчалася у Харківській школі начальницького складу міліції. Усього в 1948 р. в навчальних закладах міліції було підготовлено 549 фахівців. Основна робота з підготовки фахівців для органів МВС України виконувалася навчальними закладами, які містилися на території республіки, а їх комплектування проводилося за рахунок особового складу, що прибув з органів МВС областей республіки [2, с. 12]. Цікаво, що у 1951 р. в системі органів внутрішніх справ уперше було зафіксовано захист трьох кандидатських дисертацій, про що повідомлялося у звіті відділу кадрів МВС УРСР за вказаний рік.

У 1953 р. Харківську школу міліції було закрито у зв'язку із загальною реорганізацією системи органів внутрішніх справ СРСР, а також відомчих навчальних закладів МВС [3, с. 19].

У цих умовах перед харківськими навчальними закладами, зокрема школою міліції, знову постало завдання активізувати процес якісної підготовки кадрів. Наприкінці 1955 р. наказом МВС УРСР № 138 у Харкові було створено Міжобласний навчальний пункт міліції [4, с. 16], в якому навчалось від 100 до 150 осіб. Він обслуговував шість областей України (з 7 липня 1959 р. його очолював майор міліції Безвинов) [3, с. 19].

Відповідно до вимог наказу МВС СРСР № 620 1956 р. з 1 січня 1957 р. було введено обов'язкове тримісячне навчання усіх новоприйнятих у міліцію на посади міліціонерів, дільничних уповноважених, інспекторів дорнагляду, командирів взводів, начальників паспортних столів. Із метою виконання цього наказу було перебудовано навчальний процес у Харківському міжобласному навчальному пункті міліції, який значно розширив спектр підготовки фахівців міліції у своїх стінах. У 1960 р. у Харкові було розширено і перепідготовку працівників ДАІ.

Згідно з наказом міністра охорони громадського порядку УРСР генерал-майора І. Х. Головченка від 20 вересня 1963 р. «Про організацію навчально-консультаційних пунктів спеціальних середніх шкіл міліції МОГП УРСР» у Харкові було організовано навчально-консультаційний пункт для проведення навчальної роботи з заочниками Харківської, Полтавської та Сумської областей, який розміщався у міжобласному навчальному пункті міліції [5].

У 1967 р. Харківським обласним управлінням Міністерства охорони громадського порядку (МОГП) було поставлене питання про виділення службових приміщень для Харківського міжобласного навчального пункту міліції, але питання вирішувалося повільно і довелося звертатися до керівництва МОГП УРСР. Значні труднощі виникали під час підбору кадрів для пункту, що було пов'язано з недостатнім матеріальним забезпеченням. Грошове утримання начальника курсів підполковника міліції складало 130 рублів, а викладача – 105. У 1968 р. у Харківському міжобласному навчальному пункті міліції було встановлено нову кіноапаратуру, обладнано фотолабораторію. Стан першопочаткової підготовки

кадрів у Харківському міжобласному навчальному пункті у 1968 р. розглядала навчально-методична комісія МВС УРСР, яка відзначила як позитивні моменти в роботі, так і недоліки та шляхи їх усунення, особливо наголосивши на необхідності підвищення ідейно-теоретичного та методичного рівня викладання дисциплін.

Чергове загострення кадрової проблеми спостерігалось у другій половині 60-х рр., коли ряди органів внутрішніх справ значно поповнилися. Незважаючи на те, що в системі МОГП в Україні у середині 60-х рр. працювала Вища школа у Києві, спеціалістів середньої кваліфікації готували середні спеціальні школи міліції, проблема залишалася невирішеною. Нестача ґрунтовно підготовлених фахівців виявлялася, насамперед, у провідних службах – карному розшуку, БРСВ (рос. – БХСС), слідстві тощо. Це негативно впливало на результати оперативно-службової діяльності з профілактики та розкриття злочинів. До того ж доволі часто навіть на керівну роботу потрапляли випадкові, малоздатні для служби в міліції люди. Тому з 1969 р. розпочалося будівництво великих навчальних центрів та перебудова вже існуючих навчальних закладів.

З метою розширення та вдосконалення підготовки кваліфікованих кадрів розміщений у Харкові Міжобласний навчальний пункт у 1970 р. було перетворено на Міжобласну школу підготовки молодшого та середнього начальницького складу міліції.

Робота школи, її подальший розвиток та реорганізації протягом наступних 20 років нерозривно пов'язані з ім'ям та діяльністю Леоніда Івановича Волощука.

Леонід Іванович Волощук народився 19 травня 1931 р. в с. Алтинівка Кролевецького району Сумської області. У 1945–1950 рр. навчався в Ворошиловградському художньо-педагогічному училищі, в 1951 р. закінчив Харківське державне художнє училище. У 1950–1952 р. навчався у Харківському юридичному інституті, звідки перевівся до Харківського педагогічного інституту, який закінчив у 1955 р. У 1955–1958 рр. працював учителем історії в школах Харківської області, науковим співробітником Харківського обласного державного архіву. З лютого 1958 р. – в установах МВС: вихователем, начальником загону, оперуповноваженим. Спеціальне звання «лейтенант міліції» присвоєне у

1959 р. У 1966 р. закінчив Вищу школу МОГП УРСР. 1 липня 1970 р. призначений начальником Міжобласної школи підготовки молодшого та середнього начальницького складу міліції, з серпня 1981 р. по березень 1984 р. – начальником Харківської спеціальної школи удосконалення начальницького складу міліції МВС СРСР. З березня 1984 р. по вересень 1990 р. – начальник харківських Вищих курсів МВС СРСР. Спеціальне звання «полковник міліції» присвоєне у 1978 р., «генерал-майор міліції» – у 1985 р.

Рівень підготовки у цій школі був достатньо високим, і вона мала передовий досвід підготовки кадрів міліції, про що свідчить те, що саме на базі цієї школи 24 травня 1978 р. було проведено Всесоюзну нараду начальників навчальних підрозділів міністерств внутрішніх справ союзних, автономних республік, управлінь внутрішніх справ крайоблвиконкомів. У роботі наради взяли участь перший секретар Харківського обкому Компартії України І. І. Сахнюк, заступник міністра внутрішніх справ СРСР генерал-лейтенант міліції Ю. М. Чурбанов, голова виконкому Харківської обласної ради народних депутатів А. П. Бездітко, перший заступник міністра внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант міліції П. О. Олійник, секретар обкому партії В. М. Парамонов, начальник УМВС Харківського облвиконкому генерал-лейтенант міліції М. Т. Михайлюк. З доповіддю «Про стан і заходи щодо подальшого удосконалення підготовки молодого поповнення органів внутрішніх справ у світлі вимог XXV з'їзду КПРС» виступив Ю. М. Чурбанов. Під час наради виступили: заступник начальника управління кадрів МВС СРСР генерал-майор внутрішньої служби М. М. Буланов, начальники шкіл МВС: Московського облвиконкому – підполковник міліції О. І. Дашков, Харківської – полковник міліції Л. І. Волощук, Вільнюської – підполковник міліції В. В. Сакавічус, Новосибірської – полковник міліції М. С. Шварьов. Учасники наради оглянули учбові класи, лабораторії Харківської школи [6].

Позитивний досвід Харківської школи підготовки молодшого та середнього начальницького складу міліції було відзначено у цей час і у місцевій пресі. Газета «Соціалістична Харківщина» 7 березня 1980 р. опублікувала розлогий нарис про діяльність школи, її керівництво та випускників. Автор публікації розповів про будні курсантів міжобласної школи,

які протягом кількох місяців засвоюють досить широку програму навчання, яка вміщує в себе політичну, юридичну, спортивну, вогневу підготовку. У статті згадувалося про героїчні вчинки випускників школи сержантів міліції з Червонозаводського РВВС В. А. Гребенюка і О. В. Чеботарьова, які затримали небезпечних злочинців, які чинили збройний опір, міліціонера лінійного відділу на ст. Куп'янськ сержанта міліції Олександра Білоусова, який врятував дитину, що впала під поїзд Москва – Донецьк. «Взірцем для курсантів, – писала газета, – служать і долі вчителів – таких як начальник школи, полковник міліції А. І. Волощук, його заступники: з політичної частини – підполковник міліції В. О. Козловський і з наукової роботи – підполковник внутрішньої служби І. О. Кошелев». Свій бойовий та життєвий досвід передають курсантам ветерани Великої Вітчизняної війни – підполковники внутрішньої служби Є. М. Богатих, А. О. Водозов, майор міліції М. М. Власенко, підполковник міліції П. М. Линник, капітан В. О. Чуєв, майстер виробничого навчання А. М. Шумський. «Тисячі вартових правопорядку пройшли через класи цього учбового закладу за чверть віку його існування, – резюмувала газета. – Незабаром кілька сотень курсантів чергового випуску теж приймуть присягу. Де б це не сталося – тут, на плацу під пам'ятником «залізному Феліксу», або за місцем подальшої служби, – всі вони скрізь міцно триматимуть клятву про готовність будь-якої миті стати на захист інтересів держави, а також людської гідності і безпеки її громадян» [7].

Згодом на базі Харківської школи підготовки молодшого та середнього начальницького складу міліції утворилася Харківська спеціальна школа вдосконалення керівного складу МВС УРСР [4, с. 16].

Харківські Вищі курси МВС СРСР було створено відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 27 жовтня 1983 р. № 1027/321 і наказу міністра внутрішніх справ СРСР від 23 грудня 1983 р. № 0354. Початок функціонування курсів відноситься до 1 жовтня 1984 р. – початку нового навчального року [8, арк. 25]. Штатна чисельність курсів визначалася у 150 осіб (83 – атестованих і 67 вільнонайманих), зокрема 41 викладач (6 кандидатів наук), які працювали на 5 кафедрах [9, арк. 29]. Термін навчання на них було збільшено з 10 до 11 місяців [10, с. 331].

На кінець 1984 р. на курсах навчалися 406 слухачів, з них – 56,4 % – фахівці інженерно-технічного профілю, 16,8 % – економісти, товаровознавці, працівники торгівлі і громадського харчування, 8 % – інженери-будівельники, 7,9 % – учителі, 6,2 % – фахівці сільського господарства, 4,7 % – фахівці інших галузей. З них 30 % відслужили строкову військову службу [9, арк. 29]. На 1986/87 навчальний рік було заплановано збільшення контингенту у 2 рази [8, арк. 38]. На січень 1986 р. чисельність перемінного складу досягла 800 осіб [8, арк. 5].

Відповідно до Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ на курсах організовувалося урочисте прийняття слухачами присяги. Так, у 1987 р. такі урочистості відбувалися 25 січня. Ритуал прийняття присяги супроводжувався грою духового оркестру, харчування слухачів в день присяги забезпечувалося за святковими нормами, організовувалися концерт та демонстрація кінофільму. Для гостей, що прибули на присягу, проводилася екскурсія територією та навчальними класами курсів [11, арк. 12–13].

У 1985 р. на базі курсів пройшли 2 Всесоюзних навчально-методичних збори за участю практичних і наукових працівників ГУ БРСВ, вузів МВС. За матеріалами збору, який проходив у Харкові 18–19 листопада 1985 р., було підготовлено збірник «Проблеми підвищення ідейно-теоретичного і методичного рівня викладання на вищих курсах МВС СРСР». За короткий строк практично весь склад курсів підвищив кваліфікацію в Київській, Московській, Горьківській школах МВС, Харківському юридичному інституті [8, арк. 28].

Основними напрямками роботи курсів були: комплектування навчального закладу і організація навчання слухачів; підготовка навчального плану і організація навчання слухачів; розробка тематичних планів і робочих програм; створення на кафедрах фондових лекцій, навчально-методичної документації; впровадження вузівських форм і методів навчання, комплексів технічних та наочних засобів; створення та розширення навчально-матеріальної бази [9, арк. 30].

Випускники курсів отримували серйозну юридичну підготовку. Про це свідчить, зокрема, той факт, що на олімпіаді з радянського кримінального права та кримінального

процесу, яка проводилася 24 травня 1988 р. в Харківському юридичному інституті, команда харківських Вищих курсів МВС СРСР стала переможцем [12, арк. 149]. Відповідно до навчального плану, затвердженого МВС СРСР, слухачі проходили ознайомчу практику в обсязі 60 год, у тому числі – в службі БРСВ – 30 год, слідчих підрозділах – 15 год, адміністративних службах – 15 год [11, арк. 32].

Значну увагу було приділено спортивній підготовці. Протягом 1986 р. на курсах було організовано здачу контрольних нормативів Всесоюзного фізкультурного комплексу «Готов к труду и обороне СССР». Золотим значком ГТО було нагороджено Є. В. Шаленка, А. О. Савченка, А. Ф. Волобуєва [11, арк. 28]. У 1987/88 навчальному році проводилася Спартакіада начальницького, командного і професорсько-викладацького складу, в яку входили змагання з 5 видів спорту: волейболу, шахів, лижних гонок, легкоатлетичного кросу, кульової стрільби. У Спартакіаді взяли участь 5 збірних команд кафедр, команда політчастини, начальників курсів, керівництва, навчального відділу, відділу кадрів. І місце посіла команда кафедри військово-службової і фізичної підготовки, а команда керівного складу – лише V місце [12, арк. 96].

Відповідно до наказу МВС СРСР від 19 вересня 1986 р. № 180 на базі харківських Вищих курсів МВС СРСР у лютому 1987 р. було проведено збори підвищення кваліфікації начальників курсів і командирів дивізіонів навчальних закладів МВС СРСР. Начальником зборів було призначено начальника 5 курсу підполковника міліції О. К. Бессмертного [11, арк. 25–26].

Для підвищення ефективності навчання та його тіснішого зв'язку з практикою відповідно до навчального плану підготовки оперуповноважених БРСВ на курсах проводилися комплексні оперативні навчання в кілька етапів: а) оперативно-розшуковий – 24 год; б) кримінально-процесуальний і криміналістичний – 12 год. Визначено було завдання до навчань, приміщення штабу, навчальних аудиторій, технічне оснащення цих приміщень. Організовувалося внутрішнє і зовнішнє рецензування матеріалів комплексного оперативного навчання. Наказом начальника курсів генерал-майора міліції Л. І. Волощука було сформовано ігрові колективи до 15 осіб в одній групі і визначено посередників із викладацького

складу [11, арк. 34]. Регулярно проводилися конкурси слухацьких наукових робіт. Наприклад, у такому конкурсі, що відбувся у червні 1987 р., взяли участь 28 слухачів, і кращі з них були відзначені у наказі начальника курсів [11, арк. 158]. За молодими викладачами, які прибували на курси, закріплювалися наставники з числа досвідчених викладачів [11, арк. 39].

Значну увагу приділялося зміцненню матеріальної бази. Усі основні будівлі нинішньої бази № 1 було збудовано саме в цей час. На 1 січня 1986 р. будівлі курсів у комплекті мали загальну площу 6717 м², у тому числі навчальних класів – 415 м², спецкабінетів – 1256 м², лабораторій – 160 м². Слухачі курсів жили в гуртожитку загальною площею 2971 м², площа їдальні складала 750 м² [8, арк. 12]. Для покращення постачання їдальні орендувалася земля у радгоспу «Васище-ве» площею 5,5 га, де вирощувалися буряки, капуста, картопля. На території курсів знаходився фруктовий сад (яблуні) загальною площею 1 га, ягідна плантація площею 0,6 га, що дозволило заготувати 180 ц яблук і 1 ц малини [8, арк. 4].

У зв'язку з необхідністю форсованої здачі другої черги навчальної та житлової бази курсів слухачі та викладачі взяли зобов'язання відпрацювати на будівництві відповідно 80 і 30 год [8, арк. 38]. Якщо не вистачало будівельних матеріалів у Харкові, то за ними посилали навіть в Івано-Франківську область, як це було у квітні 1987 р., коли необхідно було доставити балку ЗДБР-18-5А з міста Калуша [11, арк. 82]. 28 вересня 1988 р. Державна комісія з оцінкою «добре» прийняла громадсько-побутовий корпус харківських Вищих курсів МВС СРСР, де було розміщено актовий і спортивний зали, їдальню, бібліотеку з читальним залом [12, арк. 80]. У вересні-жовтні 1989 р. було завершено монтаж огорожі навколо території курсів, побудовано додаткове приміщення варочного цеху нової їдальні, проведено асфальтування території [13, арк. 160].

У 1989 р. на виконання наказу МВС СРСР від 28 грудня 1988 р. № 38 було створено Раду харківських Вищих курсів МВС СРСР, до складу якої увійшли Л. І. Волощук (голова), І. М. Червяков (секретар), О. І. Балик, В. І. Гаєнко, Є. О. Железов, О. Г. Зіберов, І. М. Погрібний та ін. [13, арк. 13].

У цьому ж році було організовано стажування слухачів і надання практичної допомоги з охорони громадського

порядку в місті Сочі, в тому числі в Лазаревському РВВС, Центральному РВВС, Адлерівському РВВС, Хостинському РВВС, відділі БРСВ м. Сочі [13, арк. 50].

На виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 15 серпня 1990 р. № 619 і наказів МВС СРСР від 30 серпня 1990 р. № 332 і від 12 жовтня 1990 р. № 377 харківські Вищі курси МВС СРСР було ліквідовано. З 1 листопада 1990 р. на їх базі утворювався спеціальний факультет МВС СРСР при Харківському юридичному інституті [14, арк. 101]. Це означало перехід до нового етапу підготовки кадрів міліції – фахівців із вищою освітою.

Протягом майже 50 років після закінчення Другої світової війни у Харкові існували різні навчальні заклади, що готували кадри для органів внутрішніх справ: курси, школа міліції, Вищі курси МВС СРСР. Їх відмітною рисою було те, що вони займалися професійним навчанням майбутніх правоохоронців на рівні *спеціальної* підготовки або перепідготовки. У цій царині було накопичено значний позитивний досвід, підготовлено значну кількість працівників міліції, сформовано достатньо підготовлений педагогічний колектив. Усе це створило підґрунтя для нової сходинки у розвитку міліцейської освіти – створення інституту, а згодом – університету внутрішніх справ.

Список використаних джерел: 1. Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 1, оп. 23, спр. 2432, арк. 88–89. 2. Лагоша М. М. Міліція України в 1945–1953 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лагоша Микола Миколайович. – Донецьк, 2000. – 214 с. 3. Знання. Закон. Честь : Національний університет внутрішніх справ – 1994–2004. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 244 с. 4. Бандурка О. М. Університет внутрішніх справ: минуле, сучасне, майбутнє / О. М. Бандурка // Інформаційний бюлетень Республіканського навчально-методичного центру. – 1995. – № 3. – С. 16–18. 5. Архів МВС України, ф. 16, оп. 1, спр. 377, арк. 189–190. 6. Кадрам міліції – постійну увагу // Вечірній Харків. – 1978. – 25 трав. 7. Гончаров А. Наука людяності / А. Гончаров // Соціалістична Харківщина. – 1980. – 7 берез. 8. Архів ХНУВС, спр. № 01-10, 1986, т. 1, арк. 4–38. 9. Архів ХНУВС, спр. № 01-14, 1984, т. 1, арк. 29–30. 10. Кожевина М. А. Милицейское образование в Советской России: организация и правовое регулирование 1918–1991 гг. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Кожевина Марина Анатольевна. – М., 2006. – 416 с.

11. Архів ХНУВС, спр № 01-05, 1987, т. 1, арк. 12–158. 12. Архів ХНУВС, спр № 01-05, 1988, т. 1, арк. 80–149. 13. Архів ХНУВС, спр № 01-05, 1989, т. 1, арк. 13–160. 14. Архів ХНУВС, спр № 01-05, 1990, т. 1, арк. 101.

Надійшла до редколегії 28.03.2014

Греченко В. А. Становление учебных заведений по подготовке кадров милиции в Харькове (1943–1990 гг.)

Рассмотрены основные аспекты создания и функционирования специальных учебных заведений, которые занимались подготовкой и переподготовкой кадров милиции в Харькове в течение значительного исторического периода.

Ключевые слова: милиция, подготовка кадров, учебные заведения, Харьков.

Grechenko V. A. Becoming of educational establishments from training of militia personnel in Kharkiv (1943–1990)

The basic aspects of creation and functioning of different educational establishments, that prepared and engaged in retraining of shots of militia in Kharkiv, are investigated. This problem is unexplored. The training process of staff for police began immediately after the liberation of Kharkiv from the German Nazi occupation in 1943. Special training of police personnel after the war was conducted in three directions: in the system of permanent schools, police courses, through correspondence learning, extracurricular, in the form of commander training. Their distinguishing feature was that they were engaged in vocational study at the level of specific training or retraining. In this area it was accumulated considerable positive experience, trained a large number of police officers, formed a well trained teaching staff. All this has created the foundation for a new step in the development of police education – the creation of the Institute, and then – University of Internal Affairs.

Keywords: militia, training of militia personnel, educational establishment, Kharkiv.

УДК 343(477)

Б. М. Качмар

О. О. Юхно

**ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ
ТА УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО І КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Охарактеризовано існуючі на сучасному етапі розвитку України проблемні питання щодо протидії організованій злочинності оперативними підрозділами органів внутрішніх справ та удосконалення чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: протидія злочинності, оперативні підрозділи, організована злочинність, статистичні дані, організовані групи і угруповання, характеристика злочинності, підрозділи досудового розслідування, пропозиції.

Однією із суттєвих проблем в Україні на сьогодні залишається протидія злочинності, криміногенні фактори якої, пов'язані з економічним, політичним та соціальним розвитком суспільства. Найголовнішою ознакою сучасної злочинності, що суттєво впливає на рівень суспільної небезпеки, є її організований характер. Організована злочинність проявляє себе як особливий вид криміногенної обстановки, що все більш виразно проявляє риси соціального інституту. Ступінь суспільної небезпеки цього виду злочинності у більшості визначається її основними властивостями – організованістю і системністю злочинної форми поведінки. За останні роки у національних і зарубіжних галузях права та науковій літературі проблемам надання різних форм характеристики організованій злочинності та її окремих аспектів приділяється досить велика увага. За визначеннями В. М. Дрьоміна, Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б. В. Романюка та інших вчених, бібліографія з цієї проблематики налічує тисячі найменувань, і можна з упевненістю зазначити, що динаміка подібних публікацій не поступається динаміці організованої злочинності [1, с. 428–429], що ми підтримуємо. Немає фізичної можливості навіть поверхово відобразити величезну безліч ідей, думок, пропозицій, висловлених різними авторами з тих чи інших питань організованої

злочинності. Однак кількість публікацій і досліджень не приносить наявних результатів і ефективності у протидії організованій злочинності, що розвивається відповідно до певних закономірностей. У галузі злочинності слід визначити властивості та ознаки організованої злочинності, зокрема як тіньового, нелегального, тобто такого, що знаходиться поза законом, соціального інституту, що відкрито змагається з легальними державними інститутами, що є його сутністю і загальносуспільною небезпекою. Як і всі види кримінальних правопорушень, організована злочинність характеризується кількісними та якісними показниками, які дозволяють розглянути це явище з точки зору його феноменології.

За 20 років незалежності України на її території зареєстровано понад 2,5 млн тяжких і особливо тяжких злочинів, з яких близько 80 тисяч учинено у складі організованих злочинних організацій. Динаміка організованої злочинності, за визначенням О. О. Подобного, характеризується значною активізацією у першому десятиріччі, в період первинного накопичення та перерозподілу капіталу, а також поступовим зменшенням у другому, що досягнуто завдяки значним зусиллям правоохоронних органів [2, с. 143–148]. Досить поширеною є практика формування статистики щодо функціонування організованих груп і злочинних організацій як у пострадянських країнах, так і в Україні. В той же час вона формується складно. Наскільки ці відомості відповідають реальному стану справ – невідомо, тому що в поле зору правоохоронних органів не потрапляють (або потрапляють, але згодом «випадають») більшість організованих злочинних груп, що діють у сфері економічної діяльності, наркобізнесу, торгівлі краденими автомобілями, зброєю, предметами старовини, мистецтва та ін. Так, за даними МВС України, в 1995 р. було виявлено 871 організованих злочинних груп (ОЗГ), в 1996 р. – 953, 1997 р. – 1079, в 1998 г. – 1175. З 2001 р. активність правоохоронних органів стала спадати: в 2000 р. виявлено 960 ОЗГ, в 2001 р. – 770, в 2002 р. – 721, в 2003 р. – 634, в 2004 р. – 695, в 2005 р. – 551, в 2006 р. – 466 [3]. Очевидно, що орієнтація на статистику щодо виявлених ОЗГ не дає уявлення про масштаби організованої злочинності в Україні, тим більше – як про весільну «мафію». Викривлення підходів та безпосередній вплив на формування відомчої статистики МВС України має тенденцію

останніх років щодо стабілізації майже на одному рівні кількості виявлених організованих злочинних угруповань та осіб, які брали в них участь: 2007 рік – 420/1628; 2008 – 378/1457; 2009 – 379/1570; 2010 – 397/1588; 2011 – 395/1584; 11 міс. 2012 – 258/1099. Водночас із року в рік зменшується кількість виявлених злочинів, учинених учасниками таких угруповань (відповідно: 4682, 3670, 3514, 3135, 3023, 2128), що вказує на втрату наступальності у діяльності, зокрема оперативних підрозділів не тільки Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю, але й інших галузевих підрозділів правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. У структурі організованої злочинності значне місце посідають корисливо-насильницькі злочини, що в найбільшому ступені завдають шкоди особі, власності, правам та інтересам людини. Це, передусім, убивства із корисливих мотивів або на замовлення, розбійні напади, вимагання, позбавлення волі або викрадення людини, бандитизм. Однак разом із зазначеними тенденціями і даними, що свідчать про недостатню ефективність протидії організованій злочинності, необхідно підкреслити, що вони повною мірою не розкривають об'єктивної картини додатково ще й у зв'язку з високим ступенем її латентності.

Державна статистика передусім повинна відбивати відомості про п'ятдесят три склади злочинів, що за Кримінальним кодексом України (далі – КК України) кваліфікуються як організовані. Окремим рядком в облікових документах усіх правоохоронних органів мають фіксуватися інші злочини, що вчинені організованими злочинними угрупованнями. При цьому головний акцент у кримінальній статистиці слід робити не стільки на злочинах, скільки на власне викритих організованих групах у злочинних організаціях, а також їх організаторах, виконавцях і співвиконавцях. Оцінювання діяльності всіх державних органів, що виконують завдання протидії з організованою злочинністю, тільки за кількісними показниками щодо виявлених і розкритих злочинів, на наш погляд, є однією з причин низької ефективності протидії організованій злочинності у країні.

Ми підтримуємо позицію окремих вчених і практиків, зокрема С. С. Овчинського, що переорієнтація системи обліку та звітності про організовану злочинність від обліку «конкретного випадку» до обліку злочинного угруповання (ОГ або ЗО)

неминуче призведе до якісних змін у стратегії і тактиці протидії з організованою злочинністю, що полягає у тому, що цільові орієнтири повинні вести не тільки до розкриття злочину окремого учасника, а й до розвалу всієї організації шляхом викриття максимальної кількості її членів, особливо керівників, ватажків за рахунок оперативно-розшукових заходів (оперативних комбінацій, оперативних операцій та ін.). Традиційні методи гласного розслідування окремих кримінальних проваджень щодо учасників організованих груп і злочинних організацій, на думку зарубіжних спеціалістів, заважають такому підходу [3, с. 295].

На сьогодні статистика після вступу в чинну дію КПК України зосередилась у Генеральній прокуратурі України, що ускладнює отримання окремих статистичних даних, зокрема науковцями. Відсутність певної і необхідної статистики у сфері протидії злочинності негативно впливає на рівень та якість наукових досліджень проблем кримінального права. У зв'язку із цим В. О. Навроцький звертає увагу на складність доступу до матеріалів практики та зазначає, що більшість авторефератів за спеціальністю «кримінальне право» взагалі не містять вказівок про емпіричну базу досліджень [4, с. 40]. Зазначені та інші чинники за такого незадовільного стану мають місце разом із окремими недоопрацюваннями у законотворчій діяльності, серйозними прорахунками в діяльності оперативних, слідчих і інших підрозділів правоохоронних органів країни. Постанова цієї проблеми викликає необхідність здійснення спеціального наукового дослідження ефективності застосування нових норм КК та КПК України про організовану злочинність.

Критичний аналіз істотних розходжень між показниками виявлення і розслідування кримінальних проваджень про злочини з ознаками організованості та даними судової статистики щодо їх розгляду у судах зумовлює дійти висновку про неефективність діючої судової системи країни, реформування якої затягується. На жаль, у цій сфері спостерігається не тільки зволікання, а і, як це вбачається з повідомлень ЗМІ, поширення корупції та інших зловживань, починаючи із призначень на посади суддів. Щодо низьких результатів розгляду кримінальних проваджень про організовану злочинність у судах, їх діяльність потребує серйозного удосконалення. Кримінально-правові норми про організовану

злочинність не працюють не тому, що вони недосконалі, а через те, що кримінальне судочинство не забезпечує застосування передбачених ними реальних покарань відповідно до тяжкості вчиненого. Оскільки судова система України не здатна провести самокритичний аналіз неефективності своєї діяльності, було б доцільним провести моніторинг під егідою спеціальної комісії Верховної Ради для дослідження цього питання.

Концепцією державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленою Указом Президента України від 21.10.2011 № 1000/2011 [5], зокрема зазначено, що наявності сьогоденної організованої злочинності сприяють такі глобальні соціально-економічні процеси, як урбанізація, міждержавна та міжрегіональна міграція, формування світового інформаційно-культурного простору, а характерним для організованих злочинних угруповань є достатньо високий рівень організованості, стійкі корупційні і міжнародні злочинні зв'язки. Для досягнення своєї злочинної мети учасники організованих злочинних груп і угруповань все частіше вдаються до вчинення корисливонасильницьких злочинів. У цьому зв'язку одним із напрямів реалізації Концепції визначено удосконалення існуючих та розроблення нових методів протидії організованій злочинності, а серед окремих напрямів – необхідність впровадження в практику результатів відповідних наукових досліджень та вивчень.

У країні немає жодного гучного судового процесу, який би показав, що сучасна організована злочинність в Україні – це справді «п'ята влада». Як дотепно у свій час зауважив А. Ф. Зелінський, «у нас ця «п'ята влада» сприймається як легенда із інопланетянами, які, як усім добре відомо, занесли літати до нас на своїх тарілках, але чомусь жодного з них ще не зловили і навіть не сфотографували» [6, с. 206–207]. Орієнтуючись на офіційну статистику МВС, Н. А. Орловська посилення за: [7] дійшла висновку про домінування у структурі організованої злочинності груп загальнокримінальної спрямованості, що, власне, відповідає реальному стану справ, виходячи із розуміння ОЗГ згідно з КК України. Зокрема Н. А. Орловська вважає, що здійснений нею аналіз ситуації у Південному регіоні України підтверджує загальну тенденцію по державі щодо груп і організацій, які мають

загальнокримінальну спрямованість і лідирують серед виявлених кримінальних правопорушень такої категорії. Згідно з результатами проведеного нею дослідження за питомою вагою злочинні спільноти загальнокримінальної спрямованості у Південному регіоні більш показні, ніж у цілому по Україні. Так, в АР Крим такі групи і організації склали 77 %, у Миколаївській області – 78,5 %, в Одеській області – 91 % .

Комплексне оцінювання стану протидії з організованою злочинністю може бути здійснено лише на основі аналізу інформації чотирьох рівнів державно-правової діяльності: оперативно-розшукової, слідчої, судової та кримінально-виконавчої. За такого підходу суспільство і державні правоохоронні органи могли б мати повну й об'єктивну оцінку характеристики стану організованої злочинності в країні, що б дозволило предметно вивчати її тенденції, прогнозувати розвиток і своєчасно коректувати стратегію і тактику протидії організованій злочинності, також використати й зусилля законодавця. Зокрема це стосується удосконалення чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України.

З метою вирішення наявних проблем протидії, зокрема організованої злочинності, та удосконалення чинного законодавства доцільно звернутись до законопроекту «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» [8], у статті першій якого є певні визначення, які доцільно використати у наукових дослідженнях та реалізувати у практичній діяльності: 1) протидія злочинності – це діяльність суб'єктів реалізації державної політики з протидії злочинності, спрямована на запобігання виникненню умов, що сприяють учиненню злочинів, їх припинення, виявлення, розкриття та розслідування, забезпечення об'єктивного розгляду в судах; 2) заходи протидії злочинності – це сукупність дій, засобів і методів, які застосовуються суб'єктами реалізації державної політики з протидії злочинності з метою впливу на відповідні суспільні відносини. Крім цього, у статті п'ятій зазначено основні напрями державної політики щодо протидії злочинності, з яких для виконання більшу частину покладено на оперативні й інші підрозділи ОВС: запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі; ослаблення дії криміногенних чинників; запобігання виникненню організованих злочинних угруповань; виявлення,

припинення та розслідування злочинів; забезпечення відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам державі; запобігання встановленню корумпованих зв'язків із державними службовцями та посадовими особами, припинення зрощування кримінальних структур із органами державної влади, утягненню їх у злочинну діяльність, зменшення кримінального тиску на економічні відносини; обмеження незаконного обігу зброї, наркотичних засобів, проявів пияцтва і алкоголізму, проституції та інших супутніх для злочинності явищ; недопущення втягнення у злочинну діяльність нових соціальних груп, особливо неповнолітніх; запобігання легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів. Водночас у статті шостій цього ж закону вказано на шляхи реалізації цих напрямів, зокрема: удосконалення механізму міжвідомчого та міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності шляхом обміну інформацією, досвідом роботи, проведення спільних заходів; удосконалення форм і методів протидії злочинності та підвищення ефективності заходів у сфері протидії злочинності та корупції: розроблення нових форм і методів протидії злочинності та запровадження їх у практику та ін. На нашу думку, прийняття вказаного закону надасть можливість більш ефективно виконувати свої обов'язки оперативними підрозділами щодо протидії загальнокримінальній та організованій злочинності.

Проте порушені питання не є остаточними і потребують додаткового дослідження або наукового вивчення.

Список використаних джерел: 1. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності : наук.-практ. посіб. / за ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, В. Б. Романюка. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 436 с. 2. Подобний О. О. Кримінально-правова регламентація протидії організованій злочинності : монографія / О. О. Подобний ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. – Одеса : Юрид. літ., 2010. – 192 с. 3. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация : Теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и профилактической деятельности органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью / С. С. Овчинский ; под ред. А. С. Овчинского, В. С. Овчинского. – М. : Инфра-М, 2000. – 367 с. 4. Навроцький В. О. Чому законодавець та правозастосовна

практика байдужі до рекомендацій кримінально-правової науки / В. О. Навроцький // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 37–44.

5. Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : схвал. указом Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1000/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000/2011>.

6. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – Киев : Юринком Интер, 1999. – 240 с.

7. Дремін В.Н. Организованная преступность и криминальная культура: механизмы взаимодействия / В. Н. Дремін // Криминальная ситуация на юге Украины: особенности и проблемы сдерживания : сб. науч. ст. / отв. ред. М. Ф. Орзиц, В. Н. Дремін ; Одес. нац. юрид. акад. ; Центр по изучению транснацион. преступности и коррупции америк. ун-та ; Одес. информ.-аналит. центр по проблемам противодействия организ. преступности. – Одесса : Феникс, 2003. – С. 78–87.

8. Про основи державної політики щодо протидії злочинності : проект закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/314729>. – 29.03.2010.

9. Стан та структура злочинності в Україні / МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://mvs.gov.ua>.

10. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник / [О. М. Джуца, В. В. Василевич, Н. В. Кулакова та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джуці. – Київ : ХНУВС, 2007. – 138 с.

11. Січкач В. О. Використання досвіду поліції зарубіжних країн в діяльності міліції України по забезпеченню прав та свобод людини (організаційно-правовий аспект) : монографія / В. О. Січкач. – Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2009. – 174 с.

12. Сорочик Ю. Ю. Європол: новітні тенденції у протидії організованій злочинності / Ю. Ю. Сорочик // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 162–164.

13. Султ Г. Соотношение международного и государственного права в теории и конституционной практике / Г. Султ // Закон и жизнь. – 2007. – Ноябрь.

14. Тарасенко В. Є. Агентурний метод у діяльності оперативних підрозділів ОВС України в умовах євроінтеграції / В. Є. Тарасенко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 23 квіт. 2010 р.) / Одес. держ. ун-т внутр. справ. – Одеса : ОДУВС, 2010.

15. Юхно О. О. Актуальні аспекти використання зарубіжного досвіду щодо забезпечення оперативно-розшукового попередження і кримінологічного запобігання та припинення злочинів / О. О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 3. – С. 18–22.

16. Юхно О. О. Євроінтеграційні процеси в Україні: теоретичний і практичний аспекти оперативно-розшукового запобігання злочинам / О. О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 1. – С. 29–34.

Надійшла до редколегії 06.02.2014

Качмар Б. Н., Юхно А. А. Проблемы противодействия организованной преступности и усовершенствование криминального и криминального процессуального законодательства на современном этапе развития Украины

Охарактеризованы существующие на современном этапе развития Украины проблемные вопросы относительно противодействия организованной преступности оперативными подразделениями органов внутренних дел и усовершенствования действующего уголовного и уголовного процессуального законодательства и предложены пути их решения.

Ключевые слова: противодействие преступности, оперативные подразделения, организованная преступность, статистические данные, организованные группы и группировки, характеристика преступности, подразделения досудебного расследования, предложения.

Kachmar B. M., Yukhno O. O. Some problems of combating organized crime and improvement of the criminal and criminal procedural law at the present stage of development of Ukraine

The article is devoted to the problems of combating organized criminality that exist at the present stage of development of Ukraine. The authors proposed some statements to improve current criminal and criminal procedural legislation.

In this article were analyzed statistics, sectors of practical activities and results of combating organized criminality during the years of Ukraine's independence, and in the last few years. It was proved that in Ukraine exists tendency of having a relatively stable state of the identified quantities of this type of criminality that artificially regulated by law enforcement agencies and is caused by latency.

In this regard the authors analyzed the views of scholars, practical officials, and offered some improvements to the form of statistics and its content. Also the authors considered of free access of scientists to the statistic information who can make suggestions for practical units that combat organized criminality taking into account its international and transnational character.

In the article analyzed some problems of the effectiveness of trial investigations this category of criminal cases. The authors made a critical analysis of the existing criminal law and criminal procedural law of Ukraine, made specific suggestions for their improvement, which will allow more effective use of investigations and search operations in matters of combating organized criminality.

Keywords: fight against crime, operational units, organized criminality, statistics, organized groups and factions, characteristic of the crime, units of pre-trial investigation, suggestions.

УДК 343.98

В. Г. Озар

Виявлення органами досудового розслідування ознак злочинів, пов'язаних із катуванням

Проаналізовано кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за катування та інші злочини, пов'язані із катуванням. Розкрито зміст понять «ознаки катування» та «виявлення злочинів». Доведено необхідність розгляду кримінально-правових та криміналістичних ознак катування та розглянуто їх. Висвітлено засоби та методи виявлення ознак злочинів, пов'язаних із катуваннями.

Ключові слова: кримінально-правові норми; ознаки катування; виявлення злочинів; засоби виявлення; ознаки злочинів; злочини, пов'язані з катуваннями.

Заборона катувань обумовлює необхідність боротьби з ними шляхом реального притягнення злочинців до кримінальної відповідальності. Покарання винних залежить, у першу чергу, від ефективної діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування фактів такої протизаконної діяльності. Боротьба з указаним видом злочинів є пріоритетним напрямком діяльності правоохоронних органів, що обумовлюється кількома чинниками. По-перше, виявлення злочинів утруднюється їх латентністю, так як може вчинятися у правоохоронних органах та приховуватися з метою підтримання репутації цих органів. По-друге, розслідування катувань може супроводжуватися значною протидією з боку корумпованих службових осіб. Це викликає неабияке занепокоєння, зважаючи на збільшення кількості заяв та повідомлень про жорстоке поводження та нелюдське насильство над особою.

Виявлення злочину є необхідною передумовою його розслідування [1, с. 243]. Виявити злочин, у тому числі й катування, означає встановити: по-перше, ознаки підготовки до злочину; по-друге, ознаки вчинення такого злочину; по-третє, ознаки вчиненого раніше злочину та прихованого.

Поняття виявлення злочинів, методи та засоби виявлення злочинів, а також суб'єктів, які беруть участь у виявленні злочинів, були предметом дослідження в працях Р. С. Белкіна, Г. А. Густова, О. М. Ларіна, В. О. Малярової, В. Г. Танасевича та багатьох інших авторів. Але, незважаючи на ряд сформульованих принципово важливих положень у працях названих учених, залишаються дискусійними питання щодо поняття ознак катування, а також особливостей виявлення ознак указаних злочинів. Саме це й зумовлює мету цієї статті – розкрити ознаки катування та особливості вияву цих ознак.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання визначає термін «катування», що означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди [2]. Стаття 127 Кримінального кодексу України визначає катування як умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі [3].

Однак необхідно сказати, що не завжди такі дії кваліфікуються лише за ст. 127 «Катування». Іноді вони можуть кваліфікуватися за сукупністю злочинів, а в тих випадках, коли їх вчиняє спеціальний суб'єкт (наприклад службова особа), то за відповідною статтею, залежно від того, який суб'єкт учинив указаний злочин. Так, наприклад, заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1, 2 чи 3 ст. 127 і ч. 1 чи 2 ст. 121 КК України. Подібної кваліфікації також потребує примушування потерпілого до дій, які суперечать його волі (примушування людини до вилучення

у неї органів чи тканин – ч. 2 чи 3 ст. 143; примушування до вступу у статевий зв'язок – ст. 152, 153 чи 154; примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду – ч. 2 ст. 180; протидія законній господарській діяльності – ст. 206; примушування неповнолітніх до участі у створенні порнографічних предметів – ч. 3 ст. 301; примушування до зайняття проституцією – ст. 303.) Крім того, побої, мучення або інші насильницькі дії, вчинені під час допиту з метою примусити дати показання (інформацію, свідчення або визнання) особою, яка проводить дізнання або досудове слідство, якщо ця особа є працівником правоохоронного органу, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 127 і ч. 2 ст. 373. Якщо ця особа не є працівником правоохоронного органу, вчинене кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 373, а якщо насильницькі дії з метою примусити дати показання вчинюються відповідними службовими особами не під час допиту, а під час проведення іншої слідчої дії – то за ст. 365 або 424 КК України [4, с. 295–296].

Враховуючи це, доцільно говорити не просто про катування як окрему норму кримінального законодавства, а про злочини, пов'язані з катуванням, так як виявлення ознак катування на початковому етапі складає неабиякі труднощі. Адже це не лише *кримінально-правові ознаки*, а саме, як вказує О. М. Ларін, властивості тієї чи іншої події, які дозволяють оцінювати її як суспільно небезпечну і протиправну діяльність [5, с. 78], а й *криміналістичні*, про які говорять Г. А. Густов та В. Г. Танасевич, тобто певні факти реальної дійсності, які являють собою сліди злочину (у їх широкому розумінні), що вказують на можливість учинення конкретного злочину [6, с. 89]. А зважаючи на те, що досить складно на початковому етапі розмежувати певні склади злочинів і правильно їх кваліфікувати, то швидше за все ознаки саме катування будуть встановлюватись після проведення окремих слідчих дій, тобто після початку кримінального провадження.

Виявлення злочину полягає у встановленні дії або бездіяльності, які кримінальним законодавством кваліфікуються як злочин. Джерелами інформації про подію злочину можуть бути фізичні або юридичні особи, засоби масової інформації, документи тощо [7, с. 387]. Нерідко факти вчинення злочинів є очевидними. Про ці факти повідомляють потерпілі, їх

родичі, свідки, працівники медичних установ та інші фізичні або юридичні особи. Як правило, заяви і повідомлення про злочини надходять до міліції, яка проводить їх реєстрацію і перевірку у встановленому законом порядку. Якщо інформація про вчинення злочину підтверджується, вносяться відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і проводиться розслідування цього злочину. В той же час у багатьох випадках факти вчинення злочинів ретельно приховуються, і для їх виявлення потрібні значні зусилля органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю. Крім того, нерідко під час розслідування виявляються інші злочини, і в такому випадку діяльність щодо виявлення злочинів є складовою частиною досудового розслідування.

З цього приводу Р. С. Белкін зазначає, що ознаки злочину можуть бути виявлені трьома шляхами. По-перше, їх виявляють шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, які передують початку кримінального провадження. По-друге, вони можуть бути виявлені громадянами, а також представниками державних організацій під час проведення перевірочних і контрольних заходів та ін. По-третє, вони виявляються безпосередньо слідчим, прокурором і судом [8, с. 391]. Т. І. Савчук зазначає, що доцільно розрізнити два види діяльності, спрямованих на виявлення ознак злочинів: 1) пошукову діяльність (діяльність оперативно-розшукових підрозділів та діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки злочинів); 2) кримінально-процесуальну діяльність (діяльність з перевірки заяв та повідомлень про злочини та безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим під час розслідування) [9, с. 94]. Очевидно, що ці види діяльності відрізняються приводами до початку їх проведення, а також засобами та методами їх проведення.

Уявляється, що основним видом діяльності, спрямованої на виявлення ознак катування, є кримінально-процесуальна діяльність. Так ч. 1 ст. 214 КПК України встановлює, що приводами до проведення кримінально-процесуальної діяльності є заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. За наявності таких приводів слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після їх отримання, зобов'язаний внести відповідні

відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [10]. Однак автори коментаря до ст. 241 КПК пояснюють, що під джерелом, з якого можна отримати інформацію про ознаки кримінального правопорушення, розуміється виявлення інформації слідчим, прокурором про певне кримінальне правопорушення під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації тощо, співробітниками оперативних підрозділів за результатами проведення заходів, спрямованих на виявлення кримінального правопорушення [11, с. 527–528].

Кримінальний процесуальний кодекс обмежує строки та засоби перевірки заяв і повідомлень про злочини. Так, у тому разі, якщо надійшла заява чи повідомлення від потерпілих чи інших осіб, які стали очевидцями злочину, слідчий, прокурор мають їх проаналізувати з метою встановлення ознак злочину та провести їх перевірку. Така перевірка повинна бути здійснена на протязі 24 годин. І єдиними засобами, які можуть проводитись до внесення відомостей до ЄРДР, є огляд місця події (єдина слідча дія, що відповідно до ч. 3 ст. 214 може у невідкладних випадках проводитись до внесення відомостей) та отримання за згодою потерпілих чи свідків пояснень, які не є джерелами доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України).

Так, під час огляду місця події можуть бути виявлені: безпосередньо обстановка місця вчинення злочину, яка в деяких випадках навіть могла використовуватись як засіб учинення злочину (холодні або надто теплі приміщення), сліди катування (у вузькому їх розумінні), знаряддя вчинення катування, відеодокументи, а також встановлено можливих очевидців злочинів, пов'язаних із катуваннями. Встановлені таким чином відомості спрямовані не лише на виявлення кримінально-правових та криміналістичних ознак злочину, але і на правильну кваліфікацію діяння.

Як від потерпілого, так і від свідків-очевидців отримуються письмові пояснення, які дозволяють установити певні елементи механізму вчинення злочину, а саме особу злочинця, способи вчинення катування, місце та час вчинення злочину, а також місця знаходження слідів катування.

У деяких випадках, зокрема коли злочини, пов'язані із катуваннями, вчиняються службовими особами, виявлення ознак таких злочинів відбувається під час проведення

відповідних перевірок за скаргами. Такі перевірки в першу чергу проводяться прокуратурою, а в деяких випадках – начальниками відповідних підрозділів, де працює особа, щодо діянь якої подано скаргу.

Проте основна частина розглядуваних злочинів виявляється безпосередньо слідчими під час проведення досудового розслідування та доказування його обставин. Р. Ю. Савонюк визначає доказування в досудовому слідстві як регламентовану кримінально-процесуальним законом пізнавально-практичну діяльність слідчого за участю інших суб'єктів кримінального процесу зі збирання (закріплення), дослідження (перевірки), оцінки доказів із метою встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі [12, с. 7]. Тобто доказування має двоякий характер: практичний, який проявляється у проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, та пізнавальний, що проявляється в аналізі та оцінці результатів цих дій.

Так, під час доказування у кримінальному провадженні слідчий може виявити ознаки катування, що дозволить або додатково розпочати нове кримінальне провадження за ст. 127 КК України або змінити попередню кваліфікацію розслідуваного злочину.

Зважаючи на специфічність злочину, передбаченого ст. 127 КК України, найбільш інформативними для виявлення ознак указаних злочинів слідчими діями є допити потерпілих, свідків, а іноді підозрюваних, різного роду експертизи, а також огляди місця події, предметів та документів. А аналіз результатів цих дій допоможе спокійно оцінити їх та прийняти законне і правильне рішення.

Неабияке значення для виявлення ознак злочинів, пов'язаних із катуваннями, має також оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД). Так, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачається, що одним із завдань ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України [13]. Тобто уявляється, що така діяльність має здійснюватися як до початку кримінального провадження та полягати у цілеспрямованому пошуку ознак катування, так і в межах оперативного супроводження кримінального провадження.

Однак необхідно зазначити, що на сьогодні до початку кримінального провадження пошуковий характер ОРД є дещо обмеженим під час виявлення вказаних злочинів. Адже ОРД повинна проводитись за наявності передбачених законом підстав. Такі підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах слідчого судді, суду, матеріалах правоохоронних органів, у запитах і повідомленнях правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці, до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках. Тобто, зважаючи на особливості катувань, ОРД до початку кримінального провадження можлива, зокрема, в рамках перевірки заяв та повідомлень. Однак якщо у старому КПК України 1960 року була вказівка у ч. 4 ст. 97 про те, що заяви та повідомлення про злочин можуть перевірятися шляхом проведення ОРД, то у новому КПК таке положення відсутнє. Тому виявлення ознак злочину шляхом проведення ОРД можливе лише після внесення відомостей до ЄРДР у рамках виконання доручень та постанов слідчого, вказівок прокурора, ухвал слідчого судді та суду.

Підводячи підсумки, можна зробити висновки, що на стадії виявлення злочинів досить тяжко правильно та повно здійснити кваліфікацію діяння, тому доцільно говорити не про катування як окремий склад, а про ознаки злочинів, пов'язаних із катуваннями. Необхідно розглядати ознаки катувань кримінально-правові, тобто ті властивості події, що сталася, які передбачені у ст. 127 КК України і які дозволяють оцінювати її як суспільно-небезпечну і протиправну, та криміналістичні, тобто певні факти реальної дійсності, які стали результатом злочинної діяльності та були спрямовані на досягнення злочинної мети, передбаченої ст. 127 КК України, і дозволяють визначити окремі елементи механізму вчинення катування.

Виявлення ознак розглядуваних злочинів може здійснюватися як до початку кримінального провадження, в рамках

перевірки заяв та повідомлень про злочин, так і під час досудового розслідування, під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, як слідчим, прокурором, так і працівниками оперативних підрозділів під час виконання доручень та постанов слідчого, вказівок прокурора, ухвал слідчого судді та суду.

Список використаних джерел: 1. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності в сфері статевих стосунків: теорія та практика : [монографія] / В. О. Малярова ; за ред. д-ра юрид. наук С. М. Гусарова. – Харків : Диска плюс, 2013. – 422 с. 2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : від 10.12.1984 ; ратиф. Указом Президії Верховної Ради України від 26.01.1987 № 3484-XI // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки – 1989. – № 13. – Ст. 108. 3. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Редакція від 17.05.2014. 4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., перероб. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 1184 с. 5. Ларин А. М. Структура інститута возбуждения уголовного дела / А. М. Ларин // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 76–84. 6. Густов Г. А. Признаки хищений социалистической собственности / Г. А. Густов, В. Г. Танасевич // Вопросы совершенствования предварительного следствия. – Л. : ЛГУ, 1971. – С. 87–102. 7. Організація судових та правоохоронних органів : [підручник] / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової]. – Харків : Одиссей, 2007. – 528 с. 8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Белкин Р. С. – М. : Юристъ, 1997. – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 480 с. 9. Савчук Т. І. Про виявлення економічних злочинів / Т. І. Савчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (48). – С. 93–99. 10. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88. 11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 768 с. 12. Савонюк Р. Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Савонюк Роман Юхимович. – Київ, 2001. – 21 с. 13. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992

№ 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Редакція від 11.08.2013.

Надійшла до редколегії 10.04.2014

Озар В. Г. Выявление органами досудебного расследования признаков преступлений, связанных с применением пыток

Проанализированы уголовно-правовые нормы, устанавливающие ответственность за пытки и другие преступления, связанные с пытками. Раскрыто содержание понятия «признаки пыток» и «выявление преступлений». Доказана необходимость дифференциации уголовно-правовых и криминалистических признаков пыток. Освещены средства и методы выявления признаков преступлений, связанных с пытками.

Ключевые слова: уголовно-правовые нормы; признаки пыток; выявление преступлений; средства выявления; признаки преступлений; преступления, связанные с пытками.

Ozar V. G. Identification of the elements of crime related to torture by the prejudicial inquiry authorities

Criminal law provisions that establish the responsibility for torture and other crimes related to torture are analyzed in the article. Based on the analysis of literary sources and legislative instruments the content of the concept «elements of torture» is revealed. The necessity of differentiation of criminal law elements and criminalistic elements of torture is proved. Criminal law elements include those features of occurred commission which are provided for in Article 127 of the Criminal Code of Ukraine and which allow to consider it as socially dangerous and illegal act. Criminalistic elements include certain facts of the realities of life which became the result of criminal activity and were aimed at the achievement of criminal purpose, provided for in Article 127 of the Criminal Code of Ukraine and allow to identify individual details of the mechanism of torture. Criminal law elements and criminalistic elements of torture are considered. The conclusions on the necessity of consideration of not only the torture as the separate basic elements of crime but the crimes related to torture are drawn. The content of the concept «crime identification» what means the identifying of the elements of preparation for crime, elements of crime commission or elements of crime committed previously which has been secreted, is revealed. Means and methods of the identifying of crime elements related to torture are highlighted. It is confirmed that subject to the nature of torture the identifying of elements of the considered crimes can be carried out before the launch of criminal proceedings, within the verification of statements and reports on crimes, as well

as at the time of prejudicial inquiry, during the investigative (search) actions and non-public investigative (search) actions both by the investigator, prosecutor and the employees of operating units in execution of the investigator's, prosecutor's order.

Keywords: criminal law provisions; elements of torture; identifying of crimes; means of the identifying; crime elements; crimes, related to torture.

УДК 343.55

I. В. Семенов

**ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ
НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ АБО ВІД СПЛАТИ КОШТІВ НА УТРИМАННЯ
НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Досліджено питання змісту та юридичної, соціальної й фізичної ознак предмета злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 164, 165 КК України), проаналізовано відповідність таким ознакам матеріалізованого виразу аліментних відносин у випадку посягання на них. Метою роботи є формулювання рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правової характеристики та підстав кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. Основними засобами наукового пізнання, використаними в дослідженні, є діалектичний метод, формально-логічний (догматичний) метод і системно-структурний аналіз.

Ключові слова: предмет злочину, кримінальна відповідальність, ухилення від сплати, аліменти, утримання непрацездатних батьків.

Усебічний захист державою сімейних правовідносин є однією з важливих засад становлення і зміцнення громадянського суспільства та розбудови правової держави. Конституція України проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. При цьому ст. 51 Основного закону країни, визначаючи права, свободи та обов'язки людини і громадянина, наголошує, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків [1]. Загальна декларація прав людини 1948 р., у ч. 3 ст. 16 називає сім'ю природною і основною ланкою суспільства. Таке ж положення міститься й у ст. 23 Міжнародного

пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., а в Конвенції про права дитини 1989 р. сім'ю названо основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя усіх її членів і особливо дітей [2–4].

Негативні демографічні тенденції, які спостерігаються в Україні, загрожують руйнуванням сім'ї як фундаментального осередку суспільства, стрімким скороченням народжуваності й середньої тривалості життя, деформацією соціального складу суспільства. У зв'язку із цим актуальним завданням вітчизняної кримінально-правової науки є дослідження, спрямовані на кримінально-правову характеристику посягань на правопорядок у сфері сімейних відносин, серед яких – ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК) [5]. Здійснення таких розробок має забезпечити формулювання обґрунтованих рекомендацій з удосконалення норм вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за вказані посягання, практики його застосування та вироблення заходів протидії найбільш небезпечним формам посягань на проголошені нормами міжнародного права й закріплені Конституцією України права і свободи людини і громадянина.

Кримінально-правові проблеми протидії злісному невиконанню громадянами обов'язків щодо утримання дітей, щодо сплати аліментів або коштів на утримання непрацездатних батьків у вітчизняній кримінально-правовій науці висвітлювались П. Андрушком, А. Бабієм, О. Готиним, М. Гнентевим, А. Дорош, І. Зінченко, С. Лиховою, М. Мельником та деякими іншими фахівцями. Однак, у наявних публікаціях не отримали детального висвітлення чимало важливих питань кримінально-правової характеристики передбачених ст. 164, 165 КК України злочинів та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей чи від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. Зокрема, поки що невирішеним остаточно залишається питання змісту ознак складів зазначених злочинів. Однією з таких ознак є предмет ухилення від сплати аліментів на утримання дітей чи від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. Так, наприклад, М. Мельник, П. Андрушко називають предмет ознакою зазначених злочинів [6, с. 414, 417; 7, с. 491, 494]. Водночас, М. Коржанський наголошував,

що ухилення від сплати аліментів є безпредметним злочином, оскільки у таких випадках на предмет злочину немає безпосереднього впливу з боку злочинця [8, с. 122]. Огляд літератури з кримінального права свідчить, що більшість вітчизняних криміналістів також вважають склади передбачених ст. 164, 165 КК злочинів безпредметними, не називає цю ознаку під час їх кримінально-правової характеристики. Зарубіжні криміналісти також, як правило, не згадують про предмет у складі злочинного ухилення від сплати аліментів чи коштів на утримання непрацездатних батьків [див., напр.: 9, с. 453; 10, с. 185]. Лише деякі з них визнають, що предметом у таких випадках є грошові кошти, які одна особа у встановленому законом порядку повинна надавати іншій особі в її розпорядження на задоволення фізичних, духовних та інших життєвих потреб у силу судового рішення [11, с. 88].

Як зазначають В. Борисов та О. Пашенко, серед компонентів кримінально-правової характеристики злочинів чільне місце належить складу злочину, серед ознак якого слід виділити ті, які мають визначальне (вирішальне) значення для кваліфікації певного злочину та для його відмежування від суміжних злочинів [12, с. 182]. Невизначеність з питання місця предмета злочину у складі передбачених ст. 164 та 165 КК посягань небажана тим, що, не дозволяючи здійснити вичерпну кримінально-правову характеристику ухилення від сплати аліментів на утримання дітей чи від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, вона здатна негативно вплинути на кваліфікацію цих посягань, на їх відмежування від інших злочинів (наприклад, від невиконання судового рішення, від шахрайства тощо). Якщо предмет у них передбачено як необхідну ознаку складу, його правильне встановлення на практиці є таким самим завданням, яким є визначення ознак будь-яких інших елементів складу злочину (і навпаки – відсутність цієї ознаки у системі ознак складу злочину усуває необхідність її оцінки в ході кваліфікації). Тому метою цієї публікації є комплексний аналіз теоретичних і нормативних аспектів предмета злочину як об'єктивної ознаки складів злочинів, передбачених ст. 164 та 165 КК України.

Вирішуючи поставлені завдання, доцільно торкнутись перш за все загальнотеоретичних аспектів предмета злочину,

зокрема, проблеми його місця у системі ознак складу злочину. Так, В. Філімонов, вважаючи, що суспільні відносини як об'єкт злочину мають своїм предметом соціальне благо, яке є предметом злочину, вважає: стверджувати, що існують безпредметні злочини, означає визнати існування злочинів, які не здійснюють впливу на об'єкт [13, с. 101, 102]. Виходячи з такої логіки міркувань, предмет має розглядатись як обов'язкова ознака складів усіх без винятку складів злочинів. Однак, у теорії кримінального права переважає інша позиція, згідно з якою предмет злочину визнано самостійною факультативною (необов'язковою, допоміжною) ознакою в складі злочину. З цієї позиції випливає, що предмет злочину, маючи зв'язок із об'єктом відповідного посягання, в окремих випадках може співпадати зі структурним елементом суспільних відносин (предметом цих відносин), в інших – перебувати за межами об'єкта вчинюваного злочину [14, с. 18–41]. При цьому В. Тацій зазначає, що «предмет злочину як самостійна ознака злочину завжди існує поряд з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину». За такого підходу предметом злочину вважаються «будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину» [15, с. 100, 103]. Така позиція підтримана багатьма вітчизняними фахівцями. Водночас, у визначення предмета злочину Є. Лащук вносить слушне уточнення, вказуючи, що ним є не лише матеріальні об'єкти, на оволодіння якими чи використання яких претендують злочинці, але й ті, шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється суспільно небезпечне діяння [16, с. 10–11]. У цілому ж можна вважати, що в теорії склався певний консенсус із питання оцінки змісту предмета злочину та його місця у структурі складу злочину.

У кримінально-правовій характеристиці предмета злочину важливими є його загальні (основні) ознаки. До таких у науці віднесено фізичну, юридичну та соціальну. Так, зокрема, Н. Гуророва вказує, що фізична ознака предмета злочину визначає його натурально-речові властивості та дозволяє розглядати цей предмет як матеріальне явище; юридична ознака означає, що предмет має або прямо вказуватись у кримінальному законі або, принаймні, недвозначно впливати зі

змісту відповідної норми; соціальна ознака характеризує його зв'язок зі сферою суспільних відносин, що є об'єктом вчиненого злочину. При цьому предмети злочину можуть бути або матеріальним виразом суспільних відносин (у таких випадках вони співпадають із предметами суспільних відносин, що стають об'єктами цього злочину), або речами, наявність яких або дотримання стосовно яких особливого правового режиму є умовою або свідченням нормального функціонування суспільних відносин, або речами, відсутність яких стає умовою нормального існування й функціонування суспільних відносин [17, с. 96–97].

На думку Л. Сапейко та В. Кройтора, аліменти – це «певні кошти, які надаються аліментнозобов'язаною особою управомоченій особі з метою реалізації аліментного зобов'язання» [18, с. 10]. Аліменти визначаються цими фахівцями як кошти на утримання, які призначені для створення за рахунок зобов'язаних осіб нормальних умов існування членів сім'ї, які їх потребують. Інші цивілісти розглядають аліменти як будь-яку матеріальну допомогу, що надається в силу закону подружжю, родичам, своякам, фактичним вихователям (вихованцям) [19, с. 67]. Водночас, З. Ромовська довела, що аліментне зобов'язання є правовідносинами, в яких обов'язку однієї сторони кореспондує право іншої, та визначає аліментні зобов'язання як правовідносини, у котрих одна сторона зобов'язана, за наявності умов, передбачених законом, утримувати іншу сторону – члена своєї сім'ї чи родича, а остання може вимагати виконання цього обов'язку [20, с. 74]. Як слушно зазначає Л. Сапейко, поняття «аліментне зобов'язання» є дещо ширшим за поняття «аліменти», адже аліменти – це певні кошти, які надаються аліментнозобов'язаною особою управомоченій особі з метою реалізації аліментного зобов'язання [21, с. 7]. Таким чином, саме кошти у формі аліментів можна розглядати як предмет цих правовідносин. Слід звернути увагу на ту обставину, що в сучасному сімейному праві виділяють різні види аліментних правовідносин, які розрізняються перш за все за суб'єктним складом – аліментні зобов'язання подружжя, батьків і дітей, інших членів сім'ї та родичів [22]. Аліментні правовідносини між подружжям регламентуються главою 9 Сімейного кодексу України «Права та обов'язки подружжя по утриманню», а між батьками й дітьми визначаються главами 15 «Обов'язок

матері, батька утримувати дитину та його виконання», 16 «Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання», 17 «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання» цього закону [23]. Як видно з диспозицій ст. 164 та 165 КК, об'єктами кримінально-правової охорони вітчизняний законодавець визначає лише ті аліментні правовідносини, суб'єктами яких є батьки та діти.

З урахуванням досягнень кримінально-правової науки та доктрини сімейного права, а також спираючись на чинне сімейне й кримінальне законодавство, можна запропонувати наступне бачення предмета злочину як ознаки складів злочинів, передбачених ст. 164 та 165 КК.

Диспозиції вказаних статей безпосередньо визначають такі предмети злочинів, як «кошти на утримання дітей (аліменти)» (ст. 164 КК) та «кошти на утримання непрацездатних батьків» (ст. 165 КК). У цьому знаходить вираз юридична ознака предметів злочинів, передбачених зазначеними нормами. Слід зауважити, що таке вираження юридичної (нормативної) ознаки предмета злочину в ст. 164 КК не є бездоганним. По-перше, воно містить дублет (термін іншомовного походження «аліменти» повторює український термін «кошти на утримання дітей»), який призводить до плутанини під час тлумачення норми [24, с. 79–80]. По-друге, воно не відповідає повною мірою положенням сімейного права, в якому категорія «аліменти», як було показано вище, включена у значно ширше коло правовідносин, а не лише до сфери зобов'язань батьків із утримання своїх неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Елементом юридичної ознаки є й вказівка законодавця щодо встановлення сплати відповідних коштів рішенням суду.

Таким чином, обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків на підставі ст. 164 чи ст. 165 КК є набрання законної сили рішенням суду у цивільній справі про стягнення з особи коштів на утримання дитини або батьків, що визначає особливості кваліфікації цих злочинів та впливає на обсяги предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях. При цьому слід мати на увазі, що у чинному законодавстві України передбачена можливість

добровільного виконання батьками та дітьми обов'язку із взаємного утримання. Зокрема, згідно з його ст. 187, один із батьків може подати заяву за місцем роботи, місцем виплати пенсії, стипендії про відрахування аліментів на дитину з його заробітної плати, пенсії, стипендії у розмірі та на строк, які визначені у цій заяві, а згідно зі ст. 189 СК батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Невиконання обов'язків, які випливають із такої заяви чи договору, не містить складу злочину.

До юридичної ознаки предмета злочину належить і вказівка, яку надає законодавець у примітці до ст. 164 КК, згідно з якою умовою кримінальної відповідальності є виникнення заборгованості зі сплати коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів.

Фізична ознака предмета аналізованих злочинів, передбачених ст. 164, 165 КК, полягає в тому, що ним можуть бути лише речі матеріального світу. Перш за все це грошові кошти, що випливає з чинного сімейного законодавства. Згідно з ч. 3 ст. 181 СК аліменти на дитину присуджуються в частці від заробітку (доходу) її матері, батька (ст. 183 цього Кодексу) або в твердій грошовій сумі (ст. 184 СК) і виплачуються щомісячно. Стаття 205 СК встановлює, що суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін. Крім того, предметом злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей (ст. 164 КК) можуть бути й інші матеріальні цінності (одяг, продукти харчування, ліки тощо) [7, с. 491].

Співвідношення аналізованих предметів з об'єктами відповідних злочинів визначає їх соціальну ознаку. Проведений вище аналіз проблеми свідчить, що речі матеріального світу (грошові кошти, майно, яке забезпечує утримання дитини або батьків) є матеріальним виразом, субстратом аліментних правовідносин. «Аліментне зобов'язання має майновий характер. Сутність цих правовідносин полягає в наданні майнових благ для задоволення потреб управомоченої особи», – зазначають В. Кройтор та Л. Сапейко [18, с. 17]. Таким чином, у випадку вчинення діянь, передбачених ст. 164 чи 165 КК, предмет злочину співпадає з предметом суспільних відносин (по суті – правовідносин), на які відбувається посягання.

Проведене в цій роботі дослідження дозволяє зробити висновки, що предмет у складах зазначених злочинів – це їх обов'язкова об'єктивна ознака, яка підлягає обов'язковому встановленню при кваліфікації ухилення від сплати аліментів на утримання дітей чи ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. Соціальна ознака такого предмета характеризує його збіг з предметом аліментних правовідносин, фізична означає його існування у вигляді речей матеріального світу (грошових коштів у певному розмірі (сумі), визначеному судом або майна), юридична ознака впливає з наявності вказівки на нього в диспозиціях частин перших ст. 164 та 165 КК. Важливими для подальшої розробки та уточнення кримінально-правової характеристики злочинів, передбачених ст. 164, 165 КК України, є визначення підстав кримінальної відповідальності на посягання у сфері аліментних правовідносин.

Список використаних джерел: 1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 3. Конвенція ООН про права дитини : від 20.11.1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. 4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpol.shtml. 5. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 5-те вид., переробл. та доповн. – Київ : Юрид. думка, 2008. – 1216 с. 7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літ., 2009. – Т. 1 / [П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 964 с. 8. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія / М. Й. Коржанський. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с. 9. Учебный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. Жалинский А. Э. – М. : Эксмо, 2005. – 1088 с. 10. Российское уголовное право. Особенная часть : учеб. для вузов / под ред. В. С. Комиссарова. – СПб. : Питер, 2008. – 720 с. 11. Пантюхина И. В. Злостное уклонение от уплаты средств на содержание детей

или нетрудоспособных родителей (уголовно-правовые и криминологические проблемы) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пантюхина Инга Владимировна. – Рязань, 2003 – 254 с. **12.** Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пашенко // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 180–190. **13.** Филимонов В. Д. Норма уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 281 с. **14.** Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Харків : УкрЮА, 1994. – 76 с. **15.** Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – Харків : Право, 2010. – 456 с. **16.** Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лашук Єфрем Вікторович. – Київ, 2005. – 20 с. **17.** Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Харків : Вид-во Нац. ун-гу внутр. справ, 2001. – 384 с. **18.** Сапейко Л. В. Аліменти дітям та батькам : монографія / Л. В. Сапейко, В. А. Кройтор. – Харків : Еспада, 2008. – 160 с. **19.** Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : монографія / Л. В. Афанасьєва. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 224 с. **20.** Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей : монографія / З. В. Ромовська. – Львів : Вища школа, 1975.– 145 с. **21.** Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Сапейко Людмила Василівна. – Харків, 2003. – 20 с. **22.** Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Афанасьєва Людмила Василівна. – Харків, 2002. – 187 с. **23.** Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135. **24.** Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. – Київ : Атіка, 2003.– 144 с.

Надійшла до редколегії 08.04.2014

Семенов И. В. Предмет преступного уклонения от уплаты алиментов на содержание детей или от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей: теоретико-правовой анализ

Исследованы вопросы содержания, а также юридический, социальный, физический признаки предмета преступного уклонения от уплаты алиментов на содержание детей или от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей (ст. 164, 165 УК Украины),

проанализировано соответствие таким признакам материализованного выражения алиментных отношений в случае посягательства на них. Целью работы является формулировка рекомендаций по совершенствованию уголовно-правовой характеристики и оснований уголовной ответственности за уклонение от уплаты алиментов на содержание детей или от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей. Основными средствами научного познания, использованными в исследовании, является диалектический метод, формально-логический (догматический) метод и системно-структурный анализ.

Ключевые слова: предмет преступления, уголовная ответственность, уклонение от уплаты, алименты, содержание нетрудоспособных родителей.

Semenohov I. V. The subject of criminal evasion of child support payment or funds for disabled parents' maintenance: theoretical and legal analysis

The Content and attributes of the object of criminal evasion of child support payment or funds for disabled parents' maintenance (Articles 164, 165 of the Criminal Code of Ukraine) are researched in this paper; the problem of correspondence to such attributes of materialized expression of child support's relations in case of their infringement is analyzed. The objective of the paper is to formulate grounded recommendations for improving criminal and legal characteristics and grounds of criminal liability for evasion of child support payment or funds for disabled parents' maintenance. The main tools of scientific acknowledgement used in the research are the dialectical method, formal and logical (dogmatic) method and system and structural analysis.

The relevance of the publication is determined by the characteristics of legal, social and physical features of the crime's object as a feature of corpus delicti stipulated by the Articles 164 and 165 of the Criminal Code. Made conclusions are perspective for the development of the institution of family relations' criminal protection including criminal and legal regulation of child support's obligations, characteristics of offenses' attributes stipulated by the Articles 164 and 165 of the Criminal Code and separating them from the adjacent (non-criminal) offenses.

Conducted research let the author make conclusions that crime's object is a mandatory objective feature, which is to be established under the classification of evasion of child support payment or funds for disabled parents' maintenance. Legal feature of these crimes' object is expressed in predicting by the dispositions of the stated articles of such features as «child support (alimony)», «funds for disabled parents' maintenance» (Article 165

of the Criminal Code); physical feature is that the object can only be as things of the material world (first of all money).

Keywords: crime's subject, criminal liability, payment evasion, child support, disabled parents' maintenance.

УДК 343.985.7

О. С. Федосов

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ РОЗБІЙНИХ НАПАДІВ НА БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ

Розглянуто особливості розкриття розбійних нападів на банківські установи; проведено аналіз наукових праць стосовно способів учинення розбоїв; показано, що підвищення ефективності розкриття розбійних нападів залежить від чіткої організації діяльності оперативних та слідчих підрозділів на стадії отримання оперативної інформації про вчинення злочину; відповідно до діючих нормативно-правових актів розроблено і запропоновано застосування алгоритму слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться в рамках кримінального провадження.

Ключові слова: розбійні напади, банківські установи, способи вчинення розбоїв, оперативно-розшукові заходи, комплексні операції, алгоритм слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Одними з найбільш суспільно-небезпечних різновидів злочинів є розбійні напади на об'єкти банківських установ. Відповідно до ст. 187 КК України розбій – це напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. Під нападом слід розуміти дії, спрямовані на досягнення злочинного наслідку за допомогою насильства над потерпілим або створення реальної загрози його застосування [1].

Згідно зі статистичними даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, кількість розбійних нападів щороку зростає. Тільки за перший квартал 2014 року в країні зареєстровано 810 розбійних нападів, з них в 410 провадженнях встановлено осіб, причетних до їх учинення, що складає 50,6 %. З числа зареєстрованих у звітному періоді розбійних нападів залишаються не розкритими: 120 – на житло громадян (32 зі зброєю), 107 – на

об'єкти торгівлі (67 зі зброєю), 32 – на підприємства та офіси (22 зі зброєю), 25 – на АЗС (23 зі зброєю), 3 – на ювелірні магазини, 4 – на ломбарди, 14 – на аптеки, 3 – на банки (3 зі зброєю).

Особливою суспільною небезпекою відрізняються напади на банки, поштові відділення, службові приміщення та установи підприємств, комерційних структур, інкасаторів, касирів, які перевозять великі суми грошей. Ці напади здійснюються переважно організованими групами злочинців. Високий ступінь організованості групи проявляється у наявності ретельно розроблених планів нападів із чітким розподілом функції кожного учасника групи. В більшості випадків розбійні напади вчиняються з погрозою фізичного насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї або вибухових речовин (вибухових пристроїв), чи предметів спеціально виготовлених, перероблених, або пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень, або смерті з метою заволодіння чужим майном. Злочинці використовують вогнепальну зброю, якою заволодівають шляхом нападу на працівників міліції, військовослужбовців та інших службових осіб; купують зброю у тих, хто незаконно її зберігає, або викрадають її зі складів військових частин, тирів, шкіл; самостійно переоснащують або виготовляють зброю.

Висвітленням різних аспектів, пов'язаних із розкриттям розбійних нападів, займалися: А. М. Клочко, В. І. Оперук, В. Г. Тілейчук, В. Ю. Шепітько, Г. В. Щербакова, М. О. Яковенко та ін. [2–7]. Але наукові праці вказаних та інших учених, що були пов'язані з зазначеною тематикою, проводились до внесення суттєвих змін в кримінально-процесуальне та оперативно-розшукове законодавство [8; 9], тому не повною мірою відображають специфіку розкриття розбійних нападів на банківські установи в сучасних умовах.

Мета цієї публікації обумовлена необхідністю встановити певні особливості розкриття та розслідування розбійних нападів на банківські установи, сформулювати організаційно-тактичні основи діяльності оперативних і слідчих підрозділів на стадії отримання інформації про вчинення злочину та визначити алгоритм першочергових слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на ефективне розслідування злочину.

Згідно з Інструкцією з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події [10] при надходженні до ОВС заяв чи повідомлень про розбійний напад працівники чергових частин міськрайлінорганів з'ясовують час, місце, характер та інші обставини того, що сталося, організують збір слідчо-оперативних груп, оперативних груп, інших нарядів та направляють їх на місце подій. До складу слідчо-оперативної групи входять слідчий (старший СОГ), співробітник карного розшуку, спеціаліст-криміналіст науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та працівники міліції громадської безпеки. Після прибуття на місце події члени слідчо-оперативної групи з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, встановлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та ймовірні шляхи їх відходу. Керує діями членів слідчо-оперативної групи та несе персональну відповідальність за якість проведення огляду місця події слідчий.

У криміналістичній літературі огляд місця події розглядається як найбільш складна процесуальна дія, що відповідно до ст. 237 КПК України провадиться з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі [5, с. 161]. Згідно з Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [11] слідчий разом із членами групи та залученими спеціалістами під час проведення огляду місця події фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, а також забезпечує їх належне зберігання і направлення для проведення експертного дослідження. Про результати огляду місця події складається відповідний протокол.

Оперативними працівниками на місці події провадяться розвідувальні опитування інших громадян зі встановленням таких відомостей: коли і де саме вчинено напад, кількість злочинців і їхні зовнішні прикмети; яким майном вони

заволоділи та його ознаки; чи використовували злочинці транспортні засоби, зброю та яку саме.

Слідчий за наявності підстав інформує оперативного чергового про залучення додаткових сил і засобів для документування всіх обставин учиненого кримінального правопорушення і затримання злочинців. Якщо з моменту розбійного нападу пройшло небагато часу, вживаються заходи для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися під час його вчинення. З цією метою проводиться операція «Перехват» [12]. Координація діяльності підрозділів ОВС здійснюється відповідно до плану операції «Перехват». У цьому плані передбачено: перелік невідкладних дій чергової частини у разі отримання повідомлення про вчинення злочину; дії керівників ОВС, що відповідають за проведення операції; розстановку сил і засобів; схеми блокування автомобільних шляхів та виїздів за межі населеного пункту, міста, області; ймовірні шляхи руху злочинців; маршрути руху патрульних нарядів із урахуванням місцевих умов і особливостей регіону та часу; схеми зв'язку стаціонарних постів Державтоінспекції, патрульних нарядів із черговими частинами ОВС тощо. Під час блокування території населеного пункту, міста, району, області нарядами міліції забезпечується збирання інформації від громадян про обставини вчиненого правопорушення, місцезнаходження та напрямки руху розшукуваних осіб у зоні блокування. Оперативний черговий органу внутрішніх справ, до якого надходить така інформація, негайно орієнтує всі пости і маршрути, які розташовані на території обслуговування, а також суміжні міськрайлінооргани.

Переслідування може здійснюватись і тоді, коли потерпілі та свідки вказали на зовнішні прикмети злочинців або їхній напрямок руху. Наявність відомостей про тип, модель, колір автомобіля, його державний номерний знак або його окремі букви і цифри дає змогу встановити власника автомобіля, перевірити його на причетність до злочину. При цьому слід мати на увазі, що в злочинних цілях може використовуватись викрадений автомобіль. Коли встановлені прикмети злочинців, місця їх появи, туди направляються оперативно-пошукові групи. Працівники міліції, які входять до складу цих груп, шляхом особистого пошуку виявляють злочинців

за зовнішніми прикметами і ознаками викраденого майна, використовуючи допомогу потерпілих, очевидців або осіб, які знають розшукуваних.

Надавши доручення щодо переслідування злочинців, слідчий продовжує роботу на місці події. Слідчий і оперативні працівники з'ясовують у потерпілих та інших осіб обставини скоєння злочину. Разом з експертом-криміналістом беруть участь у виявленні слідів злочину, огляді предметів і речей, знайдених на місці події. Вся діяльність слідчого має бути спрямована на встановлення кола осіб, серед яких слід шукати тих, що вчинили розбійний напад. Необхідно пред'явити потерпілому і очевидцям фототеки осіб, які перебувають на обліку, скласти суб'єктивний портрет злочинця, направити доручення працівникам оперативних підрозділів для проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Працівники карного розшуку обстежують прилеглу територію, нежилі будинки, вулиці, садиби з метою знаходження предметів злочину. З'ясовують, хто зі сторонніх осіб входив на об'єкт, на який вчинено напад, або виходив із нього, хто міг знати про надходження грошей, цінностей, а також про місця їх зберігання; чи не з'являлись напередодні нападу в цих місцях сторонні особи, поведінка яких була підозрілою; де знаходились потерпілі незадовго до нападу. У потерпілих, очевидців та інших осіб, які бачили злочинців, вивчають, якою мовою і про що вони розмовляли під час нападу, чи називались імена, клички тощо. Встановлення таких обставин дозволяє висунути версії – серед якої категорії осіб слід шукати злочинців, майно, викрадені цінності та ін.

Отриману інформацію необхідно перевірити за оперативно-розшуковими та криміналістичними обліками. Знайдені сліди взуття, транспортних засобів, відбитки пальців рук, стріляні гільзи, кулі, набой – перевіряються за автоматизованими картотеками в експертно-криміналістичних підрозділах ОВС. Треба перевірити осіб, які перебувають на оперативно-розшукових обліках, від яких, через їх поведінку та спосіб життя, можна очікувати скоєння такого злочину; провести інструктаж всього особового складу органу внутрішніх справ і спрямувати їх на розшук злочинців і викраденого майна.

На початковому етапі розслідування розбоїв Г. В. Щербакова вважає доцільним проведення, крім огляду місця події, таких слідчих (розшукових) дій: допиту потерпілого, допиту

свідків, підготовки та призначення судових експертиз [6, с. 209]. Планування подальших слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється на підставі зібраних відомостей. У зв'язку з цим уточнюються прикмети злочинців, досліджуються знайдені на місці події сліди, предмети, які належать підозрюваним. Це дозволяє зробити обґрунтований висновок щодо тактики пошуку злочинців. З урахуванням цих обставин висуваються версії, розробляються заходи їх перевірки, плануються загальні заходи виявлення осіб, причетних до скоєння злочину, їх прикмет за знайденими на місці події слідами та предметами, ознаками викраденого майна. За висунутими версіями можуть бути проведені такі заходи: повторне обстеження території місця події; розвідувальне опитування громадян із метою виявлення осіб, які зустрічались чи могли зустрічатись зі злочинцями до чи після вчинення злочину; повторне опитування потерпілих або інших осіб, яким відомі ознаки викраденого майна; вивчення матеріалів про нерозкриті розбійні напади; встановлення і повторна перевірка алібі осіб, які перебувають на оперативних обліках; посилення патрульно-постової служби в місцях можливого вчинення аналогічних злочинів; використання допомоги громадських організацій, працівників міського транспорту, торгівлі та інших установ; використання можливостей преси, радіо, телебачення.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України [8] надає право слідчому призначати проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Використання в кримінальному провадженні матеріалів оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів здійснюється з дотриманням процедур, передбачених Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [13].

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативно-технічними підрозділами ОВС за дорученням слідчого здійснюється на підставі ухвали слідчого судді або у випадках, передбачених ст. 250 КПК України, за постановою слідчого, узгодженою з прокурором. З урахуванням особливостей кримінального провадження за фактами розбійних нападів на банківські установи вважаємо за доцільне проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як: аудіоконтроль особи (ст. 260 КПК); контроль за телефонними

розмовами (ст. 263 КПК); зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом негласного проникнення в них (ст. 267 КПК); відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних мереж (ст. 264 КПК); аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270 КПК). Під час проведення таких дій встановлюються дані про підозрюваних, місце їх перебування на момент учинення нападу; належність знайдених на місці події слідів і предметів; місця зберігання зброї та ін.

У разі потреби провадиться негласна дактилоскопія осіб, у тому числі перевіряються сліди взуття і транспорту, який використовувався злочинцями під час учинення розбійного нападу, негласне фотографування. Для здійснення цих заходів згідно зі ст. 274 КПК України проводиться негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження. Ця дія передбачає виявлення і вилучення матеріальних носіїв інформації, що зберігають сліди вчинення злочину чи осіб, які до нього причетні, а також предметів, що стали об'єктами злочинних посягань, можуть сприяти виявленню суспільно небезпечного протиправного діяння і встановленню причетних до нього осіб з метою їх подальшого порівняльного дослідження без відома власника.

Отримання зразків, яке проводиться під час негласного проникнення та обстеження публічно недоступних місць, здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за відповідним клопотанням керівника оперативного підрозділу про проведення оперативно-розшукових (технічних) заходів, погодженого з прокурором. Результати оперативно-розшукових заходів оформлюються єдиним протоколом, а результати проведеного порівняльного дослідження – відповідною довідкою експерта або спеціаліста. Водночас застосовуються заходи, які забезпечують збереження предметів та речей, які можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні.

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право відповідно до ст. 275 КПК України використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

За наявності певних ознак розбійного угруповання оперативні працівники за допомогою негласних співробітників посилюють контроль за їх поведінкою. Це дає змогу отримувати необхідну оперативно-розшукову інформацію для розкриття злочину. Для розробки членів розбійних угруповань використовують негласних співробітників, які мають достатній досвід у проведенні оперативних розробок. Вони перевіряють і встановлюють зв'язки розроблюваних, їхнє матеріальне становище та джерела додаткових прибутків; створюють сприятливі умови для розробки на волі не заарештованих членів банди. У разі потреби в цьому беруть участь декілька негласних співробітників.

Під час досудового розслідування розбійних нападів, згідно зі ст. 272 КПК України, можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником указаної групи чи організації. Суб'єктами виконання спеціального завдання можуть виступати особи, які на конфіденційній основі співпрацюють із органами досудового розслідування. До них відносяться такі категорії осіб:

- працівники (у тому числі негласні співробітники) оперативних підрозділів органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;

- штатні та позаштатні негласні співробітники спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України (ст. 13–14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»);

- члени організованої групи чи злочинної організації та інші особи, які погодилися співробітничати з працівниками оперативних підрозділів або дали згоду на проникнення у такі злочинні об'єднання з метою виконання спеціального завдання (п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Метою виконання спеціального завдання, пов'язаного з розкриттям злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, є намагання у подальшому припинити чи розкрити вчинені ними злочини, або ж попередити вчинення інших злочинів членами таких об'єднань.

Вважаємо, що підвищення ефективності розкриття розбійних нападів залежить від чіткої організації діяльності оперативних підрозділів на стадії отримання оперативної інформації про вчинення злочину; прийняття кваліфікованого управлінського рішення щодо її перевірки і документування; належної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС; розробки та застосування алгоритму слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться в рамках кримінального провадження з розслідування розбійних нападів.

Список використаних джерел: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид., перероб. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Атіка, 2003. – 1056 с. 2. Ключко А. М. Кримінологічна характеристика розбійних нападів на банківські установи та їх запобігання органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ключко Альона Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с. 3. Оперук В. І. Методика розслідування розбійних нападів на банківські установи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Оперук Віталій Ігорович. – Київ, 2010. – 16 с. 4. Телійчук В. Г. Загальні тактичні положення розкриття розбійних нападів / В. Г. Телійчук // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС. – 2010. – Спец. вип. – С. 158–164. 5. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько. – Київ : Ін Юре, 2008. – 496 с. 6. Щербакова Г. В. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування розбоїв / Г. В. Щербакова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 3. – С. 209–214. 7. Яковенко М. О. Розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Яковенко Микола Олексійович. – Ірпінь, 2011. – 19 с. 8. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012 р. – Харків : Право, 2012. – 392 с. 9. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 10. Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події : затв. наказом МВС України від 22.10.2012 № 940 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13>. 11. Інструкція з організації

взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : затв. наказом МВС України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

12. Про затвердження Інструкції з організації і тактики проведення операції «Перехват» : наказ МВС України від 12.02.2013 № 141/ДСК. – Київ, 2013. – 20 с. **13.** Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Ген. прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

Надійшла до редколегії 11.04.2014

Федосов О. С. Особенности раскрытия разбойных нападений на банковские учреждения

Рассмотрены особенности разбойных нападений на банковские учреждения; проведен анализ научных работ относительно способов совершения разбоев; показано, что повышение эффективности раскрытия разбойных нападений зависит от четкой организации деятельности оперативных и следственных подразделений на стадии получения оперативной информации о совершении преступления; в соответствии с действующими нормативно-правовыми актами разработан и предложен алгоритм следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий, которые проводятся в рамках уголовного производства.

Ключевые слова: разбойные нападения, банковские учреждения, способы совершения разбоев, оперативно-розыскные мероприятия, комплексные операции, алгоритм следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий.

Fedosov O. S. Features of disclosing assaults related to bank robberies

Features of assaults related to bank robberies and their dynamics in the current year are considered; the analysis of scientific papers of specialists in criminal and legal field concerning the features of preparing and modus operandi of committing robberies is conducted. Based on the analysis of the main provisions of existing legal acts the author has shown that the

growth of effectiveness of disclosing assaults related to robbery depends on the precise activities of operational and investigative units at the stage of getting information about crime commission. The list of obligatory organizational and tactical activities, which are carried out during the receipt of the notice of assault related to robbery commission, is provided. The features of investigative and operative team's activity while the departure for a crime scene search, conducting complex operation «Perekhvat» aiming at chasing and detaining criminals are presented. The list of actions of the leading staff of internal affairs agencies and police duty offices on coordinating investigative and operational units, traffic police departments, patrol police and other units' activity is presented. The features of conducting operative and search actions directed on chasing and detaining criminals are provided. The algorithm of investigative (search) actions at an early stage of investigation is offered. This algorithm includes crime scene search, victim's interview, witnesses' questioning, judicial expertise assignment, etc. According to alterations in the Criminal Procedural and Operational and Search legislation, the list of secret investigative (search) actions is provided. Considering the features of criminal proceedings on the facts of assaults related to bank robberies the author believes appropriate to conduct such secret investigative (search) actions as: audio control of a person, monitoring of telephone calls, interception of communications, inspection of inaccessible public places, home or other property of a person with the help of secret entry there, video surveillance over a person, establishing the location of a radio-electronic device, interception of electronic information networks, audio control and video surveillance over the location.

Keywords: robbery, bank, modus operandi of committing robberies, operative and search actions, complex operations, algorithm of investigative (search) and secret investigative (search) actions.

УДК 343.24

А. М. Яценко

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПОКАРАННЯ ПРИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННІ (ПУНКТ 3 ЧАСТИНИ 1 СТАТТІ 65 КК УКРАЇНИ)

На підставі аналізу доктринальних точок зору, що стосуються індивідуалізації покарання при його призначенні, сформульовано узагальнюючі висновки, що пов'язані з розв'язанням проблеми співвідношення передбачених п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України чинників індивідуалізації покарання. Зазначено, що ступінь впливу на призначення покарання кожного окремого з чинників, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України,

сьогодні залежить переважно від суддівського розсуду. З метою подальшої формалізації правил призначення покарання, у КК України пропонується встановити норму, яка б закріплювала правила індивідуалізації покарання при його призначенні. Зазначено, що орієнтиром у цьому можуть стати положення ст. 66 КК Іспанії, ст. 78 КК Республіки Молдова, а також ст. 61 КК Литовської Республіки.

Ключові слова: індивідуалізація покарання, правила, призначення покарання, загальні засади.

У КК України призначення покарання на підставі загальних засад передбачено ст. 65. Згідно з цією статтею, як відомо, суд призначає покарання: у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК України, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Вимоги цієї кримінально-правової норми є обов'язковими для суду [1]. Водночас у разі обрання конкретного виду та строку покарання судді іноді не завжди встановлюють і розкривають критерії індивідуалізації покарання, лише формально посиляючись на те, що покарання призначено з урахуванням, зокрема, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Пов'язане це, у першу чергу, з проблемою співвідношення вказаних правових явищ між собою. Крім того, при індивідуалізації покарання правозастосувач не позбавлений певної свободи вибору в прийнятті відповідного рішення. Іноді така свобода призводить до того, що зовнішньо однакові обставини кримінального провадження по-різному оцінюються суддями, що тягне прийняття різних за суттю рішень [2, с. 3]. У зв'язку з цим дослідження проблемних аспектів індивідуалізації покарання при його призначенні є вельми актуальним і корисним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

У теорії кримінального права питання, пов'язані з індивідуалізацією покарання при його призначенні, розглядалися в роботах В. М. Бесчастного, Є. В. Благова, О. О. Дудорова, В. І. Тютюгіна, М. М. Становського, М. І. Хавронюка та багатьох інших. Праці вказаних дослідників і стали науково-теоретичним підґрунтям цього дослідження.

Мета цієї статті полягає у здійсненні аналізу доктринальних точок зору, що стосуються індивідуалізації покарання при його призначенні, та виробленні на цій основі відповідних узагальнюючих висновків, а також у подальшому розвитку ідей, спрямованих на пошук оптимальних напрямів можливого обмеження суддівського розсуду під час прийняття рішень, пов'язаних із призначенням покарання.

Зі змісту п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, як ми вже зазначали, вбачається, що при призначенні покарання суд має враховувати ступінь тяжкості злочину. У вітчизняній кримінально-правовій літературі переважна більшість науковців ступінь тяжкості вчиненого злочину визначають через такі його складові: 1) типовий ступінь тяжкості; 2) індивідуальний ступінь тяжкості. Так, Т. І. Іванюк зазначає, що типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину визначається ст. 12 КК України, а індивідуальний – з урахуванням фактичних обставин конкретної справи. Такими обставинами, зокрема, є форма вини, мотиви й цілі, спосіб, обстановка і стадії вчиненого злочину, кількість епізодів, роль кожного зі співучасників (якщо злочин учинено групою), тяжкість наслідків тощо [3, с. 73–74].

Варто зазначити, що у кримінальному законодавстві РФ досліджувана складова розглядуваної засади призначення покарання характеризується, окрім ступеня тяжкості злочину, ще й характером суспільної небезпечності злочину. Т. В. Непомняща, зокрема, зазначає, що з метою призначення справедливого покарання суд в описовій частині вироку має відобразити обставини, які визначають характер суспільної небезпечності злочину в цьому конкретному випадку [4, с. 51]. Саме тому О. В. Кривенков до обставин, що відносяться до характеристики суспільної небезпечності злочину, відносить: 1) обставини, що розкривають ціннісні особливості об'єкта посягання; 2) обставини, що відносяться до характеристики шкідливих наслідків злочину; 3) обставини, що характеризують спосіб учинення злочину; 4) обставини, що характеризують особливості місця, часу, обстановки вчинення злочину [5, с. 84].

У цьому зв'язку Є. В. Благов, посилаючись на інших науковців, як на наш погляд, справедливо зазначає, що врахування характеру суспільної небезпечності злочину не має самостійного значення у разі призначення покарання.

Практично врахувати при призначенні покарання характер суспільної небезпечності злочину, на відміну від його ступеня, просто неможливо [6, с. 313–314]. Подібний думку поділяє й А. О. Пінаєв, який зауважує, що не можна говорити про врахування у разі визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину цінності об'єкта, адже характер суспільної небезпечності вже враховано як у диспозиції, так і в санкції відповідної статті. На тяжкість учиненого злочину впливає розмір заподіяної шкоди, вид вини та інші ознаки, зокрема особливо витончений спосіб учинення злочину або використання під час посягання різних технічних засобів, низовинні мотиви або цілі тощо [7, с. 361–362]. Відтак позицію вітчизняного законодавця у цьому аспекті є цілком виправданою. Отже, узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, необхідно враховувати не лише приписи ст. 12 КК України, а ще й інші обставини, до яких як теорія кримінального права, так і судова практика відносить форми вини, мотиви і мету, спосіб і стадії вчинення злочину, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, характер і ступінь тяжкості наслідків тощо.

Врахування особи винного, за дотримання вимог п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, на думку Т. І. Іванюк, означає врахування судом у разі призначення покарання соціальних, психологічних, фізичних та інших істотних з кримінально-правової точки зору даних особи, що вчинила злочин. До соціальних даних особи належать професія, займана посада, характеристика у побуті та на роботі, наявність відзнак, нагород тощо, наявність сім'ї, утриманців, матеріальний стан тощо; фізичні дані – це стать, вік, стан здоров'я, інвалідність, вагітність і т. ін.; психологічні дані – психічне здоров'я, темперамент, характер особи. Всі ці дані важливо враховувати у сукупності. У вирокі мають бути наведені ті з них, які безпосередньо вплинули на призначення покарання [3, с. 73–74]. Подібним чином розкривається зміст розглядуваної обставини більшістю науковців [8, с. 157; 5, с. 74, 88; 9, с. 15–16; 1, с. 253; 10, с. 586; 4, с. 57, 60–61]. М. І. Бажанов при цьому відзначав, що врахування особи винного і його суспільної небезпечності – це не одне й те саме. Подібна термінологічна відмінність не є випадковою, а відображає те положення, що при призначенні покарання

враховується більш широке коло обставин, що характеризують особу винного, ніж дані про його суспільну небезпечність. Саме тому при призначенні покарання суд має враховувати, окрім демографічних даних, суспільно-виробничу і соціально-побутову характеристику винного, наявність у минулому особливих заслуг, відомості про вчинені раніше злочини, наявність певних фізичних або психічних аномалій тощо [11, с. 87]. А. О. Пінаєв під час характеристики особи винного також зазначає, що тут йдеться не про суб'єкта злочину (адже всі ознаки суб'єкта злочину враховуються в конструкції складу і відбиваються в санкції), а про особу винного зі всіма її психофізичними ознаками [7, с. 362–363]. З іншого боку, Т. В. Непомняща звертає увагу на те, що слід розрізняти поняття «особа злочинця» і «особа винного». Щодо особи злочинця, зазначає дослідниця, то не всі відомості про неї мають враховуватися при призначенні покарання. Наприклад, не повинно братися до уваги її ставлення до релігії, національності, соціальне походження тощо. Ці дані мають значення для кримінології. Отже, поняття «особа злочинця» – це кримінологічне поняття, а «особа винного» – кримінально-правове, поряд із поняттям «суб'єкта злочину» [4, с. 57, 60–61]. Таким чином, врахування особи винного при призначенні покарання припускає з'ясування судом соціальних, психологічних, біологічних та інших даних про особу, що її характеризують як під час учинення кримінального правопорушення, так і до або після його вчинення.

Нарешті, під час врахування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, слід виходити з того, що перші передбачені ст. 66 КК України, а другі – ст. 67 КК України. Усі обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, піддаються певній класифікації, з приводу якої у літературі висловлюються різні думки. Не вдаючись у дискусію з цього питання, зазначимо, що більшістю науковців в основу поділу даних обставин на види покладений їх вплив на ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного. Зазначається, що ці обставини, як правило, конкретизують або вчинений злочин чи особу винного, або злочин і особу винного одночасно [4, с. 69; 12, с. 205]. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання щодо співвідношення пом'якшуючих та обтяжуючих обставин із обставинами, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного.

У юридичній літературі означене питання залишається дискусійним. Так, І. П. Лесниченко і Ю. Є. Пудовочкін зазначають, що ступінь суспільної небезпечності діяння, особа винного, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, – взаємопов'язані критерії. Неможливо оцінити ступінь суспільної небезпечності діяння без урахування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, рівно як неможливо дати оцінку особи винного, не приймаючи до уваги характер учиненого нею діяння і обставин його вчинення. Відтак, напевно чи виправдано обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, надіяти самостійним значенням. Вони лише конкретизують фактори, що визначають небезпечність діяння і особу винного, а тому включені у ст. 60 КК РФ тільки із практичних міркувань [13, с. 92–93]. Подібну думку поділяють й інші науковці [14, с. 226–227; 15, с. 11–12].

З такими точками зору, як на наш погляд, погодитися не можна, хоча б тому, що обставини, які пом'якшують та обтяжують, на законодавчому рівні передбачені як такі, що реально впливають на розмір призначеного покарання (ст. 66, 67, 69-1 КК України і подібні статті КК РФ), поряд із окремим впливом на призначення покарання обставин, що характеризують тяжкість учиненого злочину та особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). М. І. Бажанов зазначав, що розглядуваний критерій загальних засад призначення покарання складається із трьох елементів, які хоча і знаходяться у тісному взаємозв'язку, однак мають враховуватися самостійно [11, с. 82]. Отже, слід погодитися з Є. В. Благовим, який зазначає, що ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, слід розмежувати між собою [6, с. 322]. Як відмічає О. В. Кривенков, зробити це складно, адже вказані фактичні обставини тісно пов'язані між собою, знаходяться у взаємозалежності і з великим труднощами піддаються окремому аналізу [3, с. 43–44]. Однак очевидно, що робити це необхідно.

У цьому контексті В. І. Ткаченко зазначає, що суспільно небезпечне діяння та особа винного мають самостійне значення у системі загальних засад призначення покарання. Специфіка обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, полягає у тому, що вони завжди тісно пов'язані із учиненим злочином, знаходять у ньому своє вираження, характеризують суспільну небезпечність учиненого діяння і

особистість злочинця. Але, очевидно, що цими обставинами не вичерпується значення вчиненого діяння та особи винного в системі загальних засад призначення покарання [9, с. 25–26]. Таку ж позицію поділяє і Є. В. Благов. Дослідник зазначає, що якщо ті або інші дані взято до уваги під час урахування ступеня суспільної небезпечності злочину, то їх уже не може бути взято до уваги під час урахування особи винного. Що стосується обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, то, дійсно, будь-яка із цих обставин за діючим кримінальним законодавством відноситься до характеристики або ступеня суспільної небезпечності злочину, або особи винного. Водночас слід мати на увазі, що обставини, названі законодавцем як обтяжуючі, не повинні прийматися до уваги правозастосувачем під час урахування ступеня суспільної небезпечності злочину та особи винного. Останніми охоплюються інші обставини, що збільшують покарання. Те ж саме стосується й пом'якшуючих обставин, з єдиною особливістю, що їх перелік є відкритим. Тому зрозуміло, що обставини, особливо названі законодавцем як пом'якшуючі, не повинні братися до уваги під час урахування ступеня суспільної небезпечності злочину і особи винного. У разі ж якщо відповідну обставину не вказано у переліку пом'якшуючих, але вона є такою, що у цьому конкретному випадку здатна вплинути на покарання однаково з ним, її необхідно визнати пом'якшуючою обставиною і на цій підставі не можна враховувати під час прийняття до уваги ступеня суспільної небезпечності злочину або особи винного [6, с. 322–324, 334]. Тут варто звернути увагу на такий момент. Як зазначає М. І. Хавронюк, окремі російські науковці схиляються до того, що перелік обставин, які пом'якшують покарання, не повинен бути відкритим. Поділяючи такий підхід і посилаючись на науковців, які його започаткували, дослідник указує, що до нього підштовхує, зокрема, судова практика. Так, суди визнають пом'якшуючими ті обставини, які не мають для цього необхідних ознак (наприклад, відсутність судимості, позитивна характеристика за місцем проживання, повне визнання вини підсудним, відсутність наполегливого прохання потерпілого призначити суворе покарання, наявність малолітніх дітей, каяття у вчиненому, відсутність невідшкодованої шкоди, зайняття підсудним трудовою діяльністю, добровільне з'явлення після оголошення про порушення кримінальної справи, відсутність тяжких

наслідків злочину тощо) і не можуть бути поставлені в один ряд з тими, що прямо передбачені кримінальним законом [16, с. 357]. Не випадково Л. Л. Кругліков у цьому контексті зазначає, що для того, щоб окрему обставину визнати пом'якшуючою, необхідно, щоб ця обставина характеризувалася типовістю, обов'язковістю і суворо певною спрямованістю. Під типовістю обставин, на думку автора, розуміється характерність їх для більш менш широкого кола злочинів. За загальним правилом, проявом типовості виступає масовість явища, поширеність останнього. Обов'язковість (безумовність) впливу означає, що обставина, що описується в законі, позначається на рівні суспільної небезпечності за загальним правилом у всіх тих випадках, коли воно в наявності, незалежно від конкретних особливостей скоєного і особи. Нарешті, сувора певна спрямованість впливу означає, що вказана у законі обставина здатна у всіх злочинах або тільки підвищувати, або тільки знижувати суспільну небезпечність [17, с. 18–20]. Отже, визнання будь-якої обставини пом'якшуючою не повинно здійснюватися формально, виходячи із суб'єктивного ставлення судді до якоїсь конкретної встановленої у справі обставини. Інакше кажучи, у будь-якому випадку, не зважаючи на те, що перелік пом'якшуючих обставин на сьогодні є відкритим, правозастосувач має розуміти, що це не дає йому ніякого права визнавати будь-яку обставину у справі такою, що пом'якшує покарання. Корисними у такому разі можуть стати роз'яснення вищої судової інстанції. Більше того, ми вважаємо, що лише вища судова інстанція, у результаті узагальнення відповідної судової практики, може дійти висновку, що ті чи інші обставини є такими, що пом'якшують покарання. Наприклад, приписи п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» рекомендують судам при призначенні покарання як обставину, що його пом'якшує, враховувати примирення з потерпілим [18].

Таким чином, ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, є самостійними кримінально-правовими категоріями. Вказані чинники при призначенні покарання, як зазначає В. Т. Маляренко та

деякі інші науковці, повинні бути наведені у мотивувальній частині вироку і конкретизовані. Посилання, з яких не видно суті наведених обставин, недопустимі. Наприклад, якщо суд ураховує стан здоров'я, то необхідно вказати, який саме, розкрити це поняття. Якщо суд посилається на характеристику, то необхідно вказати, яку характеристику бере до уваги: позитивну, негативну чи задовільну [4, с. 55; 8, с. 155; 19, с. 86–87].

Що стосується безпосередньо впливу вказаних категорій на обрання конкретного виду та розміру покарання, зазначимо, що в юридичній літературі, як правило, зазначається, що такий вплив на призначення покарання мають лише пом'якшуючі та обтяжуючі обставини. Між тим уявляється, що у такому разі обмежується можливість впливу призначенні покарання обставин, що характеризують учинене кримінальне правопорушення та особу винного. Як зазначає Є. В. Благон, інші обставини, що характеризують ступінь суспільної небезпечності злочину, і всі інші обставини, що характеризують особистість винного, так само мають впливати на покарання, як і кожна окрема обставина, що пом'якшує або обтяжує покарання [6, с. 324]. О. О. Дудоров з цього приводу зазначає, що в практиці застосування покарання не виключені ситуації, коли за наявності у справі пом'якшуючих обставин поряд з обставинами, що характеризують ступінь тяжкості злочину та особу винного, буде призначене максимально можливе покарання, а за наявності обтяжуючих поряд з тими ж обставинами – мінімальне покарання, передбачене санкцією [12, с. 208, 209–210]. У зв'язку з цим, на наше переконання, правові наслідки не лише обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, але й обставин, що характеризують тяжкість учиненого кримінального правопорушення та особу винного, має бути закріплено на законодавчому рівні. Отже, з метою подальшої формалізації правил призначення покарання доцільно у КК України встановити норму, яка б закріплювала правила індивідуалізації покарання при його призначенні. Орієнтиром у цьому можуть стати положення ст. 66 КК Іспанії [20, с. 32], ст. 78 КК Республіки Молдова [21], а також ст. 61 КК Литовської Республіки [22]. Взнявши їх за основу, зазначимо, що подібна норма може мати такий вигляд:

«Стаття ... Правила індивідуалізації покарання

1. Суд, індивідуалізуючи покарання на підставі п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, має керуватися такими правилами:

1) за відсутності обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, а так само за їх наявності суд, відповідно до даних про особу винного та ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обирає більш м'яке або більш суворе покарання, а також строк або розмір його призначення, виходячи з медіани покарання, встановленого у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення;

2) під час встановлення медіани складаються мінімальний і максимальний розмір покарання, встановленого у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, і отриманий результат поділяється навпіл;

3) за наявності однієї або декількох обставин, що пом'якшують покарання відповідно до позитивних даних про особу винного, оцінивши ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, суд призначає покарання ближче до нижньої межі покарання, встановленого у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення;

4) за наявності однієї або декількох обставин, що обтяжують покарання відповідно до негативних даних про особу винного, оцінивши ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, суд призначає покарання ближче до верхньої межі покарання, встановленого у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення;

5) за наявності однієї або декількох обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання відповідно до позитивних або негативних даних про особу винного, оцінивши ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, суд призначає покарання ближче до нижньої або верхньої межі покарання, встановленого у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, залежно від якісно-кількісного домінування показників указаних чинників індивідуалізації покарання».

Вищевикладене дозволяє зробити такі висновки: 1) ступінь впливу на призначення покарання кожного окремого з

чинників, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, сьогодні залежить переважно від суддівського розсуду. Лише обставини, що пом'якшують покарання, причому тільки окремі із них, більш-менш конкретно формалізують остаточну міру покарання, що призначається судом (ст. 69 і 69-1, ч. 3 ст. 43 КК України). Приємне виключення з цього становить, мабуть, ч. 1–3 ст. 68 КК України, яка є свідченням фактичного впливу на призначення покарання тих інших обставин, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого особою злочину; 2) з метою подальшої формалізації правил призначення покарання доцільно у КК України встановити норму, яка б закріплювала правила індивідуалізації покарання при його призначенні. Орієнтиром в цьому можуть стати положення ст. 66 КК Іспанії, ст. 78 КК Республіки Молдова, а також ст. 61 КК Литовської Республіки. Отже, положення XI розділу Загальної частини КК України слід доповнити відповідною кримінально-правовою нормою.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 376 с. 2. Грачева Ю. В. Судейское усмотрение в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Грачева Юлия Викторовна. – М., 2002. – 199 с. 3. Кримінальне право України : [навч. посіб.] / [С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. – Київ : Наук. думка ; Прецедент, 2004. – 297 с. 4. Непомнящая Т. В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы : [монография] / Т. В. Непомнящая. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 781 с. 5. Кривенков О. В. Общие начала назначения наказания по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кривенков Олег Владимирович. – М., 2001. – 172 с. 6. Благоев Е. В. Применение уголовного права (теория и практика) : [монография] / Е. В. Благоев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 505 с. 7. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права [курс лекций] / А. А. Пинаев. – Харьков : Харьков юрид., 2005. – 664 с. 8. Становский М. Н. Назначение наказания : [монография] / М. Н. Становский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 1999. – 480 с. 9. Ткаченко В. И. Общие начала назначения наказания : [учеб. пособие] / В. И. Ткаченко. – М. : ВЮЗИ, 1984. – 71 с. 10. Курс российского уголовного права. Общая часть / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – 767 с. 11. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост.:

В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. Б. Харитонов, С. Б. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций]. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с. **12.** Дудоров О. О. Обстоятельства, что пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення / О. О. Дудоров // Вісник Запорізького національного університету. – 2001. – № 1. – С. 204–211. **13.** Уголовная ответственность: понятие, проблемы реализации и половозрастная дифференциация : [монография] / В. А. Андриенко, И. П. Лесниченко, Ю. Е. Пудовочкин, П. В. Разумов. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 384 с. **14.** Сидоренко Э. Л. Отрицательное поведение потерпевшего и Уголовный закон : [монография] / Э. Л. Сидоренко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 310 с. **15.** Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике : [монография] / О. А. Мясников. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 240 с. **16.** Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / М. І. Хавронюк. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с. **17.** Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве : [учеб. пособие] / Л. Л. Кругликов. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1977. – 83 с. **18.** Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>. **19.** Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – Київ : Фонд «Прав. ініціатива», 2003. – 156 с. **20.** Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и д-ра юрид. наук, проф. Ф. М. Решетникова. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с. **21.** Уголовный кодекс Республики Молдова : закон Республики Молдова от 18.04.2002 ; ред. от 23.12.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14700/preview>. **22.** Уголовный кодекс Литовской Республики : закон Литовской Республики от 26.09.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107737,100107746,100108077#text>.

Надійшла до редколегії 17.02.2014

Яценко А. Н. Некоторые аспекты индивидуализации наказания при его назначении (пункт 3 части 1 статьи 65 УК Украины)

На основании анализа доктринальных точек зрения, касающихся индивидуализации наказания при его назначении, сформулированы обобщающие выводы, связанные с решением проблемы соотношения

предусмотренных п. 3 ч. 1 ст. 65 КК Украины факторов индивидуализации наказания. Отмечено, что степень влияния на назначение наказания каждого отдельного из факторов, предусмотренных п. 3 ч. 1 ст. 65 УК Украины, сегодня зависит преимущественно от судебного усмотрения. С целью последующей формализации правил назначения наказания предложено в УК Украины установить норму, которая бы закрепляла правила индивидуализации наказания при его назначении. Отмечено, что ориентиром в этом могут стать положения ст. 66 УК Испании, ст. 78 УК Республики Молдова, а также ст. 61 УК Литовской Республики.

Ключевые слова: индивидуализация наказания, правила, назначение наказания, общие принципы.

Yashchenko A. M. Some aspects of the individualization of punishment in its appointment (Paragraph 3 of Part 1 of Article 65 of the Criminal Code of Ukraine)

Based on an analysis of doctrinal viewpoints concerning individualization of punishment in his appointment, formulate general conclusions related to solution of the problem ratio provided by Paragraph 3 of Part 1 of Article 65 of the Criminal Code of Ukraine factors of individualization of punishment. It is noted that the degree of influence on the appointment of punishment of each individual factors provided by Paragraph 3 of Part 1 of Article 65 of the Criminal Code of Ukraine, today depends mainly on judicial discretion. With the purpose of eventual formalization of the rules of the appointment of punishment in the Criminal Code of Ukraine proposed to establish a norm that enshrines the rule of individualization of punishment in his appointment. It is emphasized that reference point in this may be norms of Article 66 of the Criminal Code of Spain, Article 78 of the Criminal Code of the Republic of Moldova and Article 61 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania.

Keywords: individualization of punishment, rules, appointment of punishment, general principles.

УДК 342.95

О. Л. Гамалій

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН**

З метою удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян уточнено поняття «адміністративно-правове забезпечення», сформульовано поняття прав громадян як предмета адміністративно-правового забезпечення. Визначено напрямки адміністративно-правового забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян. З'ясовано основні ознаки адміністративно-правового забезпечення прав людини та громадянина. охарактеризовано механізм забезпечення прав та свобод громадян органами державної влади.

Ключові слова: права і свободи громадян, адміністративно-правове забезпечення, органи державної влади, правоохоронні органи.

Питання, пов'язані із забезпеченням прав громадян, на загальнотеоретичному та галузевому рівнях досить докладно розроблені такими науковцями, як С. С. Алексєєв, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, С. О. Комаров, О. В. Мацко, М. І. Магузов, О. С. Мордовець, В. С. Нарсєсянц, І. В. Ростовщиков, В. П. Сальников, Б. М. Топорник та ін. На сучасному етапі розвитку вітчизняної і зарубіжної юридичної науки питанню прав і свобод людини і громадянина (характеристиці, класифікації, історичному розвитку) присвячено роботи таких вчених, як: А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Ю. Ф. Кравченко, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашова, О. В. Негодченко, А. Ю. Олійник, О. Ф. Скакун та ін.

Питання забезпечення прав і свобод громадянина є центральною проблемою в дослідженнях науковців різних галузей права. Не є винятком і наша держава. Так, ст. 3 Конституції України встановила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Разом з цим на

сьогодні відсутнє офіційне тлумачення закріпленого в Конституції терміна «забезпечення прав і свобод людини». Це призводить до його неоднозначного розуміння як з боку науковців, так і з боку практикуючих юристів та державних службовців. Вирішення цієї теоретичної проблеми розглядалося, насамперед, у науці конституційного права, однак відсутність єдиної думки щодо визначення цього поняття є особливістю загальної теорії держави і права і, як наслідок, галузевої юридичної науки – адміністративного права.

Метою цієї статті є з'ясування сутності адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян, у зв'язку з чим заплановано виконати такі завдання: уточнити поняття «адміністративно-правове забезпечення»; сформулювати поняття прав громадян як предмета адміністративно-правового забезпечення; визначити напрямки адміністративно-правового забезпечення прав свобод і законних інтересів громадян; з'ясувати основні ознаки адміністративно-правового забезпечення прав людини та громадянина; охарактеризувати механізм забезпечення прав та свобод громадян органами державної влади.

Перш за все виникає потреба у з'ясуванні значення поняття «адміністративно-правове забезпечення», яке включає в себе дві складові – «адміністративно-правове» та «забезпечення».

У тлумачному словнику української мови «забезпечення» трактується як створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; захист, охорона кого-, чого-небудь від небезпеки [2, с. 281]. Отже, в контексті правової науки «забезпечення» означає законодавче закріплення прав (створення правових умов для їх реалізації), визначення гарантій дотримання та захисту таких прав.

Термін «забезпечення» І. М. Гальперін визначає як створення матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь [3, с. 75]. Ми вважаємо, що поняття «забезпечення» можна визначити як дію від поняття «забезпечити» та/або «забезпечувати»; у свою чергу, «забезпечити» або «забезпечувати» у філології розглядається у трьох значеннях: 1) постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; 2) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь;

гарантувати щось; 3) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [2, с. 375]. Словники російської мови під поняттям «забезпечення» розуміють генерування повного і достатнього комплексу умов, необхідних для здійснення чогось та гарантії будь-чого [4, с. 291; 5, с. 724]. Отже, забезпечення у загальному змісті означає створення умов, охорону, захист чого-небудь від небезпеки.

В цьому контексті наведемо думку З. Д. Чуйка, який вважає, що термін «забезпечувати» має досить широке значення, котре трактується як: створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [6, с. 85].

Звертаючись до поняття «забезпечення» у правовій науці, тобто до поняття «правове забезпечення», можна виділити кілька його визначень, що дають різні автори. Так, великий тлумачний словник під редакцією В. Т. Бусела визначає поняття правого забезпечення як сукупність правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус [2, с. 375].

У юридичній літературі найчастіше під правовим забезпеченням розуміється дотримання, визнання та гарантування реалізації прав і свобод людини [7, с. 5].

Що стосується другої складової поняття «адміністративно-правове забезпечення», то адміністративне право, зовнішнім вираженням якого є адміністративно-правові норми, традиційно визначається як встановлене державою, забезпечене можливістю застосування адміністративного примусу і закріплене у джерелах адміністративного права правило поведінки, що регулює відносини у сфері державного управління [8, с. 8]. Отже, характерною ознакою адміністративно-правової норми є сфера регулювання – державне управління, а також можливість застосування адміністративного примусу. При цьому справедливо зазначити, що за порушення адміністративних норм може наставати не лише адміністративна, але і кримінальна або дисциплінарна відповідальність.

На думку деяких науковців, зокрема Д. М. Овсянка, вельми численні адміністративно-правові норми поділяються на такі види норм, які: 1) закріплюють права, обов'язки та відповідальність (статус) суб'єктів адміністративного права: громадян, органів виконавчої влади, державних службовців,

підприємств, установ і організацій; 2) визначають форми і методи реалізації виконавчої влади; 3) встановлюють адміністративну відповідальність за правопорушення, які не є злочинами; 4) регулюють адміністративно-процесуальну діяльність; 5) забезпечують законність у діяльності органів виконавчої влади [9, с. 23]. Таким чином, адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина включає в себе всі означені вище елементи.

Отже, адміністративно-правове забезпечення прав свобод і законних інтересів громадян, а також механізм їх реалізації здійснюються в таких основних напрямках:

1) норми адміністративного права є первинним елементом у правовому врегулюванні конкретних прав і обов'язків громадян, а також визначають механізм реалізації основних прав, свобод та обов'язків громадян;

2) нормами адміністративного права визначено правовий статус і компетенцію державних органів, їх структурних підрозділів і посадових осіб, покликаних забезпечувати дотримання прав і свобод громадянина у всій їхній сукупності або за окремими питаннями. Адміністративно-правовими нормами регулюється також компетенція різних галузевих органів і посадових осіб, а також порядок їх діяльності у зв'язку з реалізацією громадянами окремих приналежних їм конкретних прав і свобод;

3) адміністративно-правовими нормами визначено дисциплінарну та, в деяких випадках, адміністративну відповідальність за порушення прав, свобод і законних інтересів громадян державними та муніципальними органами виконавчої влади, їх посадовими особами та службовцями.

Забезпечення дотримання та захист прав і законних інтересів громадян за чинним законодавством відносяться до загальних основних обов'язків усіх державних і муніципальних службовців. Адміністративно-правові норми регулюють порядок розгляду та можливість звернень громадян до органів публічної влади та організації у зв'язку з реалізацією та забезпеченням своїх прав і свобод.

Проблема забезпечення прав і свобод громадян у сфері адміністративно-правових відносин привертає увагу науковців протягом тривалого часу, але особливо гостро ця проблема постає в умовах адміністративної реформи, а також реформування судової гілки влади та правоохоронних органів.

Так, можемо виокремити причини, що зумовляють необхідність упровадження адміністративної реформи: відсутність оптимальної системи органів державної влади та чіткого розмежування їх компетенції між собою; слабка організація здійснення управлінської діяльності та відсутність законодавства, що встановлює правовий статус органів управління та компетенцію посадових осіб; неефективна політика держави у сфері встановлення меж державного регулювання економіко-правових і соціальних відносин і процесів; зниження наукового потенціалу державного управління, а також відчуження громадян від правоохоронної влади. Вказані вище причини є одним із головних факторів, що визначає доцільність аналізу проблеми адміністративно-правового забезпечення прав громадян правоохоронними органами.

Необхідно визнати, що на сьогодні забезпечення прав людини здійснюється за допомогою розгалуженої системи державних органів, які реалізують свою компетенцію у різних сферах суспільної діяльності.

Головною передумовою адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян України органами влади є конституційний обов'язок цього органу здійснювати нагляд за дотриманням законодавства всіма державними органами, посадовими особами, підприємствами та громадянами.

Отже, можемо визначити основні ознаки адміністративно-правового забезпечення прав людини та громадянина органами державної влади: 1) являє собою систему правових засобів та прийомів; 2) має організаційний характер; 3) спрямоване на захист прав людини та громадянина; 4) визначає повноваження органів державної влади в забезпеченні прав людини та громадянина.

Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України можна визначити як систему визначених адміністративно-правовим законодавством організаційно-правових та практичних прийомів, засобів, методів та способів, які застосовують у своїй діяльності органи державної влади в межах своїх повноважень із метою створення необхідних умов для реалізації прав громадян, їх захисту та охорони.

У свою чергу вважаємо за доцільне зазначити, що багатовекторний характер питання адміністративно-правового забезпечення прав громадянина органами державної влади обумовлює необхідність звернення до правових знань у

сфері загальної теорії прав людини, конституційного права, адміністративного права, а також філософії, історії, соціології тощо.

При всьому багатстві наукового матеріалу, що стосується прав і свобод людини та громадянина, практично у всіх працях досліджуються окремі аспекти розглянутих явищ правової дійсності, без комплексного вивчення адміністративно-правових відносин у забезпеченні прав громадян правоохоронними органами, що, на наш погляд, дещо обмежує дослідження тенденцій і закономірностей функціонування механізму реалізації та забезпечення прав громадян у державі. Існує нагальна потреба в подальшій розробці та практичному закріпленні в адміністративно-правових нормах засобів та принципів забезпечення прав громадян органами державної влади у всьому різноманітті їх проявів із урахуванням реалій правової дійсності.

Отже, права громадян як предмет адміністративно-правового забезпечення органами державної влади являють собою комплексну категорію, що виступає однією з фундаментальних ознак правової держави, якою відповідно до Конституції проголошена й Україна. Відсутність забезпечення та захисту з боку органів державної влади законних прав, свобод та інтересів громадянами призводить до негативних наслідків як на державному, так і на міжнародному рівнях. Забезпечення права громадян є одним із пріоритетних напрямків діяльності держави, порушення або недостатнє виконання якого ставить під сумнів необхідність та доцільність існування самої держави.

Таким чином, механізм забезпечення прав та свобод громадян органами державної влади включає ряд суспільних відносин, які виникають із метою реалізації, охорони, захисту та відновлення порушених прав і свобод. Особливе місце в цій системі суспільних відносин займають адміністративно-правові відносини, оскільки обов'язок держави забезпечити права і свободи та створити сприятливі умови для їх реалізації громадянином, який походить із пріоритету прав та свобод людини та громадянина в державі, наділяє органи публічного управління владно-розпорядчими функціями задля реалізації прав та свобод громадян, що передбачається адміністративно-правовими нормами.

Список використаних джерел: 1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1140 с. 3. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения / И. М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1983. – 208 с. 4. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка: около 9000 синонимических рядов / З. Е. Александрова ; [под ред. Л. А. Чешко]. – [Изд. 5-е, стер.]. – М. : Рус. яз., 1986. – 600 с. 5. Словарь русского языка : в 4 т. / Евгеньева А. П. (ред.). – М. : ГИИС, 1957– . – Т. II : [К–О]. – 1958. – 1013 с. 6. Чуйко З. Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України / З. Д. Чуйко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 8. – С. 81–89. 7. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Волинка Катерина Григорівна. – Київ, 2000. – 16 с. 8. Козлов Ю. М. Административное право: [учебник] / Ю. М. Козлов. – М. : Юристь, 1999. – 320 с. 9. Овсянко Д. М. Административное право : [учеб. пособие] / Д. М. Овсянко. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Юристь, 2000. – 468 с.

Надійшла до редколегії 20.03.2014

Гамалий А. Л. Административно-правовое обеспечение прав и свобод граждан

С целью усовершенствования административно-правового обеспечения прав и свобод граждан уточнено понятие «административно-правовое обеспечение», сформулировано понятие прав граждан как предмета административно-правового обеспечения. Определены направления административно-правового обеспечения прав, свобод и законных интересов граждан. Выявлены основные признаки административно-правового обеспечения прав человека и гражданина. Охарактеризован механизм обеспечения прав и свобод граждан органами государственной власти.

Ключевые слова: права и свободы граждан, административно-правовое обеспечение, органы государственной власти, правоохранительные органы.

Gamaliy O. L. Administrative and legal protection of rights and freedoms

In order to improve administrative and legal protection of rights and freedoms the term «administrative and legal support» is specified, the concept

of civil rights, as a matter of administrative and legal support is formulated, the areas of administrative and legal framework of human freedoms and legitimate interests of citizens are identified. The basic features of the administrative and legal support of human and civil rights are investigated. The mechanism of protection of rights and freedoms by the state government is characterized.

Keywords: civil rights and freedoms, administrative and legal support, government agencies, law enforcement agencies.

УДК 342.95+343.848.5

К. О. Капустіна

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗАКОРДОННИХ КРАЇН, ЩО ВИКОНУЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ГРОМАДСЬКИХ ТА ВИПРАВНИХ РОБІТ

Проаналізовано нормативно-правову основу діяльності правоохоронних органів закордонних країн щодо виконання покарань у вигляді виправних та громадських робіт за вчинення правопорушень. Розглянуто діяльність кримінально-виконавчих інспекцій, агенцій виконання покарань та служб пробачії країн пострадянського простору та Європи. На підставі проведеного аналізу сформульовано перспективні напрями подальших досліджень щодо вдосконалення діяльності кримінально-виконавчої інспекції України.

Ключові слова: виправні роботи, громадські роботи, покарання, кримінально-виконавча інспекція, пробачія.

Актуальність дослідження особливостей діяльності органів іноземних держав щодо виконання покарань у вигляді громадських та виправних робіт обґрунтовується низкою чинників. По-перше, досвід такої роботи потрібно вивчати з метою втілення найкращої практики у діяльність кримінально-виконавчої інспекції України. По-друге, дослідження нормативної бази діяльності закордонних органів дасть змогу кращого розуміння еволюції виконання таких видів покарань та їх місця в загальній системі юридичної відповідальності. По-третє, специфіка роботи кримінально-виконавчої інспекції України, дуалізм її діяльності, зумовлює необхідність постійного моніторингу адміністративної та кримінальної сфери виконання покарань у вигляді громадських та виправних робіт з метою уніфікації та гармонізації підходів до цього процесу.

© Капустіна К. О., 2014

Звичайно, що зазначені нами питання були предметом досліджень учених у галузях адміністративного та кримінального права, зокрема можна відзначити праці К. О. Алімова, О. І. Богатирьової, В. А. Пертлі, І. І. Піскуна, В. А. Мозгової, О. Ю. Салманової, О. В. Ткачової [1–7]. Проте підкреслимо, що деякі аспекти виконання цих покарань у них висвітлено фрагментарно. Таким чином, метою статті є висвітлення досвіду діяльності органів держав пострадянського простору та інших закордонних країн, що належать до різних правових систем, щодо виконання покарань у вигляді громадських та виправних робіт.

Вважаємо за доцільне використати такий підхід. По-перше, проаналізувати місце виправних та громадських робіт у системі покарань, а по-друге, розглянути діяльність органів, що їх виконують, зосереджуючи увагу на діяльності кримінально-виконавчої інспекції. Причому ми цілком розуміємо, що особливість правових систем закордонних країн може висвітлити картину, не звичну для України, адже, наприклад, адміністративне право багатьох закордонних країн не містить частини, присвяченої адміністративним проступкам, а те, що у нас вважається адміністративним правопорушенням, входить до системи кримінальних злочинів меншої тяжкості, а власне адміністративне право переважно займається питаннями адміністративного правосуддя (адміністративного процесу) [8, с. 508–535].

Вважаємо за доцільне розпочати дослідження з аналізу практики виконання покарань (стягнень) у вигляді громадських та виправних робіт у країнах пострадянського простору, адже їх правова система є подібною до української. Звідси випливає те, що форми та методи діяльності органів виконання таких стягнень можуть бути проаналізовані в ракурсі діяльності кримінально-виконавчої інспекції України.

Кодексом Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення закріплений тільки такий вид адміністративного стягнення, як виправні роботи. Вони, відповідно до ст. 6.6, встановлюються на строк від одного до двох місяців і відбуваються за місцем роботи фізичної особи, звільненої від кримінальної відповідальності з притягненням до адміністративної відповідальності в порядку, передбаченому ст. 86 Кримінального кодексу Республіки Білорусь [9]. Відповідно до ст. 86 цього кодексу особа, яка вперше вчинила

злочин, що не представляє великої суспільної небезпеки, і відшкодувала шкоду, або сплатила дохід, отриманий злочинним шляхом, або іншим чином загладила заподіяну злочинною шкоду, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з притягненням до адміністративної відповідальності, якщо буде визнано, що її виправлення можливе без застосування покарання або інших заходів кримінальної відповідальності. До осіб, що звільнюються від кримінальної відповідальності, можуть бути застосовані виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти відсотків із заробітку [9]. Порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт регулює глава 21 Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення. Постанова про виправні роботи приводиться у виконання органами внутрішніх справ. Виправні роботи відбуваються за місцем роботи фізичної особи, притягнутої до адміністративної відповідальності [10].

Необхідно зазначити, що законом Республіки Білорусь від 31 грудня 2010 року «Про внесення доповнень і змін до закону Республіки Білорусь «Про органи внутрішніх справ Республіки Білорусь» з підпорядкування Департаменту виконання покарань було виключено кримінально-виконавчі інспекції, тим самим організацію виконання і відбування покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт було покладено на міліцію громадської безпеки [11].

Відповідно до функцій та напрямів діяльності МВС Республіки Білорусь в її структурі створено Управління наглядово-виконавчої діяльності, що складається з відділів організації роботи кримінально-виконавчих інспекцій та організації роботи спеціальних установ і конвойних підрозділів. Основним завданням цього управління є організація та здійснення діяльності в рамках своєї компетенції щодо організації виконання та відбування покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, обмеження волі без направлення до виправної установи відкритого типу, виконання покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю. При обласних УВС Республіки Білорусь відповідно до вертикальної та галузевої структури системи управління діють відділи наглядово-виконавчої діяльності.

У законодавстві Російської Федерації адміністративні стягнення, подібні до тих, що виконуються кримінально-виконавчою інспекцією України, відсутні. Кодекс Російської Федерації про адміністративні правопорушення закріплює тільки стягнення, подібне до громадських робіт, – «обов'язкові роботи», які полягають у виконанні фізичною особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від основної роботи, служби чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт. Обов'язкові роботи можуть встановлюватися і застосовуватися тільки як основне адміністративного стягнення, вони призначаються суддею на строк від двадцяти до двохсот годин і відбуваються не більш як чотири години на день [12]. Постанова судді про призначення обов'язкових робіт виконується судовим приставом-виконавцем у порядку, встановленому законом Російської Федерації «Про виконавче провадження». Особа, якій призначено адміністративне покарання у вигляді обов'язкових робіт, залучається до їх відбування не пізніше десяти днів із дня порушення судовим приставом-виконавцем виконавчого провадження. Судові пристави-виконавці ведуть облік осіб, яким призначено адміністративне покарання у вигляді обов'язкових робіт, роз'яснюють таким особам їх порядок і умови, погоджують із органами місцевого самоврядування перелік організацій, в яких особи, яким призначено адміністративне покарання у вигляді обов'язкових робіт, відбувають це покарання, контролюють поведінку таких осіб, ведуть сумарний облік відпрацьованого ними часу.

Діяльність же кримінально-виконавчих інспекцій у Російській Федерації має свою особливість – вони виконують кримінальні покарання, не пов'язані з ізоляцією засуджених від суспільства. Отже, в Російській Федерації діяльність кримінально-виконавчих інспекцій урегульована кримінально-виконавчим законодавством, вони є частиною кримінально-виконавчої системи і виконують виключно кримінальні покарання. Адміністративні стягнення у вигляді обов'язкових робіт виконують судові виконавці-пристави в порядку, встановленому законом Російської Федерації «Про виконавче провадження».

У Республіці Казахстан адміністративних стягнень у вигляді виправних та громадських робіт, що відповідно до законодавства України виконуються кримінально-виконавчими

інспекціями, немає. Покарання у вигляді виправних та громадських робіт містяться у ст. 39 Кримінального кодексу Республіки Казахстан [13]. Порядок виконання покарань у вигляді виправних та громадських робіт та інших покарань, що виконуються кримінально-виконавчою інспекцією, врегульовано Кримінально-виконавчим кодексом Республіки Казахстан та наказом міністра внутрішніх справ Республіки Казахстан від 14 березня 2012 р. № 141 «Деякі питання виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства». Зокрема, ним затверджені правила організації виконання покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне, а також як додаткове до основних покарань у вигляді штрафу, виправних робіт, обмеження волі або залучення до громадських робіт, правила виконання покарання у вигляді залучення до громадських робіт та щодо виконання виправних робіт, правила застосування електронних засобів стеження та організації діяльності кримінально-виконавчої інспекції щодо здійснення нагляду за відбуванням покарання у виді обмеження волі тощо [14].

Слід зазначити, що у Республіці Казахстан вже більше двох років значну увагу приділяють реформуванню діяльності кримінально-виконавчої інспекції. Згідно з положеннями Програми розвитку кримінально-виконавчої системи в Республіці Казахстан на 2012–2015 роки, яка була затверджена постановою Уряду Республіки Казахстан від 9 червня 2012 р. № 775, з метою підвищення ефективності виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, планувалося кардинально переглянути організацію роботи кримінально-виконавчих інспекцій і створити в їх структурі служби пробації. Після цього в країні було прийнято низку нормативно-правових актів щодо діяльності такої служби. Отже, у Республіці Казахстан основна сфера діяльності кримінально-виконавчої інспекції – це виконання кримінальних покарань. Адміністративні стягнення у вигляді громадських та виправних робіт відсутні у законодавстві про адміністративну відповідальність. Проте необхідно підкреслити, що діяльність кримінально-виконавчої інспекції зазнає значного реформування через створення в її структурі служби пробації та змін у основних напрямках форм та методів діяльності: від контрольно-наглядової до сервісної.

Кодекс Киргизької Республіки про адміністративну відповідальність у ст. 40-1 та частині розділу VI закріплює такий вид стягнень, як «громадські роботи». Відповідно до його положень громадські роботи полягають у виконанні правопорушником у вільний від основної роботи чи навчання час безкоштовної праці на користь суспільства, вид якої визначається судом. Перелік видів громадських робіт, а також порядок їх виконання визначаються Урядом Киргизької Республіки. Органи внутрішніх справ і органи місцевого самоврядування спільно здійснюють заходи щодо залучення особи до громадських робіт [15]. Проте слід зазначити, що у законодавчому органі Киргизької Республіки досі існують суперечки стосовно переліку видів громадських робіт, а також порядку їх виконання. На сьогодні на порталі Уряду Киргизької Республіки знаходиться тільки проект цього документа, який має назву «Про затвердження Положення про перелік видів громадських робіт та порядок їх виконання в Киргизькій Республіці». Сучасні ж кримінально-виконавчі інспекції у Киргизькій Республіці були утворені постановою Уряду від 14 травня 2008 р. № 222 з метою реформування кримінально-виконавчої системи та на виконання закону Киргизької Республіки від 25 червня 2007 р. № 91 «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів Киргизької Республіки». Відповідно до вищевказаної постанови кримінально-виконавчі інспекції було передано з відання МВС у відання Головного управління виконання покарань Міністерства юстиції Киргизької Республіки. 25 грудня 2008 р. постановою Уряду Киргизької Республіки № 715 затверджено Положення про кримінально-виконавчої інспекції [16]. Управління кримінально-виконавчих інспекцій на сьогодні є структурним підрозділом Державної служби виконання покарань, що забезпечує виконання покарань, не пов'язаних із ізоляцією засудженого від суспільства й інших заходів кримінально-правового характеру, в тому числі і в тісній взаємодії з органами внутрішніх справ Киргизької Республіки.

Стаття 32 Кодексу Республіки Молдова про правопорушення встановлює, що до фізичних осіб, які вчинили правопорушення, може застосовуватися, зокрема, таке покарання, як «неоплачувана праця на користь суспільства». Важливим є те, що неоплачувана праця на користь суспільства може

бути застосована лише до осіб, що дали згоду на виконання такого покарання. У разі ухилення від неоплачуваної праці на користь суспільства це покарання замінюється арештом за правопорушення з розрахунку 1 день арешту за 2 години неоплачуваної праці на користь суспільства [17].

Виконавчим Кодексом Республіки Молдова встановлені правила виконання стягнення у вигляді неоплачуваної праці на користь суспільства. Виконання покарання у вигляді неоплачуваної праці на користь суспільства забезпечується органом пробації за місцем проживання правопорушника. Орган пробації веде облік засуджених до покарання у вигляді неоплачуваної праці на користь суспільства, роз'яснює їм порядок і умови відбування покарання, погоджує з органами місцевого публічного управління перелік об'єктів соціального призначення, на яких засуджені відбувають покарання, контролює порядок і умови відбування покарання тощо.

Отже, у Республіці Молдова немає кримінально-виконавчої інспекції у розумінні законодавства України. Їх замінила служба пробації. На сьогодні у Молдові прийнято низку законодавчих актів, які регулюють їх діяльність та встановлюють особливості проведення. Видами пробації є: досудова пробація, комунітарна вирокова пробація, пенітенціарна пробація, постпенітенціарна пробація [18]. Органи пробації складаються з Центрального бюро пробації та його територіальних підрозділів. Центральне бюро пробації включає 2 відділи (відділ координації заходів пробації, в рамках якого діє відділ у справах неповнолітніх та досудової апробації; відділ координації виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі), а також 2 служби (юридична служба і служба аналітики та міжнародних програм). Територіальними підрозділами Центрального бюро пробації є бюро пробації, які забезпечують безпосередню діяльність у галузі пробації. Вони створюються в кожній адміністративно-територіальній одиниці другого рівня.

Кодекс Латвійської Республіки про адміністративні порушення у ст. 23 не передбачає адміністративних стягнень у виді громадських та виправних робіт [19]. Цей вид стягнень передбачений Кримінальним кодексом, що зумовлюється зокрема тим, що законодавство Латвійської Республіки багато кримінальних правопорушень відносить до категорії нетяжких, і за їх учинення можна не застосовувати

покарання у вигляді позбавлення волі. Відповідно до ст. 36 Кримінального Кодексу Латвійської Республіки кримінальними покараннями визнаються: позбавлення волі, примусова праця (роботи), нагляд служби пробації, поліцейський контроль. Примусова робота – це примусове виконання суспільно необхідних робіт, які виконуються особою, засудженою на примусові роботи, за місцем проживання у вільний від основної роботи чи навчання час без матеріальної винагороди [20]. Державна служба пробації організовує виконання примусових робіт по всій території республіки, починаючи з 1 січня 2006 р. Керує службою пробації міністр юстиції Латвійської Республіки. Серед основних нормативних актів у цій сфері можна відмітити Кодекс виконання покарання, що визначає виконавчий інститут примусових робіт, права та обов'язки правопорушника, а також основні питання організації виконання примусових робіт, закон «Про національну службу пробації», що визначає компетенцію державної служби пробації в організації виконання примусових робіт, постанову Кабінету Міністрів Латвійської Республіки «Правила національної служби пробації» [21].

Наступним кроком логічним буде зробити подібний аналіз для закордонних країн із різними правовими системами: романською, англосаксонською та скандинавською.

Громадські роботи стали використовуватися в системі покарань Фінляндії з 1991 р. – на експериментальній основі. З 1995 р. вони застосовуються по всій країні як стандартна частина фінської системи правових санкцій. У Фінляндії громадські роботи призначаються тільки замість позбавлення волі. Тривалість громадських робіт може варіюватися від двадцяти до двохсот годин. Агенція кримінальних санкцій затверджує план виконання припису про призначення громадських робіт. Він розробляється спільно з організацією, в якій працюватиме правопорушник. У Фінляндії, на відміну від інших скандинавських країн, громадські роботи не супроводжуються додатковим наглядом, націленим на контроль за поведінкою правопорушника в цілому [22, с. 56–58].

В Англії виконанням покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства (зокрема надання послуг суспільству у вигляді певного виду робіт), займається Національна пробаційна служба Англії та Уельсу. Надання безкоштовних послуг суспільству – це покарання, яке згідно з англійським

законодавством призначається в разі, коли особа віком від 17 років і старше визнається винною у вчиненні злочину і підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі. Суд, який розглядає її справу, може видати наказ, що вимагає від нього виконання безкоштовної роботи протягом певного часу (від 40 до 240 годин). Підкреслимо, що цей захід може застосовуватися лише за згодою особи і після доповіді чиновника пробації або соціального працівника місцевого органу влади про особу злочинця [23, с. 18–19]. Служба пробації в Англії з квітня 2001 року по липень 2006 року була структурним підрозділом Міністерства внутрішніх справ. На сьогодні в Англії та Уельсі створено Національну службу поводження з правопорушниками (National Offender Management Service).

Згідно зі ст. 131-8 Кримінального кодексу Франції, якщо який-небудь проступок підлягає покаранню у вигляді тюремного ув'язнення, суд може замінити його роботами на користь суспільства, які виконуються безоплатно на строк від сорока до двохсот сорока годин. Головуючий суддя до винесення вироку сповіщає підсудного про його право відмовитися від виконання роботи в громадських інтересах. Суд, який призначає це покарання, встановлює строк, протягом якого вони повинні бути виконані, в межах вісімнадцяти місяців. Термін закінчується повним виконанням роботи, яка може поєднуватися з виконанням професійної діяльності. Контроль за виконанням цього виду покарань здійснюють суд, що виніс вирок, служба пробації, організація, де виконується робота [24; 25].

Французька служба пробації спочатку складалася з комітету пробації та допомоги звільненим ув'язненим (CPAL) і служби соціально-освітніх послуг, що відповідала за реабілітацію ув'язнених у закритому тюремному середовищі (SSE). У 1999 році CPAL і SSE були об'єднані в єдиний орган, який має назву «Тюремна служба реабілітації та пробації» (SPIP), що організована відповідно до регіональної структури та підпорядковується Міністерству юстиції. Крім того, у структурі служби пробації працює більше 10 тис. волонтерів, які допомагають штатним співробітникам у виконанні завдань, покладених на цю службу.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, слід зазначити таке. По-перше, здійснювати порівняння діяльності

кримінально-виконавчої інспекції України з аналогічними органами інших країн є складною справою, що пов'язано з відсутністю в деяких країнах адміністративних стягнень, що виконуються, відповідно, в Україні кримінально-виконавчими інспекціями – громадських та виправних робіт, а у деяких закордонних країнах адміністративні проступки як правова категорія взагалі не існують – вони відносяться до сфери кримінальних правопорушень.

По-друге, в системі органів виконання покарань функції, подібні до напрямів діяльності кримінально-виконавчих інспекцій, виконують різні органи – органи внутрішніх справ, служби пробації, судові пристави і, власне, кримінально-виконавчі інспекції.

По-третє, правовий статус таких органів дуже різний: від підпорядкованих міністерствам юстиції та внутрішніх справ до Департаментів виконання покарань та державних агенцій як окремих органів держави.

Якщо виділити типові тенденції, які спостерігаються у досліджуваній нами проблемі, то можна зазначити таке. Здійснюється поступовий відхід від діяльності, яка спрямована на виконання покарань, до ресоціалізації осіб, які вчинили адміністративні правопорушення та кримінальні злочини. На підставі цього багато країн реформують діяльність колишніх кримінально-виконавчих інспекцій, створюючи на їх основі служби пробації.

Суть пробації полягає у встановленні нагляду за засудженим з покладенням на нього певних зобов'язань й обмежень, без ізоляції його від суспільства (відвідувати центри пробації, періодично зустрічатися з наглядовим офіцером, брати участь у певних різновидах діяльності, дотримуватися законотворчої поведінки тощо). У більшості країн існують спеціальні програми інтенсивної пробації: для водіїв, що скоїли правопорушення в нетверезому стані; соціально-психологічний тренінг; програми утримання від уживання алкоголю, наркотиків; навчання контролю за своїми емоціями; профілактика протиправної поведінки тощо. Європейські правила пробації особливо підкреслюють соціальне включення як найголовніший принцип роботи служб пробації. Якщо соціальне включення проголошено як верховну мету діяльності служб пробації, її досягнення неможливе без координованого співробітництва між службами пробації, іншими органами

влади, неурядовими організаціями та іншими суб'єктами; зокрема поширеною є практика залучення волонтерських рухів до роботи служби пробації.

Зважаючи на вищевикладене зазначимо, що перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері можуть стати питання застосування в діяльності кримінально-виконавчих інспекцій досвіду служб пробації закордонних країн, упорядкування їх організаційної структури та у зв'язку із цим – удосконалення форм та методів роботи з правопорушниками.

Список використаних джерел: 1. Алімов К. О. Історичні вітки інституту громадських робіт та перспективи його розвитку в галузі адміністративного права / К. О. Алімов // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2011. – № 1. – С. 169–175. 2. Богатирьова О. І. Проблемні питання застосування засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції / О. І. Богатирьова // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). – Вип. 2. – 2013. – С. 150–153. 3. Пертли В. А. Применение уголовно-правовых мер без изоляции от общества: исторический опыт и современность : монография / В. А. Пертли. – М. : Изд-во Междунар. юрид. ин-та, 2010. – 200 с. 4. Піскун І. І. Адміністративно-правові засади встановлення і застосування адміністративного арешту, виправних та громадських робіт : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Піскун Іван Іванович. – Київ, 2007. – 20 с. 5. Мозгова В. А. Виконання покарання у вигляді громадських робіт за кордоном (Великобританія, Фінляндія та Естонія) / В. А. Мозгова ; голова редкол. Ю. С. Шемшученко // Держава і право. – Вип. 48. – 2010. – С. 483–488. 6. Салманова О. Ю. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення / О. Ю. Салманова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (50). – С. 205–210. 7. Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : монографія / О. В. Ткачова. – Харків : Право, 2010. – 192 с. 8. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підручник / [за заг. ред. акад. НАПрН України О. М. Бандурки]. – Харків : Золота миля, 2011. – 584 с. 9. Уголовный кодекс Республики Беларусь : закон Республики Беларусь от 09.07.1999 № 275-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load_text_none_1_. – По состоянию на 12.07.2013. 10. Процессуально-исполнительный Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях : закон Республики Беларусь от 20.12.2006 № 194-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etalonline.by/?type=text&regnum=>

Hk0600194#load_text_none_1_. – По состоянию на 04.01.2014. **11.** Об органах внутренних дел Республики Беларусь : закон Республики Беларусь от 17.07.2007 № 263-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10700263&p2={NRPA}>. – По состоянию на 04.01.2014. **12.** Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях : Федеральный закон РФ от 30.12.2001 № 195-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/koap/13_37.html#p11400. – По состоянию на 31.03.2014. **13.** Уголовный кодекс Республики Казахстан : закон Республики Казахстан от 16.07.1997 № 167-І [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032#sub_id=380000. – По состоянию на 07.03.2014. **14.** Некоторые вопросы исполнения наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества : приказ министра внутренних дел Республики Казахстан от 14.03.2012 № 141 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007591>. **15.** Кодекс Кыргызской Республики об административной ответственности : закон Кыргызской Республики от 04.08.1998 № 114 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30232566&page=2. – По состоянию на 13.03.2014. **16.** Об утверждении Положения об уголовно-исполнительной инспекции Главного управления исполнения наказаний Министерства юстиции Кыргызской Республики : постановление Правительства Кыргызской Республики от 25.12.2008 № 715 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/59809?cl=ru-ru>. **17.** Кодекс Республики Молдова о правонарушениях : закон Республики Молдова от 24.10.2008 № 218-XVI [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spininform.ru/show_doc_fwх?rgn=25958. – По состоянию на 23.12.2013. **18.** О пробации : закон Республики Молдова от 14.02.2008 № 8-XVI : по состоянию на 17.12.2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spininform.ru/show_doc_fwх?rgn=23551. **19.** Latvijas Administratīvo pārkārпumu kodekss : [закон Латвийской Республики від 07.12.1984] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likumi.lv/doc.php?id=89648>. – Станом на 26.03.2014. **20.** Krimināllikums : [закон Латвийской Республики від 17.16.1998] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>. – Станом на 03.03.2014. **21.** Valsts probācijas dienesta nolikums : [постанова Уряду Латвийской Республики від 27.12.2005 № 1010] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likumi.lv/doc.php?id=124795>. – Станом на 13.02.2014. **22.** От «страны тюрем» к обществу с ограниченным причинением боли: финский опыт сокращения числа заключенных / сост. И. Г. Ясавеев. – Хельсинки : Нац. исследоват. ин-т правовой политики, 2012. – 200 с. **23.** Маликов А. М. Наказания в виде обязательных и исправительных работ: теоретические и практические проблемы : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Маликов Абдурагим Магомедавалович. – Махачкала, 2011. – 30 с. **24.** Code pénal [de la France] : version consolidée au 27 mars 2014 [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=0715410473FD509EC7A81286DB3D224F.tpdjo02v_3?cidTexte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20140411. **25.** Travail d'intérêt général : direction de l'information légale et administrative (Premier ministre) et Ministère en charge de la justice [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vosdroits.service-public.fr/particuliers/F1407.xhtml>.

Надійшла до редколегії 22.04.2014

Капустина К. О. Некоторые вопросы деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по исполнению наказаний в виде исправительных и общественных работ

Проанализирована нормативно-правовая основа деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по исполнению наказаний в виде исправительных и общественных работ за совершение правонарушений. Рассмотрена деятельность уголовно-исполнительных инспекций, агентств исполнения наказаний и служб пробации стран постсоветского пространства и Европы. На основании проведенного анализа сформулированы перспективные направления дальнейших исследований по совершенствованию деятельности уголовно-исполнительной инспекции Украины.

Ключевые слова: исправительные работы, общественные работы, наказание, уголовно-исполнительная инспекция, пробация.

Kapustina K. O. Some issues of the activity of foreign countries' law enforcement agencies that execute sentences in the form of community and correctional work

The object of the research is organization, forms and methods of the activity of foreign countries' law enforcement agencies that execute sentences in the form of community and correctional work, and usage of this experience in the activity of penal inspection of Ukraine.

The objective of the article is to highlight the experience of the activity of former Soviet Union and foreign countries' agencies that belong to different legal systems concerning the execution of sentences in the form of community and correctional work.

The need to achieve the objective of the research is that scientific studies, devoted to the activity of foreign states' agencies in the sphere of executing sentences in the form of community and correctional work, mostly

are highlighted in the scientific literature and fragmented according to the branch interested to an expert: administrative or criminal. The feasibility of conducting a thorough research on foreign experience in executing sentences in the form of community and correctional work is due to the fact that Ukrainian law enforcement agencies gradually reform their own activities in accordance with international standards and obligations of Ukraine in this field. It makes, of course, necessary to implement positive developments that already exist and are used in law and law enforcement practices.

Normative and legal basis of foreign countries' law enforcement activity in the sphere of executing sentences in the form of community and correctional work for committing offenses is analyzed. The features of the activity of penal inspections, penal agencies and probation services of the former Soviet Union and Europe are found out. Perspective directions for further research on improving the activity of penal inspection of Ukraine are formulated on the basis of conducted analysis. These perspectives concern the creation of probation institution on the base of penal inspection of Ukraine.

The practical significance of the paper is that obtained results can be used to improve the efficiency of the penal inspection of Ukraine, making it correspondent to modern European standards.

Keywords: correctional work, community work, punishment, penal inspection, probation.

УДК 351.746.1(477)

М. М. Карпенко

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано наукові підходи до трактування поняття «адміністративна діяльність» та його складових. Розглянуто принципи та характерні ознаки адміністративної діяльності підрозділів Служби безпеки України, а також запропоновано авторське визначення цієї діяльності.

Ключові слова: адміністративна діяльність, завдання, принципи, ознаки, Служба безпеки України.

Відповідно до національного законодавства завдання щодо захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав і свобод громадян, а також забезпечення

охорони державної таємниці покладено на Службу безпеки України, яка має статус державного правоохоронного органу спеціального призначення. До інших завдань Служби безпеки України, згідно з чинним законодавством, також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [1]. Виконання зазначених завдань уповноваженими на те органами та підрозділами Служби безпеки України має здійснюватися, зокрема, в рамках адміністративної діяльності, яка відрізняється від інших видів діяльності характером виконуваних завдань, їх різноманітністю та обсягами. У зв'язку з цим підтримуємо точку зору Г. О. Пономаренко, що основним завданням Служби безпеки України, яка є суб'єктом адміністративної діяльності, є забезпечення безпеки держави [2, с. 71].

Окремі аспекти діяльності Служби безпеки України були предметом наукових досліджень таких вчених, як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, В. В. Коваленко, Т. О. Коломoeць, А. Т. Комзюк, В. В. Конопльов, О. М. Полковниченко, Г. О. Пономаренко та ін. Однак, незважаючи на широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам діяльності Служби безпеки України, багато питань залишаються малодослідженими. Це стосується, насамперед, розуміння сутності адміністративної діяльності підрозділів Служби безпеки України.

У зв'язку з цим **мета** статті полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства та наукових розробок у контексті зазначеної тематики дослідити принципи і характерні ознаки адміністративної діяльності підрозділів Служби безпеки України та сформулювати авторське визначення цієї діяльності.

Досліджуючи поняття адміністративної діяльності, слід зазначити, в адміністративно-правовій науці немає єдиного підходу щодо визначення поняття адміністративної діяльності, оскільки у чинному законодавстві термін «адміністративна діяльність» не використовується, а в сучасній адміністративно-правовій літературі поняття адміністративної

діяльності переважно ототожнюється з терміном «державне управління» і визначається по-різному. Наприклад, такі вчені, як І. П. Голосніченко та Я. Ю. Кондратьєв, характерною ознакою адміністративної діяльності визначають її нормативне закріплення за допомогою норм адміністративного права [3, с. 6]. На думку Л. В. Коваль, зміст адміністративної діяльності полягає у виданні нормативних та індивідуальних актів [4, с. 116].

Слід погодитися з думкою інших науковців (наприклад, Т. В. Мехтієвої), що наведені вище визначення адміністративної діяльності не в повній мірі розкривають її зміст і сферу, в якій вона може бути реалізована. Таке трактування адміністративної діяльності пов'язується лише з виданням правових актів, що залишає поза її межами такі форми діяльності, як, наприклад, учинення дій юридичного характеру та здійснення організаційних заходів. Крім того, залишаються не визначеними суб'єкти, уповноважені на здійснення такого виду діяльності [5, с. 253].

На наш погляд, більш орієнтованою на правоохоронну сферу, тобто такою, що враховує її основні потреби, є точка зору В. О. Заросила, який під адміністративною діяльністю розуміє діяльність органів державної влади, що спрямована на забезпечення охорони прав, громадського порядку та громадської безпеки, виявлення, припинення та попередження правопорушень [6, с. 34]. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє розкрити сутність адміністративної діяльності, яка здійснюється уповноваженими на те органами виконавчої влади України в усіх сферах життєдіяльності.

Врахування наведених вище точок зору науковців щодо визначення поняття «адміністративна діяльність» дозволяє з'ясувати зміст адміністративної діяльності Служби безпеки України, що створить необхідні умови для вироблення дієвого механізму забезпечення національної безпеки держави, законних інтересів держави та прав і свобод громадян. Специфіка діяльності Служби безпеки України обумовлена не тільки її спеціальним призначенням, що прямо впливає з аналізу завдань, які стоять перед нею, а й принципами, що виступають підґрунтям для її здійснення

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України» діяльність Служби безпеки України, її органів і працівників ґрунтується на принципах законності, поваги

до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України. В оперативно-службовій діяльності Служба безпеки України дотримується принципів поєднання єдиначальності й колегіальності, гласності та конспірації [1].

Законність як принцип адміністративної діяльності Служби безпеки України безпосередньо впливає з підзаконного виконавчо-розпорядчого характеру цієї діяльності та полягає у здійсненні органами і працівниками Служби безпеки України своїх завдань і функцій у повній відповідності до Конституції, законів України та інших підзаконних нормативних актів згідно із законодавчо визначеною компетенцією.

Принцип дотримання прав і свобод людини проявляється в тому, що здійснюючи адміністративну діяльність, органи і працівники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках, з метою припинення та розкриття державних злочинів, окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України [1].

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про Службу безпеки України» використання Служби безпеки України в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, в Службі безпеки України забороняється. На період служби чи роботи за трудовим договором членство працівників Служби безпеки України у таких об'єднаннях зупиняється [1]. Як виняток, дозволяється членство працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України, у професійних спілках.

Принцип поєднання гласності та конспірації, закріплений у ст. 7 Закону України «Про Службу безпеки України», виражається в тому, що громадськість України через засоби масової інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку інформується про діяльність Служби безпеки України [1]. Законом забороняється встановлювати обмеження на інформацію щодо загального бюджету Служби безпеки України, її компетенції та основних напрямів діяльності, а також випадків протиправних дій органів і співробітників Служби безпеки України. У той же час, не підлягають розголошенню відомості, що становлять державну,

військову, службову та комерційну таємницю, а також інформація конфіденційного характеру, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України, честі й гідності особи або порушити її законні права, крім випадків, передбачених законодавством в інтересах правосуддя.

Принцип поєднання єдиноначальності й колегіальності у процесі управління діяльністю підрозділів Служби безпеки України відображає співвідношення двох основних форм виявлення владних повноважень, таких як одноособове і колективне керівництво. Єдиноначальність в організації діяльності Служби безпеки України полягає в тому, що керівник конкретного рівня управління користується правом одноособового вирішення питань, що входять до його компетенції. Це надає керівникові органу широкі повноважень, які необхідні йому для виконання покладених на нього завдань [7, с. 37–38]. Отже, можна говорити про те, що єдиноначальність прямо пов'язана з персональною відповідальністю керівників за результати прийнятих рішень і є важливим засобом забезпечення оперативності в управлінні діяльністю Служби безпеки України.

Натомість колегіальність виступає як форма колективної розробки проектів рішень, і тим самим підвищує ступінь їх обґрунтованості. Таким колегіальним дорадчим органом у Служби безпеки України є колегія, яка визначає шляхи виконання покладених на органи безпеки завдань, приймає рішення щодо основних напрямів і проблем оперативно-службової діяльності, а також питань роботи з кадровим складом Служби безпеки України. Зазначене дає підстави говорити про те, що ефективність організації діяльності Служби безпеки України багато в чому залежить від правильного співвідношення між єдиноначальністю та колегіальністю, що є одним із важливих завдань управління.

З наведеного можемо дійти висновку, що адміністративна діяльність Служби безпеки України відрізняється від діяльності інших правоохоронних органів своїм змістом, принципами та ознаками. Слід зазначити, що ознаки адміністративної діяльності Служби безпеки України слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних властивостей, які дозволяють відрізнити адміністративну діяльність серед інших видів діяльності (профілактичної, оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної, виконавчої та охоронної).

Дослідження думок науковців (Д. В. Приймаченка, Б. М. Марченка, І. В. Михайлишина) [9, с. 10; 10, с. 45; 11, с. 18] дозволяють визначити такі характерні ознаки адміністративної діяльності Служби безпеки України, як виконавчо-розпорядчий та державно-владний характер, підзаконність, підзвітність та підконтрольність, профілактичну спрямованість.

Виконавчо-розпорядчий характер діяльності органів та підрозділів Служби безпеки України означає, що ці органи та підрозділи є органами виконавчої влади. Основним їх призначенням є обов'язок щодо організації виконання нормативно-правових актів у сфері захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав і свобод громадян, а також забезпечення охорони державної таємниці. Разом з тим, реалізація цієї функції стає неможливою без здійснення певних розпорядчих дій. Розпорядча діяльність реалізується шляхом видання загальнообов'язкових нормативно-правових актів, таких як постанови, положення, накази, розпорядження тощо, а також здійснення контролю за їх виконанням. Зазначене дає підстави говорити про те, що адміністративна діяльність підрозділів Служби безпеки України охоплює як правотворчу, так і правозастосовну діяльність.

Виконавчо-розпорядчий характер діяльності органів виконавчої влади можна визначити не лише як реалізацію впливу на всіх інших суб'єктів державного управління, а й як різновид публічно-сервісної діяльності [8, с. 20], зміст якої полягає в наданні органами виконавчої влади адміністративних послуг населенню (як платних, так і безоплатних). Так, перелік платних адміністративних послуг, що надаються Службою безпеки України, затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 526-р. Отже, особливістю виконавчо-розпорядчої діяльності Служби безпеки України є те, що її головною метою є виконання вимог чинного національного законодавства з питань, що входять до її компетенції, тобто практичне впровадження у життя законів та інших підзаконних правових актів.

Адміністративна діяльність Служби безпеки України є підзаконною, оскільки здійснюється лише на підставі та виключно у відповідності до вимог чинного законодавства у

сфері державної безпеки та в порядку, визначеному нормативно-правовими актами уповноваженими на це органами та підрозділами. До числа основних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність Служби безпеки України, відносяться: Конституція України, закони України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом», «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією та правоохоронними органами держави», «Про основи національної безпеки». Важливу роль у конкретизації норм законів та забезпеченні їх втілення у практику відіграють підзаконні акти. Провідне значення для Служби безпеки України мають укази Президента України, розпорядження Кабінету Міністрів України, а також відомчі накази.

Наведена ознака адміністративної діяльності є дуже важливою, адже діяльність Служби безпеки України здійснюється у постійній взаємодії з громадянами, державними органами України та органами іноземних держав, а також з міжнародними організаціями, так що будь-яке відхилення від вимог закону може спричинити як суттєву шкоду їх правам та інтересам, так і ускладнити власну діяльність Служби безпеки України.

Державно-владний характер адміністративної діяльності Служби безпеки України полягає у здійсненні покладених на них повноважень в офіційному порядку від імені держави у межах компетенції, визначеної законами та відповідними нормативно-правовими актами. Виконання цієї діяльності забезпечується сукупністю державних засобів політичного, економічного, соціального, примусового та заохочувального характеру [9, с. 10]. Органи та підрозділи Служби безпеки України уповноважені здійснювати контроль за дотриманням встановлених правил поведінки у сфері державної безпеки, а саме з'ясовувати питання, пов'язані із вирішенням таких важливих завдань, як захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [1]. Слід зазначити, що

саме державно-владний характер діяльності Служби безпеки України дозволяє її уповноваженим органам і підрозділам виступати дієвим засобом у процесі регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері забезпечення безпеки держави.

Підзвітність і підконтрольність як ознака адміністративної діяльності підвищує якість та ефективність реалізації органами й підрозділами Служби безпеки України своїх повноважень, посилює їх відповідальність за невиконання чи неналежне виконання покладених на них обов'язків. Так, постійний контроль за діяльністю Служби безпеки України, дотриманням нею законодавства здійснюється Верховною Радою України. Голова Служби безпеки України щорічно подає Верховній Раді України звіт про діяльність Служби безпеки України [1]. Слід підкреслити, що контроль за діяльністю Служби безпеки України здійснюється Президентом України та уповноваженими ним державними органами. У порядку, визначеному Президентом України, Служба безпеки України регулярно інформує Президента України, членів Ради національної безпеки і оборони України і посадових осіб, спеціально призначених Президентом України, з основних питань своєї діяльності, про випадки порушення законодавства, а також на їх вимогу подає інші необхідні відомості. Голова Служби безпеки України щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність Служби безпеки України [1].

Профілактична спрямованість адміністративної діяльності Служби безпеки України забезпечується такою організацією роботи всіх органів, підрозділів, окремих посадових осіб, сил та засобів, яка б створювала максимально сприятливі умови для розвитку відносин у сфері забезпечення державної безпеки. Досягти успіху в цьому напрямку можна тільки за умови глибокого та всеохоплюючого аналізу власної діяльності на сучасному етапі та визначення її пріоритетів у майбутньому, аналізу чинної нормативної бази і практики її застосування. Суттєве значення в цьому контексті має забезпечення відкритості та прозорості діяльності Служби безпеки України для громадськості. Це може бути реалізовано шляхом оприлюднення інформації щодо основних результатів діяльності органів та підрозділів Служби безпеки України, загальної ситуації в цій сфері через засоби масової

інформації або під час виступів чи повідомлень керівників Служби безпеки України.

Отже, аналіз ознак адміністративній діяльності Служби безпеки України дозволяє розкрити специфіку та підкреслити її значення як державного правоохоронного органу спеціального призначення. Під адміністративною діяльністю підрозділів Служби безпеки України, на нашу думку, слід розуміти врегульовану нормами адміністративного права специфічну, виконавчо-розпорядчу, підзаконну, державно-владну діяльність уповноважених на це органів та підрозділів з організації та здійснення захисту законних інтересів держави, прав громадян, забезпечення національної безпеки, охорони державної таємниці, попередження та припинення правопорушень, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Слід підкреслити важливість здійснення подальших наукових розробок у напрямі визначення змісту адміністративної діяльності органів та підрозділів Служби безпеки України, оскільки саме на ці органи покладено таке важливе завдання, як забезпечення безпеки держави.

Список використаних джерел: 1. Про Службу безпеки України : закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382. 2. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади : монографія / Г. О. Пономаренко. – Харків : Вид. ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 448 с. 3. Адміністративна діяльність ОВС. Загальна частина : підручник / за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. – Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. – 177 с. 4. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с. 5. Мехтієва Т. В. Адміністративна діяльність органів державної влади у сфері реєстрації фізичних осіб / Т. В. Мехтієва // Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС. – 2010. – Спец. вип. – С. 253–259. 6. Заросило В. О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Заросило Володимир Олексійович. – Київ, 2002. – 250 с. 7. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О. М. Бандурка. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. – 477 с. 8. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг.

ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Факт, 2003. – 384 с. **9.** Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Приймаченко Дмитро Володимирович. – Ірпінь, 2007. – 39 с. **10.** Марченко Б. М. Поняття та зміст адміністративної діяльності Державної прикордонної служби України / Б. М. Марченко // Право і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 44–48. **11.** Михайлишин І. В. Адміністративно-правові засади забезпечення реалізації конституційного права громадян на вільне пересування та вибір місця проживання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Михайлишин Ігор Володимирович. – Харків, 2012. – 20 с.

Надійшла до редколегії 15.04.2014

Карпенко М. Н. Административная деятельность подразделений Службы безопасности Украины

Проанализированы научные подходы трактовки понятия «административная деятельность» и его составляющих. Рассмотрены принципы и характерные признаки административной деятельности Службы безопасности Украины, а также предложено авторское определение этой деятельности.

Ключевые слова: административная деятельность, задачи, принципы, признаки, Служба безопасности Украины.

Karpenko M. M. Administrative activity of the Security Service of Ukraine

Scientific approaches to the interpretation of the notion «administrative activity» and its components are analyzed. It is determined that the activity of the Security Service of Ukraine, its agencies and employees is based on the rule of law principles, respect for human rights and dignity, non-party principle and responsibility to the people of Ukraine; within its operational activities the Security Service of Ukraine stands by the principles of command unity and collegiality, publicity and secrecy. Characteristics to such features of administrative activity of the units of the Security Service of Ukraine as executive and administrative, state and imperious character, sublegislative, accountability, preventive directionality are presented. The author's definition of administrative activity of the units of the Security Service of Ukraine is offered. This definition should be meant as regulated by the norms of administrative law specific, executive and administrative, sublegislative, state and imperious activity of authorized agencies and departments dealing with organization and realization of the protection of state's legal interests, human rights, guaranteeing national security, protection of state

secrets, prevention and suppression of offenses that directly threaten the vital interests of Ukraine.

Keywords: administrative activity, tasks, principles, features, Security Service of Ukraine.

УДК [351.74+351.75](477)

М. Ю. Крепакова

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ

Визначено поняття принципів адміністративної діяльності міліції, розглянуто систему принципів адміністративної діяльності міліції в контексті сучасного праворозуміння. Наведено класифікацію кожного принципу адміністративної діяльності міліції за конкретними критеріями, приділено окрему увагу значенню принципів адміністративної діяльності міліції.

Ключові слова: міліція, адміністративна діяльність, принципи, загальні принципи, спеціальні принципи.

Міліція в Україні здійснює адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, виконавчу й охоронну функції (ст. 7 Закону України «Про міліцію» [1]). Основними завданнями міліції є: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона і забезпечення громадського порядку; виявлення кримінальних правопорушень; участь у розкритті кримінальних правопорушень та розшуку осіб, які їх вчинили, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством; забезпечення безпеки дорожнього руху; захист власності від злочинних та кримінально протиправних посягань; виконання адміністративних стягнень у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків (ст. 2 Закону України «Про міліцію»). Переважну більшість зазначених завдань міліція реалізує у процесі здійснення адміністративної діяльності, тобто під час виконання адміністративного законодавства, використання адміністративно-правових заходів впливу до організацій, посадових осіб та громадян.

Діяльність міліції як органу виконавчої влади базується на певних принципах, виражених у змісті правових норм та закріплених у статтях Закону України «Про міліцію», а також в інших нормативно-правових актах, що складають правову основу діяльності міліції.

Хоча проблемам адміністративної діяльності міліції присвячено багато праць, зокрема таких фахівців, як О. М. Бандурка, В. К. Колпаков, В. В. Конопльов, В. П. Петков та ін., наукові дослідження принципів адміністративної діяльності міліції спеціально практично не проводилися. Тому настав час для вироблення концепції принципів адміністративної діяльності міліції, що підтверджується й бажанням законодавця закріпити деякі принципові положення в нормативних актах, зокрема в Законі України «Про міліцію».

Метою цього дослідження є визначення поняття принципів адміністративної діяльності міліції, розкриття їх сутності та значення, а також проведення їх класифікації за конкретними критеріями.

Отже, аналіз принципів адміністративної діяльності міліції значною мірою сприяє з'ясуванню її сутності. Під принципами адміністративної діяльності міліції розуміють ідеї, основні положення, відповідно до яких здійснюється адміністративна діяльність. Принципи – це загальні положення, на яких повинна будуватися і здійснюватися адміністративна діяльність міліції.

В літературі принципи адміністративної діяльності міліції поділяють на загальні (конституційні) та спеціальні [2, с. 7].

Загальні (конституційні) принципи адміністративної діяльності міліції включають принципи *законності, гуманізму, поваги до особи, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням, соціальної справедливості, гласності*. Розглянемо їх детальніше.

Принцип законності. Законність – найважливіший принцип діяльності міліції. Цей принцип виражається як у правоохоронному характері самої діяльності міліції, так і в тому, що ця діяльність здійснюється на основі суворого і неухильного дотримання законів і підзаконних нормативних актів.

Забезпечуючи безпеку громадян та охорону громадського порядку, здійснюючи нагляд за дотриманням громадянами і посадовими особами правил громадського порядку та громадської безпеки, попереджаючи і припиняючи правопорушення

та притягуючи винних до відповідальності за вчинення протиправних дій, міліція тим самим зміцнює законність і правопорядок у нашій країні. Водночас, рішуче припиняючи злочини й адміністративні правопорушення, міліція повинна діяти строго у відповідності до закону і підзаконних актів у межах своєї компетенції та у встановленому законодавством порядку. Дотримання законності в діяльності міліції особливо важливо, тому що на неї покладено обов'язок попереджати і припиняти правопорушення. Міліція наділена широкими правами щодо застосування заходів примусу. У зв'язку з цим абсолютно неприпустимо будь-яке порушення законності, бо це означає порушення конституційних принципів недоторканності особи, житла, таємниці листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, свободи пересування на території України. Відповідно до ст. 6 Конституції України [3] органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Частина друга ст. 19 Конституції деталізує це положення, визначаючи, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У ч. 1 ст. 5 Закону України «Про міліцію» також розкрито зміст принципу законності щодо діяльності міліції: міліція виконує свої завдання неупереджено, у точній відповідності з законом; ніякі виняткові обставини або вказівки службових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності міліції.

У разі невиконання вимог законності, залежно від ступеня суспільної небезпечності діяння може тягти за собою кримінальну, адміністративну, матеріальну чи дисциплінарну відповідальність.

Гуманізм означає визнання людини найвищою цінністю, повагу до її гідності та розуму. Згідно з ч. 2 ст. 5 Закону України «Про міліцію» міліція поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення, захищає права людини незалежно від її соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних

та інших переконань. Міліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність, якщо виконання обов'язків не вимагає іншого. У взаємовідносинах із громадянами працівник міліції повинен виявляти високу культуру і такт.

Принцип поваги до особи безпосередньо пов'язаний із попереднім принципом, є його певним продовженням. Пріоритетне місце цього принципу в системі принципів адміністративної діяльності міліції обумовлене тим, що в Україні людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. Визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина – обов'язок держави. Оскільки діяльність міліції, на відміну від інших органів виконавчої влади, за необхідності пов'язана із застосуванням примусу, вона може бути реальною загрозою правам і свободам людини та громадянина. Саме тому цьому принципу приділено особливу увагу. Зовнішнім проявом реалізації принципу поваги до особи в діяльності міліції є дотримання міліцією цих прав та свобод не тільки щодо законослухняних осіб, а й щодо тих, хто порушив закон або підозрюється в цьому.

Принцип взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням також передбачений Законом України «Про міліцію», у ст. 6 якого зазначено, що державні органи, громадські об'єднання, службові особи, трудові колективи, громадяни зобов'язані сприяти міліції в охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю. Дотримання принципу взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням є однією з умов покращення правоохоронної діяльності.

Принцип соціальної справедливості в діяльності міліції знаходить своє вираження в об'єктивності, неупередженості, доброзичливості у разі притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив правопорушення.

Принцип гласності в адміністративній діяльності міліції відображається в ст. 3 Закону України «Про міліцію», відповідно до якої вона інформує органи влади, трудові колективи, громадські організації, населення і засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи щодо його зміцнення; за погодженням із міліцією засоби масової інформації можуть акредитувати своїх журналістів при її органах; не підлягають розголошенню відомості,

що становлять державну або службову таємницю. За допомогою принципу гласності інформація поширюється серед населення.

До спеціальних принципів адміністративної діяльності міліції належать *організаційні та тактичні принципи*.

Організаційними є принципи, на основі яких будується, організується адміністративна діяльність міліції. Цими принципами керуються під час створення підрозділів та інших організаційних структур, що здійснюють адміністративну діяльність. Застосування зазначених принципів дозволяє обрати найбільш оптимальні варіанти структури і функціонування підрозділів, раціонально розподілити компетенцію між суб'єктами діяльності, усунути паралелізм і дублювання в реалізації функцій адміністративної діяльності. Вони включають принципи плановості, науковості, поєднання єдиначальності і колегіальності, територіального і лінійного принципів, переконання і примусу, профілактичної спрямованості адміністративної діяльності.

Сутність принципу плановості полягає в тому, що міліція зобов'язана планувати свою адміністративну діяльність, що дозволяє: зосередити увагу на найбільш важливих, актуальних проблемах; визначити шляхи й способи вирішення поставлених завдань; найбільш раціонально розставити й ефективно використовувати наявні сили і засоби; забезпечити чітку взаємодію різних служб і підрозділів органів внутрішніх справ; підвищити відповідальність виконавців за доручену роботу й організувати належний контроль [4, с. 450].

Принцип науковості в адміністративній діяльності міліції означає творчий, науковий підхід до вирішення питань і проблем, що виникають у зв'язку з її здійсненням. Науковість в адміністративній діяльності виражається у застосуванні наукових методик збору, аналізу й обробки інформації (даних) про стан злочинності й інших відомостей, які необхідні для успішної боротьби з правопорушеннями. Науковість передбачає ретельний аналіз інформації, виявлення актуальних проблем, прогнозування, програмування, перспективне планування боротьби з правопорушеннями, розробку оптимальних варіантів вирішення проблем, обрання найбільш ефективних шляхів і засобів щодо виконання намічених у планах заходів. Цей принцип означає також використання наукових висновків і рекомендацій у повсякденній практичній діяльності, вивчення й узагальнення власного

досвіду, реалістичну об'єктивну оцінку наслідків прийнятих рішень, для того щоб вчасно виявити і застосувати все позитивне, що виправдало себе на практиці, а також творчо використовувати вітчизняний і зарубіжний досвід організації охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки [5, с. 50].

Поєднання єдиноначальності і колегіальності в адміністративній діяльності міліції забезпечує необхідну дисципліну, організованість, оперативність у роботі, особисту відповідальність працівника за доручену справу. Єдиноначальність не виключає колегіального обговорення найбільш важливих і складних питань. Під час такого обговорення приймаються рішення щодо спільних комплексних заходів виявлення та припинення злочинів та адміністративних правопорушень, передбачених узгодженими планами роботи. Це дозволяє уникати однобічного, суб'єктивного прийняття рішень.

У разі поєднання територіального і лінійного принципів враховуються особливості кожного з них. Так, згідно з територіальним принципом під час формування адміністративних апаратів і служб різного напрямку важливо враховувати особливості адміністративно-територіальних утворень (районів, міст тощо), де ці служби розташовані і функціонують. До таких особливостей, зокрема, належать: географічне середовище, кількість населення, демографічне середовище, оперативна обстановка та ін. Застосування лінійного принципу забезпечує такий тип організації апаратів і служб, що здійснюють адміністративну діяльність, за якого кожен керівник у межах своєї компетенції володіє стосовно підлеглих усіма правами і функціями управління. За такої побудови кожен підлеглий має лише одного безпосереднього начальника, в компетенції якого перебувають усі питання діяльності підлеглого. Лінійний принцип застосовується під час організації невеликих за чисельністю груп і колективів працівників і де робота не складна і не вимагає вузької спеціалізації. Найбільш часто на цьому принципі будуються низові апарати при управлінні безпосередньо виконавцями, які не мають підлеглих. Зокрема, лінійний принцип покладено в основу організації органів внутрішніх справ [6, с. 23].

Поєднання переконання і примусу ґрунтується на відмінностях їх за характером впливу на волю осіб. У разі впливу на свідомість людей шляхом переконання конституційні права

та інтереси особистості залишаються непорушними. Переконання створює внутрішні моральні стимули для визначення особою характеру своєї поведінки. Примус змушує громадянина змінити свою поведінку в бажану для суспільства сторону незалежно від його волі і бажання, і в цьому сенсі він пов'язаний з певним обмеженням окремих прав та інтересів осіб, які здійснюють антигромадські вчинки.

Принцип профілактичної спрямованості адміністративної діяльності міліції означає превалювання в ній мети запобігання правопорушенням над реакцією на вже вчинені протиправні діяння. З цією метою під час адміністративної діяльності міліція реалізує комплекс заходів, спрямованих на виявлення причин та умов, які призводять до вчинення правопорушень, їх усунення в межах своєї компетенції, проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед громадян. Адміністративна діяльність міліції включає також відвідування установ, організацій, підприємств, помешкань громадян, осіб, які перебувають на профілактичних обліках в органах внутрішніх справ, установами довірчих стосунків із населенням з метою отримання необхідної інформації; систематичне доведення до відома громадян інформації про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень із метою підвищення авторитету та довіри населення до його діяльності тощо.

Тактичні принципи передбачають навчання основам професійної діяльності, майстерному володінню спеціальною технікою, зброєю, спеціальними засобами, засобами фізичного впливу, засобами зв'язку та індивідуального захисту; формування готовності до застосування зброї і засобів активної оборони в екстремальних умовах [6, с. 140]. До таких принципів відносять [2, с. 7]:

– принцип оперативності – це принцип адміністративної діяльності міліції, який характеризує та відображає несподіваність (раптовість) для правопорушників та злочинців;

– принцип маневреності, сутність якого полягає у найбільш раціональному використанні форм і методів спільних дій, варіюванні резервами, максимально доцільному витрачання сил та засобів міліції, своєчасному прийнятті рішень;

– принцип безперервності та гнучкості, який означає, що міліція як орган виконавчої влади внаслідок специфіки об'єктів, що охороняються, працює постійно. Принцип

безперервності має абсолютне значення і діє як у межах річного, так і добового часу. Гнучкість полягає в наданні планам і процесам планування здатності змінювати свій напрям у зв'язку з виникненням непередбачених обставин;

– принцип комплексності використання сил та засобів, що підвищує ефективність дій та реалізації можливостей різних сил і засобів у разі їх спільного використання за єдиним задумом і планом для вирішення завдань з охорони громадського порядку. Зосередження основних сил і засобів міліції в тих громадських місцях, де найбільше вчиняється правопорушень;

– наявність резерву сил і засобів – принцип, який у зв'язку з безперервністю діяльності міліції потребує наявності резервного особового складу та спеціальних засобів у разі виникнення нестандартних ситуацій, які потребують залучення додаткових сил і засобів.

Отже, принципи адміністративної діяльності міліції – це сформовані практикою, закріплені в Конституції України, Законі України «Про міліцію» та інших нормативно-правових актах основоположні, керівні засади, на яких ґрунтується діяльність міліції. Розглянуті принципи у сукупності утворюють методологічну основу адміністративної діяльності міліції, пронизують усі її види, форми та методи. Водночас наведені вище принципи вимагають подальшого наукового аналізу, адже саме від ефективності адміністративної діяльності міліції залежить належне функціонування всієї системи органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел: 1. Про міліцію : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20. – 3 наступ. змінами та допов. 2. Административная деятельность органов внутренних дел : учеб. пособие для подготовки к экзаменам / В. Ю. Пантелеев. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2002. – 83 с. 3. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 4. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с. 5. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Общая : учебник / под ред. Коренева А.П. – М. : МЮИ МВД России ; Изд-во «Щит-М», 1997. – 335 с. 6. Коренев А. П. Административное право России : учебник : в 3 ч. / А. П. Коренев. – Ч. I. – М. : МЮИ МВД России ; Изд-во «Щит-М», 1999. – 280 с.

Надійшла до редколегії 16.04.2014

Крепакова М. Ю. Понятие и система принципов административной деятельности милиции

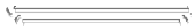
Определено понятие принципов административной деятельности милиции, рассмотрена система принципов административной деятельности милиции в контексте современного правопонимания. Представлена классификация каждого принципа административной деятельности милиции по конкретным критериям, уделено особое внимание значению принципов административной деятельности милиции.

Ключевые слова: милиция, административная деятельность, принципы, общие принципы, специальные принципы.

Krepakova M. Y. Notion and system of principles of police administrative activity

The problems of legal regulation of police administrative activity are observed in the article. The notion of principles of police administrative activity is determined, the system of principles of police administrative activity in the context of modern law understanding is observed. The point of principles of police administrative activity is clarified. Practically scientific researches of principles of police administrative activity were not specially conducted, although a lot of research papers are devoted to the problems of police administrative activity. Thus it's time to develop the conception of principles of police administrative activity. This fact is confirmed by the wish of legislator to embody some fundamental regulations in legal acts. The classification of every principle of police administrative activity according to the specific criterion is made. Special attention is paid to the notion of principles of police administrative activity. The conception of principles of police administrative activity, which is confirmed by the wish of legislator to embody some fundamental regulations in legal acts, is developed. Examined principles create methodological base of police administrative activity, run through all its types, forms and methods. In addition to that the principles of police administrative activity require further scientific analysis, because proper functioning of the whole police system depends on the effectiveness of police administrative activity.

Keywords: police, administrative activity, principles, general principles, special principles.

УДК 342.97

О. О. Небрат

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Розглянуто поняття, ознаки, класифікація адміністративних послуг та принципи їх надання; сформульовано деякі рекомендації, важливі для забезпечення прав і свобод громадян у процесі надання адміністративних послуг в Україні.

Ключові слова: адміністративні послуги, ознаки адміністративних послуг, принципи надання адміністративних послуг.

Теорію публічних послуг запозичено з досвіду Великої Британії, США, Канади, де з 80-х рр. XX ст. відбулася зміна пріоритетів у державній діяльності, а також у засадах і формах відносин між владою і громадянами. Людина, її права і свободи визнані головною соціальною цінністю, а головним завданням публічної адміністрації визначено саме надання якісних послуг громадянам [1, с. 116]. Конституція України у ст. 3 проголошує головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також встановлює принцип, згідно з яким саме ці права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а вона відповідає перед людиною за свою діяльність. Ця конституційна норма формулює пріоритетність у демократичній, соціальній державі забезпечення реалізації, захисту прав людини, а також їх доміанти над іншими державними цінностями. Це вимагає переосмислення ролі держави та радикальної зміни відносин між владою та громадянами.

Правове регулювання процедурних відносин органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадянами та юридичними особами є однією з найактуальніших проблем демократизації державного управління в Україні. Проте, сучасна багатогранність зазначених відносин зобов'язує до їх науково обґрунтованої класифікації та визначення специфіки кожного різновиду цих відносин. Як відомо, порівняно самостійні сукупності однорідних адміністративно-процедурних відносин прийнято визначати як певні адміністративні провадження, що складаються з окремих адміністративних процедур.

«Заявні» провадження – це провадження за зверненнями громадян (та юридичних осіб). З адміністративно-правової точки зору всі звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування за змістом можна поділити на три групи:

- 1) звернення з пропозиціями, зауваженнями, побажаннями тощо;
- 2) звернення за адміністративними (управлінськими) послугами;
- 3) звернення за оскарженням рішень, дій чи бездіяльності органів влади та місцевого самоврядування чи їхніх посадових осіб¹.

Для кожного з адміністративних проваджень існують різні підходи до правового регулювання, але найбільш дискусійною залишається проблематика адміністративних (управлінських) послуг.

Слід зазначити, що послуги – це діяльність щодо задоволення потреб особи, яка здійснюється за ініціативою особи, на її прохання. В Україні під час використання категорії «послуга» головний акцент робиться на юридичних аспектах, і зокрема на адміністративній процедурі їх надання. Аспекти діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг були висвітлені у працях В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, В. М. Гаращука, І. Б. Коліушка, І. М. Пахомова, С. В. Петкова, О. О. Сосновика, В. П. Тимощука, Л. В. Ткаченка, А. В. Юрмача та інших науковців. Сучасна держава є організацією на службі суспільству взагалі та персонально кожному громадянину зокрема, що надає їм послуги. Тому організація надання адміністративних послуг має виходити виключно з інтересів громадян, а в жодному разі не з інтересів апарату державних чиновників.

З точки зору В. Б. Авер'янова [2, с. 172], адміністративні послуги – це частина публічних послуг, які надаються головним чином органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Адміністративна послуга, на думку

---

¹ Цей поділ фактично закріплений Законом України «Про звернення громадян», але в ньому надто поверхово регулюється сама процедура звернень і він залишає поза увагою звернення юридичних осіб.

В. П. Тимощука, – це спрямована на забезпечення умов для реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи публічно-владна діяльність адміністративного органу, яка здійснюється за завою особи [1, с. 120]. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 формулює поняття адміністративної послуги як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [3].

Основними ознаками адміністративних послуг можна визначити наступні: адміністративна послуга надається за зверненням фізичної або юридичної особи; надання адміністративних послуг пов'язане із забезпеченням юридично значущих умов для реалізації суб'єктивних прав конкретної приватної особи; адміністративні послуги надаються виключно адміністративними органами через реалізацію владних повноважень; право на отримання особою конкретної адміністративної послуги та відповідне повноваження адміністративного органу визначається лише законом; результатом адміністративної послуги у формально-юридичному значенні є адміністративний акт – рішення або юридично значуща дія адміністративного органу, яким задовольняється звернення особи.

Так, ще раз підкреслимо, що адміністративну послугу можна розглядати у двох аспектах:

- як публічно-владну діяльність адміністративного органу, спрямовану на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації прав, свобод та інтересів фізичної або юридичної особи, яка здійснюється за заявою цієї особи;

- як результат публічно-владної діяльності адміністративного органу, яку спрямовано на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації прав, свобод та інтересів фізичної або юридичної особи, за заявою особи.

З точки зору І. М. Шопіної, належність послуг до адміністративних визначається за такими критеріями: повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначено законом; послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; послуги надаються за зверненнями фізичних та юридичних осіб; результатом розгляду звернення є адміністративний

акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо); надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними і юридичними особами прав, свобод і законних інтересів. При цьому контрольна діяльність адміністративного органу (перевірки, ревізії, інспектування тощо) не є адміністративною послугою. Спеціально утворені для проведення контролю органи не можуть надавати платних послуг, пов'язаних з виконанням ними контрольних функцій [4, с. 891].

Надання адміністративної послуги – це публічно-службова діяльність адміністративного органу, спрямована на забезпечення (шляхом юридичного оформлення) умов, необхідних для реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи, яка здійснюється за заявою цієї особи.

Згідно із Законом «Про адміністративні послуги» суб'єктом надання адміністративної послуги є орган виконавчої влади, інший державний орган, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги.

Принципи надання адміністративних послуг – це провідні ідеї, на яких базується діяльність окремої групи органів (органів виконавчої влади, органів з делегованими повноваженнями), що в рамках своїх повноважень і компетенції наділені правом вирішувати індивідуальні питання фізичних або юридичних осіб за їх заявою. Узагальнюючи точки зору науковців та державних службовців, маємо до переліку принципів надання адміністративних послуг віднести наступні: верховенство права; законність; відкритість та загальнодоступність інформації; оперативність; підконтрольність; принцип цілісності (результативності) адміністративної послуги; принцип «єдиного вікна».

Але Закон України «Про адміністративні послуги» закріпив суттєво розширений перелік принципів, на яких базується державна політика у сфері надання адміністративних послуг: верховенства права, у тому числі законності та юридичної визначеності; стабільності; рівності перед законом; відкритості та прозорості; оперативності та своєчасності; доступності інформації про надання адміністративних послуг; захищеності персональних даних; раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; неупередженості

та справедливості; доступності та зручності для суб'єктів звернень [3].

Вкрай важливим є законодавче закріплення вимог щодо регулювання надання адміністративних послуг: підстави для одержання адміністративної послуги; суб'єкт надання адміністративної послуги та його повноваження щодо надання адміністративної послуги; перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; платність та безоплатність надання адміністративної послуги; граничний строк надання адміністративної послуги; перелік підстав для відмови у наданні адміністративної послуги.

Для більш докладного розгляду процесу надання адміністративних послуг в Україні зупинимо свою увагу на класифікації адміністративних послуг в Україні. Зрозуміло, що сферу публічних послуг складають послуги, які надаються органами держави та місцевого самоврядування. Для розуміння сутності адміністративних послуг необхідно сформулювати загальний перелік адміністративних послуг:

- видача дозволів (наприклад, на зайняття окремими видами підприємницької діяльності; на проведення мітингів, демонстрацій; на розміщення реклами; на придбання, зберігання, носіння і перевезення зброї), в тому числі акредитація, атестація, сертифікація (наприклад, акредитація вищих навчальних закладів, закладів охорони здоров'я; атестація підприємств, робочих місць; сертифікація товарів, робіт, послуг);

- реєстрація з веденням реєстрів (наприклад, реєстрація актів громадянського стану, суб'єктів підприємницької діяльності, автотранспортних засобів), у тому числі легалізація суб'єктів (наприклад, легалізація об'єднань громадян);

- легалізація актів (консульська легалізація документів), нострифікація (визнання дипломів, виданих в інших країнах) та верифікація (встановлення достовірності сертифікатів про походження товарів з України);

- соціальні адміністративні послуги – визнання певного статусу, прав особи (наприклад, призначення пенсій, субсидій) [2, с. 174].

Існує ще декілька класифікацій адміністративних послуг за різноманітними критеріями.

За ознаками суб'єкта, що надає публічні послуги, необхідно розрізняти державні та муніципальні (комунальні) послуги.

Державні послуги надаються органами державної (лише виконавчої) влади та державними установами, організаціями, підприємствами.

Муніципальні послуги надаються органами місцевого самоврядування та комунальними (муніципальними) установами, організаціями, підприємствами.

За суб'єктом, який несе відповідальність за надання публічної послуги та джерелом її фінансування (видом бюджету), до державних послуг належать послуги, які надаються органами місцевого самоврядування та недержавними установами, організаціями, підприємствами (за іншими можливими суб'єктами) в порядку виконання делегованих державою повноважень, а до муніципальних послуг – послуги, що надаються за рахунок місцевих бюджетів та під відповідальність органів місцевого самоврядування.

За рівнем встановлення повноважень щодо надання адміністративних послуг та видом правового регулювання процедури їх надання адміністративні послуги можна поділити на наступні види: а) адміністративні послуги з централізованим регулюванням (закони, акти Кабінету Міністрів); б) адміністративні послуги з локальним регулюванням (насамперед, акти органів місцевого самоврядування); в) адміністративні послуги зі змішаним регулюванням (коли має місце одночасно і централізоване, і локальне регулювання).

За критерієм платності для споживача (приватної особи) адміністративні послуги поділяють на платні й безоплатні.

Тут слід відзначити, що для демократичної соціальної держави важливим є розмежування можливості оплати адміністративних послуг. З нашої точки зору бажано, щоб платними були тільки ті адміністративні послуги, котрі не мають нічого спільного з управлінськими функціями державних органів (наприклад, ламінування, копіювання документів). Щодо послуг, пов'язаних із здійсненням державними органами управлінських функцій, то ці адміністративні послуги можуть бути безоплатними або їх вартість не повинна перевищувати їх собівартості. Також окремим важливим питанням, що стосується оплати адміністративних послуг, є оплата за закінчену адміністративну послугу (результат – індивідуальний адміністративний акт), а не за етапи її надання. Погоджуємося з В. Б. Авер'яновим, який наголошує, що не слід вважати адміністративною послугою видачу якоїсь

довідки чи погодження, яка є лише одним із етапів усієї процедури [2, с. 176].

За критерієм змісту публічної діяльності щодо надання певного виду адміністративних послуг їх поділяють на наступні: реєстрація, надання дозволу (ліцензії), сертифікація, атестація, верифікація, нострифікація, легалізація, встановлення статусу тощо.

За характером питань, щодо вирішення яких звертаються приватні особи до адміністративних органів, можна виділити підприємницькі адміністративні послуги (наприклад, реєстрація особи суб'єктом підприємницької діяльності); соціальні (наприклад, призначення особі державної соціальної допомоги); земельні (наприклад, прийняття органом місцевого самоврядування рішення про надання земельної ділянки у користування), будівельно-комунальні та інші види адміністративних послуг.

Щодо діяльності суб'єктів надання адміністративних послуг, то слід зазначити, що вони повинні забезпечити: облаштування у місцях прийому суб'єктів звернень інформаційних стендів зі зразками відповідних документів та інформації в обсязі, достатньому для отримання адміністративної послуги без сторонньої допомоги; створення і функціонування веб-сайтів, на яких розміщується інформація про порядок надання адміністративних послуг, режим доступу до приміщення, в якому здійснюється прийом суб'єктів звернень, наявність сполучення громадського транспорту, під'їзних шляхів та місць паркування; здійснення посадовими особами прийому суб'єктів звернень згідно з графіком, затвердженим керівником відповідного суб'єкта надання адміністративних послуг. Кількість годин прийому суб'єктів звернень має становити не менше 40 годин на тиждень, у тому числі в суботу – не менше шести годин; надання суб'єкту звернення, який звернувся за допомогою засобів телекомунікації (телефону, електронної пошти, інших способів зв'язку), інформації про порядок надання адміністративних послуг; видання довідково-інформаційних матеріалів про адміністративні послуги та безоплатне поширення таких матеріалів у приміщеннях, в яких здійснюється прийом суб'єктів звернень; облаштування скриньки для висловлення суб'єктами звернень зауважень і пропозицій щодо якості надання адміністративних послуг, проведення щорічного аналізу таких зауважень і пропозицій, вжиття відповідних заходів.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що з прийняттям Закону України «Про адміністративні послуги» зроблено перші кроки до наближення нашої держави до сервісного статусу, своєрідного заперечення постструктуралістських ідей М. Фуко. Незважаючи на це, ще низка питань потребує нагального вирішення: широка навчально-методична робота з державними службовцями з питань визначення та упорядкування державних послуг; розроблення нормативно-правової бази для регулювання сфери державних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування у зв'язку з делегованими повноваженнями та ОВС; закріплення статусу Реєстру державних та адміністративних послуг як основного джерела для громадянина отримання інформації про надання адміністративних послуг [5, с. 57].

Окремо слід торкнутися проблемних аспектів інформаційного забезпечення діяльності державних органів з надання адміністративних послуг, до яких безпосередньо належать: відсутність необхідної інформації щодо органу чи посадової особи, уповноваженої надавати послугу, питання консультування щодо отримання послуг (телефоном або в приміщенні уповноваженого державного органу), питання достовірності інформації тощо [6]. Слід відзначити, що для вирішення зазначених проблем та забезпечення надання адміністративних послуг в Україні на сучасному етапі важливим є функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг, що забезпечує: доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги та про суб'єктів надання адміністративних послуг; доступність для завантаження і заповнення в електронній формі заяв та інших документів, необхідних для отримання адміністративних послуг; можливість подання суб'єктами звернення заяви за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку; можливість отримання суб'єктами звернення інформації про хід розгляду їхніх заяв; можливість отримання суб'єктами звернення за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку результатів надання адміністративних послуг; можливість здійснення суб'єктами звернення оплати за надання адміністративної послуги дистанційно, в електронній формі.

Збір документів, погодження щодо надання цієї послуги має здійснюватись усередині публічної адміністрації, а не

покладатися на особу – споживача послуги. Адміністративні органи повинні мати повноваження щодо витребування та надання інформації щодо конкретної приватної особи. Важливим питанням є й необхідність надання адміністративних послуг у максимально стислі терміни, що виключає їх подрібнення на окремі платні послуги. Також, підбиваючи підсумки, слід окремо виділити і питання гарантування з боку держави можливості здійснення контрольних функцій стосовно органу чи посадової особи, що надає адміністративну послугу. Тут важливі два моменти. По-перше, можливість адміністративного оскарження конкретного акта (в той орган, який його видав, або до вищого виконавчого органу). По-друге, можливість оскарження акта в судовому порядку на предмет його законності.

Сфера надання адміністративних послуг в Україні не є новою, але сьогодні зазнає певних кардинальних змін. Отже, зауважимо, що Закон України «Про адміністративні послуги» закріпив регламенти надання адміністративних послуг у вигляді технологічних карток. Важливим для забезпечення в державі високого рівня обслуговування в адміністративній сфері є також створення і впровадження довідника адміністративних послуг та електронного каталогу (із використанням електронних посилань на ресурс зі стандартом адміністративної послуги та іншої необхідної інформації). Вважаємо, що діяльність держави щодо вирішення окреслених проблем у наданні адміністративних послуг дозволить значно підвищити ефективність надання адміністративних послуг і знизить рівень зловживань серед відповідних посадових осіб, а отже поліпшить відносини між владою та громадянськістю [7, с. 577–578].

Список використаних джерел: 1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упор. В. П. Тимошук. – Київ : Факт, 2003. – 496 с. **2.** Коліушко І. Б. Адміністративні послуги з боку органів виконавчої влади та їх правове регулювання / І. Б. Коліушко, В. П. Тимошук // Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Ін Юре, 2002. – Гл. 4 розд. IV. – С. 170–178. **3.** Про адміністративні послуги : закон України від 6 верес. 2012 р. № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-vi>. – Редакція від 20.04.2014. **4.** Шопіна І. М. Проблеми удосконалення надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України / І. М. Шопіна //

Форум права. – 2011. – № 3. – С. 889–893 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_3_149.pdf.
5. Легеза С. О. Правові основи надання адміністративних послуг міліцією громадської безпеки / С. О. Легеза // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матеріали наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11.12.2009, 16.02, 11.03 та 28.05.2010 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 56–57.
6. Зварич М. М. Інформаційне забезпечення надання адміністративних послуг в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Зварич, Н. В. Вдовінова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 17 (171). – [6 с.]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/VSUNU/2011_17/Zvarich.pdf.
7. Попова О. О. Проблеми удосконалення інформаційного забезпечення сфери надання органами внутрішніх справ адміністративних послуг / О. О. Попова // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 574–578 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_3_100.pdf.

Надійшла до редколегії 22.04.2014

Небрят Е. А. Некоторые аспекты предоставления административных услуг в Украине

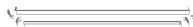
Рассмотрены понятия, признаки, классификация административных услуг и принципы их предоставления; сформулированы некоторые рекомендации, важные для обеспечения прав и свобод граждан в процессе предоставления административных услуг в Украине.

Ключевые слова: административные услуги, признаки административных услуг, принципы предоставления административных услуг.

Nebrat O. O. Some aspects of the assignment of administrative services in Ukraine

Concept, signs, the classification of administrative services and the principles of their assignment are examined; some recommendations are formulated, important for guaranteeing of rights and freedoms of citizens in the process of the assignment of administrative services in Ukraine.

Keywords: administrative services, signs of administrative services, principles of the assignment of administrative services.

УДК 342.95

О. Ю. Салманова

**ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
МІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ПОРЯДОК ТА СТРОКИ
ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ**

Сформульовано поняття адміністративної відповідальності у сфері врегулювання міграційних процесів, визначено основні види адміністративних стягнень, що накладаються за порушення міграційного законодавства. Наголошено, що удосконалення правового регулювання процедури накладення адміністративних стягнень сприятиме подальшому зміцненню законності та забезпеченню захисту прав осіб, щодо яких застосовується адміністративна відповідальність.

Ключові слова: порушення міграційного законодавства, адміністративна відповідальність, види адміністративних стягнень.

Притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порушення міграційного законодавства – це один з найбільш ефективних засобів боротьби з порушеннями в цій сфері. Саме тому удосконалення правового регулювання процедури накладення адміністративних стягнень сприятиме подальшому зміцненню законності та забезпеченню захисту прав осіб, щодо яких застосовується адміністративна відповідальність у сфері врегулювання міграційних процесів в Україні.

Проблемні питання застосування адміністративної відповідальності взагалі та накладення адміністративних стягнень у сфері порушення міграційного законодавства зокрема розглядалися у наукових працях таких авторів, як В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. К. Гіжевський, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, С. М. Гусаров, В. В. Доненко, Є. В. Додін, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. І. Остапенко, М. М. Тищенко, Ю. С. Шемшученко, В. К. Шкарупа та багатьох інших. Однак, саме видам, порядку застосування адміністративних стягнень за порушення міграційного законодавства, а також системі уповноважених на те органів (посадових осіб) увага вчених практично не приділялась.

Метою цієї статті є визначення шляхів удосконалення правового регулювання процедури застосування адміністративної відповідальності у сфері врегулювання міграційних процесів в Україні. Тому необхідно: проаналізувати

види адміністративних стягнень, що накладаються за порушення міграційного законодавства, визначити сукупність органів (посадових осіб), що уповноважені їх застосовувати, та розглянути особливості порядку та строків їх накладення.

Адміністративну відповідальність як вид юридичної відповідальності можна розглядати як універсальний засіб охорони суспільних відносин, що складаються у сфері регулювання міграційних процесів в Україні.

До **специфічних ознак** адміністративної відповідальності у зазначеній сфері можна віднести наступні: 1) її підставою є адміністративне порушення міграційного законодавства; 2) її сутність виявляється в накладенні на суб'єктів проступку адміністративних стягнень у вигляді попередження, штрафу, конфіскації предмета та адміністративного арешту; 3) адміністративні стягнення накладаються уповноваженими органами (посадовими особами), такими як районні, районні у місті, міські та міськрайонні суди (судді), органи Державної прикордонної служби України, Державна міграційна служба України як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб. Між органами (посадовими особами), які накладають адміністративні стягнення, і правопорушниками відсутні службові відносини; 4) порядок притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративні проступки у сфері регулювання міграційних процесів врегульований Кодексом України про адміністративні правопорушення та відомчими інструкціями з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення вищевказаних органів виконавчої влади; 5) адміністративну відповідальність за порушення міграційного законодавства врегульовано нормами адміністративного права, які містять вичерпні переліки адміністративних проступків, адміністративних стягнень та органів, уповноважених їх застосовувати, детально регулюють цей вид провадження і в сукупності становлять її нормативну основу.

Отже, адміністративна відповідальність у міграційному праві – це застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки у сфері врегулювання міграційних процесів, адміністративних стягнень у вигляді попередження, штрафу,

конфіскації предмета та адміністративного арешту, що спричиняють для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного права.

Основним нормативним актом, який регулює адміністративну відповідальність за порушення міграційного законодавства, є Кодекс України про адміністративні правопорушення [1] (надалі – КУпАП). Розділ II КУпАП (глава 14) передбачає склади адміністративних порушень міграційного законодавства, розділ III – органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення у вказаній сфері, розділ IV – види адміністративних стягнень, що накладаються за порушення міграційних процесів.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності, правовим наслідком адміністративного правопорушення. Воно застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (ст. 23 КУпАП).

За адміністративні порушення міграційного законодавства санкції статей Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачають застосування таких видів адміністративних стягнень, як попередження, штраф, конфіскація предмету, що став знаряддям вчинення правопорушення або його безпосереднім об'єктом, та адміністративний арешт.

Попередження полягає в офіційному осуді вчиненого проступку і застереженні правопорушника від його повторення. Це найменш суворе адміністративне стягнення, яке застосовується за незначні адміністративні проступки (якщо відсутня матеріальна шкода, правопорушення вчинено вперше, з необережності, є пом'якшуючі обставини тощо). Як правило, у санкціях статей КУпАП попередження встановлюється як альтернативне стягнення поряд зі штрафом. Адміністративним стягненням визнається лише таке попередження, яке було винесене у письмовій формі або зафіксоване іншим встановленим способом (ст. 26 КУпАП). У більшості випадків воно оформлюється шляхом винесення постанови уповноваженим на те органом або посадовою особою.

Попередження як альтернатива штрафу передбачено за допущення проживання без паспорта (ст. 199 КУпАП), незаконне вилучення посадовими особами паспортів у громадян або прийняття паспортів у заставу (ст. 201 КУпАП), недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України (ч. 2 ст. 203 КУпАП), невжиття громадянами, які запросили в Україну іноземців і осіб без громадянства у приватних справах і надали їм жилу площу, заходів щодо забезпечення у встановленому порядку їх своєчасної реєстрації (ст. 205 КУпАП).

Штраф – найпоширеніше адміністративне стягнення, яке передбачається практично за будь-яке адміністративне правопорушення, це грошове стягнення, у порушника вилучається певна сума у власність держави, тим самим здійснюється вплив на його майнові інтереси.

Розміри штрафів розраховуються залежно від офіційно встановленого неоподаткованого мінімуму доходів громадян (17 грн). У статтях особливої частини розділу II КУпАП частіш за все зазначається мінімальний і максимальний розмір. За адміністративні правопорушення у сфері регулювання міграційних процесів мінімальний розмір штрафу є невизначеним (ст. 202 КУпАП за порушення прикордонного режиму або режиму у пунктах пропуску через державний кордон України передбачає «штраф до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»), максимальний – 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 206 КУпАП – Порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг).

Конфіскація означає примусову безоплатну передачу предмета у власність держави за рішенням суду (ст. 29 КУпАП). Адміністративне законодавство допускає конфіскацію лише конкретного предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Відповідно до ст. 24 КУпАП конфіскація предмета може бути застосована і як основний, і як додатковий вид адміністративного стягнення.

За адміністративні порушення міграційного законодавства конфіскація транспортного засобу передбачена як

додаткове до штрафу адміністративне стягнення за такі діяння: незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України, вчинене повторно протягом року, або групою осіб, або щодо кількох іноземців та осіб без громадянства (ч. 2 ст. 206¹ КУпАП); обладнання власниками або водіями транспортних засобів спеціально прихованими або замаскованими місцями, які використовуються для перевезення нелегальних мігрантів (ч. 3 ст. 206¹ КУпАП).

Конфісковано може бути, як правило, предмет, який перебуває в особистій власності порушника. Порядок застосування конфіскації, перелік предметів, які не підлягають конфіскації, встановлюються КУпАП та іншими законами України.

Адміністративний арешт – найсуворіший захід адміністративної відповідальності. Суть його полягає в короткотривалому, до 15 діб, позбавленні волі правопорушника з можливим використанням його на фізичних роботах без оплати праці. Застосовується адміністративний арешт лише районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) і лише в тих випадках, коли за обставинами справи і з урахуванням особи порушника застосування інших заходів буде визнано недостатнім. У зв'язку з цим у законодавстві за жоден адміністративний проступок арешт не встановлено як єдиний захід стягнення. Завжди існує можливість застосувати альтернативне стягнення.

Адміністративний арешт як альтернатива штрафу передбачений за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 204¹ КУпАП, тобто за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України.

Адміністративний арешт не може застосовуватися до наступних категорій осіб: до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до 12 років, неповнолітніх, інвалідів I та II груп (ст. 32 КУпАП), а також до військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів.

Адміністративні стягнення за порушення міграційного законодавства накладаються відповідно до загальних правил, які закріплено у главі 4 КУпАП.

Стягнення за адміністративне правопорушення накладається в межах, встановлених нормативним актом, який передбачає відповідальність за його вчинення, в точній

відповідності до КУпАП та інших актів про адміністративні правопорушення. Це правило означає, по-перше, що за вчинений проступок накладається стягнення тільки того виду, який встановлено в санкції відповідної статті КУпАП. По-друге, конфіскація як додаткове стягнення може накладатися лише у випадках, коли її застосування безпосередньо передбачено законом; не допускається не застосовувати додаткове стягнення, якщо санкція статті передбачає обов'язковість його накладення разом з основним стягненням. По-третє, стягнення накладається в точно визначених законом межах. Не допускається застосовувати стягнення нижче нижчої межі, передбаченої санкцією відповідної статті, а також перевищувати його максимальний розмір. По-четверте, при накладенні адміністративного стягнення має бути дотримано всіх інших вимог законодавства про адміністративні правопорушення. Маються на увазі вимоги щодо наявності складу адміністративного проступку, відсутності обставин, що виключають адміністративну відповідальність (ст. 17–20 КУпАП), підвідомчості справ (гл. 17 КУпАП), строків давності (ст. 38 КУпАП).

З метою індивідуалізації відповідальності закон (ч. 2 ст. 33 КУпАП) вимагає від органу (посадової особи), уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення, при накладенні стягнення враховувати ряд обставин: характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність (ст. 34–35 КУпАП).

До загальних належать також правила накладення адміністративних стягнень при вчиненні кількох правопорушень. У ст. 36 КУпАП визначено, що в разі вчинення однією особою двох або більше адміністративних правопорушень стягнення накладається за кожен проступок окремо. Такий порядок застосування стягнень зумовлений тим, що справи про адміністративні правопорушення однієї й тієї ж особи вирішують частіш за все різні державні органи (посадові особи) в межах своєї підвідомчості. Наприклад, недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України, розглядають органи Державної прикордонної служби (ст. 222¹ КУпАП), а порушення

іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб (ст. 222² КУпАП).

Ситуація змінюється, якщо справи про кілька адміністративних проступків розглядає один орган (посадова особа). У таких випадках накладається одне основне стягнення в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених. При цьому до основного стягнення може бути приєднано одне з додаткових стягнень, передбачених статтями про відповідальність за будь-яке із вчинених правопорушень. Так, при одночасному розгляді справ про перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України (ч. 1 ст. 204¹ КУпАП) та про обладнання власниками або водіями транспортних засобів спеціально прихованими або замаскованими місцями, які використовуються для перевезення нелегальних мігрантів (ч. 2 ст. 206¹ КУпАП), районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд може застосувати штраф із конфіскацією транспортного засобу.

До органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні порушення міграційного законодавства, розділ III КУпАП відносить: районні, районні у місті, міські та міськрайонні суди (судді) (ст. 221), органи Державної прикордонної служби України (ст. 222¹), Державна міграційна служба України як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб (ст. 222² КУпАП).

Відповідно до ст. 221 КУпАП районні, районні у місті, міські та міськрайонні суди (судді) розглядають справи про: незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України (ст. 204¹); незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України (ст. 206¹), а також справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

Відповідно до ст. 222¹ КУпАП органи Державної прикордонної служби України розглядають справи про: порушення прикордонного режиму або режиму в пунктах пропуску

через державний кордон України (ст. 202); недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України (ч. 2 ст. 203); неповернення капітаном іноземного судна перепусток на право сходження на берег осіб суднового екіпажу (ст. 207).

Відповідно до ст. 222² КУпАП Державна міграційна служба України як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб розглядає справи про: проживання без паспорта (ст. 197); умисне зіпсуття паспорта чи втрата його з необережності (ст. 198); допущення проживання без паспорта (ст. 199); прийняття на роботу без паспорта (ст. 200); незаконне вилучення паспортів і прийняття їх у заставу (ст. 201); порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні і транзитного проїзду через територію України (ст. 203); порушення порядку працевлаштування, прийняття на навчання, надання житла, реєстрації іноземців та осіб без громадянства та оформлення для них документів (ст. 204); порушення порядку надання іноземцям та особам без громадянства житла, транспортних засобів та сприяння в наданні інших послуг (ст. 206).

Чітке регулювання строків накладення та погашення адміністративних стягнень, строків давності притягнення до адміністративної відповідальності, є дуже важливим для забезпечення законності застосування заходів впливу за адміністративні правопорушення у сфері регулювання міграційних процесів в Україні.

Строки накладення адміністративних стягнень визначено у ст. 38 КУпАП. За загальним правилом адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через два місяці з дня його виявлення (наприклад, за проживання без паспорта (ст. 197); умисне зіпсуття паспорта чи втрата його з необережності (ст. 198) або порушення прикордонного режиму (ст. 202)). Виняток складають випадки, коли справи про адміністративні правопорушення відповідно до цього Кодексу підвідомчі суду (судді).

Якщо справи про адміністративні правопорушення підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніш як через три місяці з дня його виявлення. Так, за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України (ст. 204¹) або незаконне перевезення іноземців та осіб без громадянства територією України (ст. 206¹) максимальний строк для накладення адміністративного стягнення складає три місяці.

У разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніш як через місяць з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження.

Накладення адміністративного стягнення тягне для порушника певні несприятливі юридичні наслідки. По-перше, повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, визнається обставиною, яка обтяжує адміністративну відповідальність, про що вище вже згадувалось. По-друге, законодавство про адміністративні правопорушення досить часто розглядає повторність як кваліфікуючу обставину. У зв'язку з цим ст. 39 КУпАП встановила *строк, після закінчення якого особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню*. Цей строк обчислюється з моменту закінчення виконання адміністративного стягнення і становить один рік. З цього загального правила існує ряд винятків. Так, у багатьох статтях КУпАП мова йде про повторне вчинення правопорушення протягом року після накладення стягнення, тобто з моменту винесення відповідної постанови.

Для визнання особи такою, що не була піддана адміністративному стягненню, не потрібне видання якогось спеціального документа. Стягнення погашається автоматично після закінчення річного строку і за умови невчинення протягом цього строку нового адміністративного проступку. Якщо ж особа вчинить нове правопорушення до погашення стягнення за попереднє, перебіг строку переривається. Давність у цих випадках починається з моменту закінчення виконання адміністративного стягнення, призначеного за знову вчинений проступок.

Провадження у справах про адміністративні порушення міграційного законодавства врегульовано розділами III–V КУпАП, Інструкцією з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення, затвердженою наказом МВС України від 18.09.2013 № 898 [2], та Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України, затвердженою наказом МВС України від 28.08.2013 № 825 [3].

Список використаних джерел: 1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : зі змін. та допов. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122. 2. Про затвердження Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення : наказ МВС України від 18.09.2013 № 898 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – Ст. 3056. 3. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України : наказ МВС України від 28.08.2013 № 825 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 76. – Ст. 2853. 4. Адміністративна відповідальність в Україні : [навч. посіб.] / [А. Т. Комзюк, В. А. Гуменюк, Г. В. Джагупов та ін.] ; за заг. ред. А. Т. Комзюка. – 3-тє вид., доопр. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 80 с. 5. Адміністративне деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / авт.-упоряд. О. А. Банчук. – Київ : Книги для бізнесу, 2007. – 912 с. 6. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с. 7. Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право. Університетський курс : підручник / Ю. І. Римаренко ; КНУВС ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Ін-т законодавства при Верховній Раді України. Ун-т сучасн. знань ; Маріупол. держ. гуманітар. ун-т. – Київ : КНТ, 2007. – 639 с. 8. Чехович С. Б. Елементарний курс міграційного права України : конспект лекцій / С. Б. Чехович ; МАУП. – Київ : МАУП, 2004. – 212 с.

Надійшла до редколегії 02.04.2014

Салманова Е. Ю. Виды административных взысканий за нарушение миграционного законодательства, порядок и сроки их применения

Сформулировано поняття адміністративної відповідальності в сфері урегулювання міграційних процесів, определены основные

виды административных взысканий, которые налагаются за нарушение миграционного законодательства. Утверждается, что совершенствование правового регулирования процедуры применения административных взысканий будет способствовать дальнейшему укреплению законности и обеспечению защиты прав лиц, к которым они применяются.

Ключевые слова: нарушение миграционного законодательства, административная ответственность, виды административных взысканий.

Salmanova O. Y. Types of administrative penalties for violating immigration laws, procedures and terms of their application

The paper formulates the concept of administrative responsibility in the settlement immigration, the main types of administrative penalties imposed for violating immigration laws. It is argued that improving regulatory procedures for the application of administrative sanctions will further strengthen the rule of law and protect the rights of persons to whom they apply.

Keywords: violating immigration laws, administrative responsibility, types of administrative penalties.

УДК 342.5

В. Л. Синчук

**ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ
ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ**

Визначено сутність, види та особливості форм і методів контролю за діяльністю органів прокуратури України. Зазначено, що форми та методи контролю за діяльністю органів прокуратури та їх посадових осіб для забезпечення їх дієвості та ефективності мають обов'язково відповідати вимогам законності; правовому статусу, специфіці та компетенції суб'єкта та об'єкта контролю; цілям, завданням і функціям інституту прокуратури та контролю за її функціонуванням; предмету контролю і загальному стану законності і дисципліни праці в системі органів прокуратури.

Ключові слова: прокуратура, Генеральна прокуратура, контроль, форма, метод.

У сучасних умовах основою реформування інституту прокуратури в Україні, крім іншого, має стати вдосконалення форм та методів управління, передусім, у сфері контрольної

діяльності щодо підвищення ефективності виконання органами прокуратури та їх посадовими особами покладених на них обов'язків, зміцнення службової дисципліни, посилення довіри громадян до прокуратури, задоволення потреб фізичних та юридичних осіб у захисті та поновленні порушених прав і законних інтересів. У процесі здійснення контролю за діяльністю органів прокуратури використовується достатньо широкий комплекс форм і методів, тому актуальним є з'ясування їх сутності, видів і особливостей застосування у процесі пошуку оптимальної комбінації тих чи інших форм і методів контролю для ефективного виконання управлінських рішень і досягнення запланованих результатів контролю.

Дослідження форм і методів управління, зокрема контролю за діяльністю державних органів, знаходить відображення в наукових працях багатьох вітчизняних та іноземних правознавців: О. Ф. Андрійко, К. І. Архіпової, Г. В. Атаманчука, В. І. Баскова, Н. Г. Белова, В. М. Гаращук, Г. В. Дроздова, Ю. М. Козлова, В. К. Колпакова, І. Є. Марочкіна, О. Ф. Смирнова, В. В. Сухоноса, В. С. Шестака, Є. В. Шоріної, М. К. Якимчука та ін. Проте форми і методи контролю за діяльністю органів прокуратури висвітлено недостатньо, у зв'язку з чим вони вимагають подальшого аналізу та вдосконалення.

Метою цієї статті є визначення сутності, видів та особливостей форм і методів контролю за діяльністю органів прокуратури України. Для досягнення поставленої мети необхідно: 1) визначити поняття форм і методів контролю за діяльністю органів прокуратури та їх особливості; 2) провести класифікацію форм і методів контролю за діяльністю органів прокуратури.

Варто зазначити, що в процесі управління тим чи іншим державним інститутом використовується низка правових форм, багаторазове застосування яких зумовлює формулювання певних методів діяльності управління, які при цьому реалізуються у відповідних формах. Як слушно стверджує Ю. М. Козлов, у процесі застосування різних методів управління практично реалізуються цілі, завдання та функції управління [1, с. 145]. Тому важливе значення має розуміння понять «метод» і «форма» і дослідження їх основних видів, які мають місце під час проведення контрольних заходів щодо прокурорів, слідчих та інших працівників, а також органів прокуратури в цілому.

У загальному розумінні термін «метод» означає спосіб практичного здійснення чого-небудь [2, с. 320], шлях до мети, спосіб її досягнення, засіб впливу суб'єкта на об'єкт [3, с. 241]. На думку О. Д. Єршова, метод – це сукупність прийомів і способів впливу на керований об'єкт для досягнення поставлених організацією цілей [4, с. 85]. Г. В. Атаманчук вбачає сутність методів управлінської діяльності в способах і прийомах аналізу й оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм впливу на свідомість і поведінку людей у керованих суспільних процесах, відносинах і зв'язках [5, с. 174]. Цілком погоджуємося з І. М. Коросташовою, яка вважає, що методи внутрішньої організаційно-контрольної діяльності – це система прийомів та способів, що застосовуються відповідними суб'єктами під час здійснення контрольних функцій (вивчення об'єкта контролю) [6, с. 75].

Узагальнюючи наведені думки, вважаємо, що методами контролю за діяльністю органів прокуратури є конкретні способи та прийоми здійснення контролю над системою органів прокуратури, відповідними посадовими особами та їх безпосередньою діяльністю, які застосовуються уповноваженими на те суб'єктами контролю з метою підвищення ефективності діяльності прокурорів, інших посадових осіб і системи органів прокуратури в цілому.

Важливо, на нашу думку, звернути увагу й на сутнісні характеристики методів управління, у тому числі й контролю. На думку В. К. Колпакова, особливостями методів управління є те, що вони: 1) реалізуються у процесі державного управління; 2) виражають керівний вплив суб'єктів управління на об'єкти управління; 3) становлять зміст управлінського впливу і завжди мають своїм адресатом конкретний об'єкт (індивідуальний чи колективний); 4) віддзеркалюють керівну волю держави, будучи державно-владними приписами органів управління; 5) мають свою форму та своє зовнішнє вираження [7, с. 183]. Інші науковці, крім наведених, виокремлюють і такі особливості, як: 1) офіційність, здійснення за дорученням держави; 2) визначений порядок застосування; 3) об'єктивна організаційна форма; 4) тактичний та стратегічний характер; 5) здатність формувати і забезпечувати реалізацію керуючих впливів; 6) часова визначеність; 7) гнучкість та ін. [5, с. 174; 8, с. 64].

Проте, розглядаючи методи контролю над прокуратурою, вважаємо за необхідне уточнити та доповнити деякі з наведених ознак. Отже, на нашу думку, основними рисами методів контролю за діяльністю органів прокуратури є: 1) застосування у процесі управління на стадії реалізації функції контролю; 2) відображення управлінських рішень держави, а також потреб і запитів суспільства в особі громадян та їх об'єднань; 3) керівний вплив суб'єктів управління на об'єкти управління; 4) адресація конкретному об'єкту контролю; 5) зовнішнє вираження у конкретній формі; 6) офіційність, документальне оформлення згідно з вимогами законодавства, регламентований порядок застосування; 7) детермінованість у часі; 8) тактичне або стратегічне спрямування; 9) цільова спрямованість; 10) гнучкість по відношенню до умов застосування тощо.

Варто відзначити, що на різних рівнях організаційно-правової структури органів прокуратури залежно від адміністративно-правового статусу, спеціалізації та галузевої приналежності суб'єктів та об'єктів управління, у тому числі й контролю, можуть використовуватися досить різноманітні методи контролю, які проте традиційно об'єднуються в дві групи: а) методи забезпечення реалізації цілей і функцій державного управління; б) методи функціонування державної влади. За цього підходу, на нашу думку, методи контролю за діяльністю органів прокуратури доцільно віднести до другої групи – методів функціонування органів державної влади, зокрема методів функціонування системи органів прокуратури, які охоплюють способи, прийоми, дії осіб, які беруть участь у процесах управління, пов'язані з підготовкою і реалізацією управлінських рішень, а також здійсненням управлінської діяльності [5, с. 174].

Базуючись на наведених особливостях, науковці відносять до методів контролю методи попереднього, поточного і наступного (підсумкового) контролю; прямий і непрямий метод; методи загальної та вибіркової перевірки, документальної і фактичної ревізії тощо [5, с. 174; 9, с. 118]. По-перше, як стверджує В. М. Гаращук, такі терміни, як «ревізія», «перевірка», «огляд», «обшук» та інші, можуть розглядатися водночас і як форма, і як метод діяльності контролюючого органу, хоча, зрозуміло, абсолютної тотожності між ними немає [10, с. 17]. Як вже зазначалося нами вище,

формам контролю властиві певні методи, і у той же час методи виражаються у конкретних формах контролю, тому вважаємо наведене вище твердження не зовсім коректним, тобто форми і методи необхідно чітко розрізняти, через що пропонуємо відносити загальну та вибірккову перевірку, документальну і фактичну ревізії тощо саме до форм контролю. По-друге, попередній, поточний і наступний контроль розглядаються науковцями не лише як методи контролю, але і як його види [6; 11], тобто ці методи й види контролю ототожнюються, а деякі автори взагалі вважають попередній, поточний і наступний контроль його формами [12, с. 224; 13, с. 54–55], із чим ми не можемо погодитися і вважаємо, що попередній, поточний і наступний контроль є видами контролю за часовим критерієм, а не методами контролю і ототожнювати в такому випадку види й методи некоректно.

По-третє, методами контролю визначають прямий та непрямий контроль, виокремлені залежно від порядку та засобів одержання інформації. Прямий контроль за діяльністю органів прокуратури має місце у випадку, якщо інформація про виконання посадових обов'язків, дотримання повноважень тощо надходить власне від об'єкта контролю. Непрямий («паперовий»), у свою чергу, передбачає, що інформація про стан справ в органах прокуратури надходить до керівника опосередковано – через канали, прямо не пов'язані з нижчестоящою прокуратурою (письмові звіти та запити) [14, с. 106].

У той же час розрізняють загальні та спеціальні методи контролю. На думку О. Ф. Андрійко, загальні методи використовуються усіма контролюючими органами, тоді як спеціальні – застосовуються лише певними контролюючими органами. При цьому автор виокремлює такі методи контролю, як прямі та непрямі, безпосередні та опосередковані, жорсткі та гнучкі [15, с. 82–83]. До загальних методів традиційно відносять методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, індукцію, дедукцію, логічний та інші методи пізнання. Проте, досліджуючи методи контролю за діяльністю органів прокуратури, важливо зробити акцент саме на спеціальних методах контролю, які враховують специфіку діяльності досліджуваного державного інституту.

Отже, узагальнюючи зазначене, до основних методів контролю за діяльністю органів прокуратури та їх посадових

осіб можна віднести: 1) загальні методи наукового дослідження та пізнання: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння, узагальнення, спостереження, логічний, моделювання, програмно-цільовий метод, моніторинг та ін.; 2) спеціальні методи: прямий та непрямий («паперовий»), документальний і фактичний, безпосередній і опосередкований, активний і пасивний; жорсткий та гнучкий, публічний і негласний, автоматизований і «ручний», нормативний (юридичний) і економічний (математичний) тощо.

Зазначені методи виражаються у конкретних формах здійснення контролю, виокремлення яких обумовлене специфікою змісту підконтрольних об'єктів, особливостями предмета контролю, цілями контролю та власне уповноваженими суб'єктами на проведення контролю. У загальному розумінні поняття «форма» завжди пов'язується з категорією «зміст», будучи варіантом зовнішнього вираження змісту. М. К. Якимчук під формою управління розуміє зовнішні, постійно і типізовано виражені волевиявлення керуючого суб'єкта, здійснені у межах режиму законності та його компетенції з формування та реалізації управлінської мети і функцій прокуратури, забезпечення її життєдіяльності [16, с. 35]. На думку І. М. Коросташової, формою контролю є зовнішній вияв практичного виконання завдань і функцій суб'єктів контрольної діяльності, для якої властивий певний комплекс прийомів організації та здійснення [6, с. 75].

Отже, формою контролю за діяльністю органів прокуратури є зовнішнє вираження практичного виконання способів і прийомів (методів) реалізації контрольної діяльності суб'єктами контролю, які відповідають вимогам законодавства та обсягу повноважень і компетенції відповідних суб'єктів.

Залежно від видів контролю (внутрішній і зовнішній контроль, контроль зверху і знизу, самоконтроль і контроль взаємний, фактичний і звітний тощо) розрізняють низку форм контролю. Х. Х. Шнейдер, аналізуючи основні форми звітного контролю, звертає увагу на усні та письмові звіти, довідки, пояснювальні записки, акти, а серед форм фактичного контролю: перевірки, ревізії, рейди, огляди, інвентаризацію, проведення експертизи [17, с. 88]. Крім наведених вище форм науковці виділяють такі як огляд і обшук, відрядження з метою безпосереднього ознайомлення зі станом справ на місцях, виклик із місць із метою заслуховування, перевірку виконання та інспектування тощо [10, с. 17; 18, с. 17; 19, с. 251].

Вважаємо ґрунтовною класифікацію форм контролю, запропоновану І. М. Коросташовою, яка розрізняє: 1) форми фактичного контролю: перевірка, ревізія, інвентаризація, обстеження, інспектування, перевірка виконання, ознайомлення зі станом справ на місцях, виклик із місць із метою заслуховування керівників і виконавців на оперативних нарадах та колегіях, візування, моніторинг, службове розслідування; 2) звітні форми внутрішнього контролю: усні (доповіді, звіти) і документальні (статистичні звіти; інформація, що збирається за спеціальною вказівкою; доповідні записки; довідки; акти) [6, с. 76]. У той же час варто звернути увагу й на класифікацію форм управління, у тому числі й контролю як його складової, згідно з якою за значенням наслідків, які виникають внаслідок використання форм управлінської діяльності, виділяють: а) правові форми державного управління (фіксують управлінські рішення і дії, що мають юридичний зміст (встановлення і застосування правових норм)); б) організаційні форми державного управління (не мають безпосереднього юридичного значення) [16, с. 35].

Узагальнюючи вищесказане, вважаємо, що основними формами контролю за діяльністю органів прокуратури є:

1) форми фактичного контролю: а) комплексні, галузеві (функціональні), тематичні (спеціальні, вибіркові) та контрольні перевірки (перевірки виконання), планові й позапланові перевірки службової діяльності органів прокуратури та їх працівників; б) ревізії та вибіркові перевірки фінансово-господарської діяльності органів прокуратури, інвентаризація; в) виїзд на місця та виклик із місць із метою заслуховування керівників і виконавців на оперативних нарадах та колегіях, співбесідах; г) службове розслідування;

2) форми звітнього контролю: а) усні (доповіді, усні звіти); б) документальні (накази, розпорядження, вказівки, доручення, завдання, листи, плани, регламенти, інформація про хід та результати слідства, статистичні письмові звіти, рапорти, узагальнення, доповідні записки, довідки, протоколи засідань колегіальних і робочих органів, журнали, контрольні картки, схеми, графіки тощо).

На нашу думку, ефективність застосування тієї чи іншої форми контролю за діяльністю органів прокуратури, зокрема перевірки як найбільш поширеної та вживаної, залежить від якості її планування та здійснення, що передбачає:

1) обов'язкове складання плану перевірки із визначенням її стратегічних і тактичних цілей, строків, конкретних заходів і методів їх досягнення, очікуваних результатів тощо; 2) формування персонального складу робочої групи та призначення її керівника; 3) доведення до суб'єктів та об'єкта контролю вимог щодо відповідальності за можливі прояви корупції, хабарництва та інші порушення законодавства; 4) визначення порядку і термінів підготовки робочої групи до виїзду та безпосереднього його проведення на місці; 5) проведення інструктажу робочої групи щодо мети і завдань виїзду; 6) повне ознайомлення керівника прокуратури з програмою (планом) виїзду та погодження організаційних питань; 7) оперативне та ретельне проведення перевірки; 8) складання доповідної записки (довідки) з відображенням достовірної інформації та фактів; 9) обговорення результатів у підконтрольній прокуратурі, на оперативній нараді у прокуратурі вищого рівня, розгляд на колегії прокуратури відповідного рівня та прийняття виваженого управлінського рішення, у тому числі за необхідності щодо притягнення до відповідальності, дисциплінарного впливу (стягнення, заохочення тощо); 10) контроль виконання, надання допомоги в усуненні виявлених недоліків, підвищення кваліфікації кадрів, стажування, використання позитивного досвіду управління, контролю та безпосередньої діяльності прокуратури.

Отже, розглянуті форми та методи контролю за діяльністю органів прокуратури та їх посадових осіб для забезпечення їх дієвості та ефективності мають обов'язково відповідати вимогам законності; правового статусу, специфіці та компетенції суб'єкта і об'єкта контролю; меті, завданням і функціям інституту прокуратури та контролю за її функціонуванням; предмету контролю і загальному стану законності і дисципліни праці в системі органів прокуратури. Досліджені способи та прийоми контролю доцільно застосовувати у випадку необхідності оцінки реального, фактичного стану справ у конкретній прокуратурі, її підрозділі чи ефективності діяльності конкретного прокурора, слідчого та інших працівників, і відповідно для з'ясування результативності власне контролю вищестоящої прокуратури й наданої практичної допомоги щодо усунення виявлених негативних моментів.

Важливим вважаємо поряд із перевітками забезпечення ґрунтовного вивчення вітчизняних та міжнародних нормативних документів, а також використання матеріалів, які

забезпечують організаційний супровід здійснення контролю, зокрема: планів, методик, огляду законів, позовів, протестів, схем, аналітичних досліджень і висновків, матеріалів науково-практичних конференцій, міжнародного обміну та стажування тощо. Причому не декларативні й формальні пропозиції й рекомендації, а саме практичні кроки (допомога, відповідальність, дисциплінарні заходи) щодо вирішення наявних проблем є рушійною силою на шляху досягнення ефективного та якісного виконання покладених на прокуратуру обов'язків, функцій та завдань і забезпечення та захисту прав і свобод громадян.

Список використаних джерел: 1. Козлов Ю. М. Научная организация управления и право / Ю. М. Козлов, Е. С. Фролов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 247 с. 2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Швецовой. – М. : Рус. яз., 1987. – 795 с. 3. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. – М. : Политиздат, 1972. – 496 с. 4. Ершов А. Д. Основы управления и организации в таможенном деле : учеб. пособие / А. Д. Ершов. – СПб. : С.-Петербур. ин-т внешнекон. связей, экономики и права ; С.-Петербур. филиал Рос. тамож. акад., 1999. – 362 с. 5. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – М. : Юрид. лит., 1997. – 400 с. 6. Коросташова І. М. Організаційно-правові засади контролю в митній службі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Коросташова Ірина Миколаївна. – Київ, 2006. – 209 с. 7. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 734 с. 8. Основы управления в органах внутренних дел : учебник / под ред. А. Л. Коренева. – М. : МЮИ МВД России ; Изд-во «Щит-М», 1999. – 356 с. 9. Омаров А. М. Социальное управление: некоторые вопросы теории и практики / А. М. Омаров. – М. : Мысль, 1980. – 269 с. 10. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Гарашук Володимир Миколайович. – Харків, 2003. – 36 с. 11. Якимчук М. К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Якимчук Микола Костянтинівич. – Чернівці, 2002. – 446 с. 12. Савченко Л. А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : монографія / Л. А. Савченко. – Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2001. – 407 с. 13. Бутинець Ф. Ф. Контроль і ревізія : підруч. для студ. спец. «Облік і аудит» вищ. навч. закладів / Ф. Ф. Бутинець, Н. Г. Виговська, Н. М. Малюга та ін. ; за ред. Ф. Ф. Бутинця. – 3-тє вид., допов. і перероб. – Житомир : Рута, 2002. – 544 с. 14. Смирнов А. Ф. Прокуратура и проблемы управления / А. Ф. Смирнов. – М. : Криминол. ассоц., 1997. –

264 с. **15.** Андрийко О. Ф. Контроль в демократическом государстве: проблемы и тенденции / О. Ф. Андрийко ; отв. ред. В. Б. Аверьянов. – Киев : «Наук. думка», 1994. – 115 с. **16.** Організація роботи та управління в органах прокуратури : навч. посіб. у запитаннях і відповідях / за заг. ред. М. К. Якимчука, І. В. Європіної. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – 207 с. **17.** Шнейдер Х. Х. Контроль в советском государственном управлении (по материалам Эстонской ССР) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Шнейдер Хейнрих Хансович. – Тарту : Изд-во Тарт. ун-та, 1974. – 55 с. **18.** Чекалин К. С. Контроль в деятельности советской милиции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Чекалин К. С. – М., 1974. – 18 с. **19.** Шорина Е. В. Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР / Е. В. Шорина. – М. : Наука, 1981. – 302 с.

Надійшла до редколегії 31.03.2014

Сынчук В. Л. Формы и методы контроля за деятельностью органов прокуратуры

Определены сущность, виды и особенности форм и методов контроля за деятельностью органов прокуратуры Украины. Отмечено, что формы и методы контроля за деятельностью органов прокуратуры и их должностных лиц для обеспечения их действенности и эффективности должны обязательно соответствовать требованиям законности; правовому статусу, специфике и компетенции субъекта и объекта контроля; целям, задачам и функциям института прокуратуры и контролю за её функционированием; предмету контроля и общему состоянию законности и дисциплины труда в системе органов прокуратуры.

Ключевые слова: прокуратура, Генеральная прокуратура, контроль, форма, метод.

Synchuk V. L. Forms and methods of control over the activities of the prosecutor's office

The nature, types and features of forms and methods of monitoring the activities of the prosecutor's office of Ukraine. It is reported that examined the form and control the activities of organs and their officials to ensure their efficiency and effectiveness are necessary to meet the requirements of law; legal status, competence and specificity of subject and object control; goals, objectives and functions of the institute prosecution and control of its operation; subject control and overall law and labor discipline in prosecution.

Keywords: prosecutor's office, Prosecutor General's office, control, form, method.

УДК 347.1:347.4

К. А. Карчевський

**РОДИННИЙ КРИТЕРІЙ ПОНЯТТЯ «АФІЛІЙОВАНА ОСОБА»
(В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПРАВочИНІВ
ІЗ ЗАІНТЕРЕСОВАНІСТЮ)**

З'ясовано зміст родинного критерію поняття «афілійована особа». Афілійовану особу розглянуто як особу, що бере участь у вчиненні правочину акціонерного товариства із заінтересованістю. Родинний критерій досліджено через аналіз норм сімейного, адміністративного, банківського, медичного, трудового та іншого законодавства України. З'ясовано зміст та співвідношення понять «сім'я», «родина», «родичі», «член сім'ї», «близькі родичі» та окремі пов'язані із ними поняття (зокрема шлюб). На основі проведеного аналізу зроблено висновок про те, які саме особи повинні вважатися афілійованими під час учинення правочинів із заінтересованістю.

Ключові слова: правочин із заінтересованістю, родинний критерій, сім'я, член сім'ї, близький родич.

Як відомо, поняття «афілійована особа» в контексті суб'єктного складу правочинів господарських товариств, у вчиненні яких є заінтересованість, ґрунтується на таких основних складових частинах або критеріях: майновому, посадовому, родинному та договірному [1, с. 22]. Родинний критерій у цьому разі доволі ясно вказує на наявність реальної можливості впливати один на одного осіб, що знаходяться між собою у родинному зв'язку, а тому й на високу ймовірність існування заінтересованості у вчиненні відповідного правочину. Такий взаємний вплив передусім обумовлюється психологічними чинниками. Як правило, особи, що знаходяться у родинних стосунках, схильні приймати рішення на користь родича, навіть підкорятися наказам старших або більш авторитетних членів родини, виконувати їх прохання тощо. Родинні інтереси можуть ставитися понад інших інтересів, у тому числі й корпоративних. Відповідні психологічні обставини прямим чином ґрунтуються як на фізіологічній єдності членів родини (кровному спорідненні, походженні один від одного), так і на спільному вихованні, проживанні, господарюванні тощо. Особи, що знаходяться в

родинних стосунках, об'єднуються й відносинами спільної власності, мають взаємні майнові права та обов'язки тощо.

При всій своїй очевидності родинний критерій, як й інші критерії поняття «афілійована особа», потребує окремого дослідження. Це впливає з того, що в родинних стосунках може перебувати досить велике коло осіб. Між ними можуть існувати родинні відносини, які як основиються на кровному спорідненні, так і не пов'язуються із ним. Враховуючи велику кількість осіб, що можуть знаходитися між собою у родинних стосунках, процедура вчинення правочину із заінтересованістю може значно ускладнюватися. З'ясування факту родинних зв'язків між посадовими особами господарських товариств, які вчинили відповідний правочин без дотримання спеціального порядку його вчинення, може призводити до судового оскарження та до визнання правочину недійсним. Тому під час дослідження родинного критерію в цьому випадку має бути визначено таке коло осіб, на які повинен розповсюджуватися цей критерій, яке не буде утворювати зайві складнощі для господарських товариств та інших суб'єктів господарювання у разі вчинення правочинів із заінтересованістю та виконанням інших обов'язків, покладених на них у зв'язку з існуванням афілійованих осіб. Тобто родинні зв'язки в такому випадку слід узгоджувати зі змістом інституту правочину із заінтересованістю. Таким чином, коло відповідних осіб може бути дещо вужчим, ніж в інших галузях права, де також застосовується родинний критерій (наприклад, у сімейному, кримінально-процесуальному, цивільному процесуальному праві тощо). Але ж при цьому спеціальні норми корпоративного законодавства мають ґрунтуватися на загальних нормах, перш за все сімейно-правових. Таким чином, метою цієї статті є з'ясування змісту родинного критерію поняття «афілійована особа» на основі аналізу як загальних (сімейно-правових), так і спеціальних (процесуальних, адміністративних, корпоративних, трудових та інших) юридичних норм.

Виходячи зі змісту п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про акціонерні товариства» [2], афілійованими особами вважаються: члени сім'ї фізичної особи – чоловік (дружина), а також батьки (усиновителі), опікуни (піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини). Як можна бачити, основна прив'язка в цьому разі робиться до «членів сім'ї».

У зв'язку із цим слід з'ясувати, хто саме відноситься до членів сім'ї, а також що таке сім'я з точки зору права.

Поняття «член сім'ї» наразі закріплюється різними нормативними актами. Природним у такому випадку було б установлення цього поняття нормами саме сімейного права, але, на жаль, Сімейний кодекс України [3] (надалі – СК України) лише опосередковано вказує на нього. Так, зокрема, ст. 3 СК України передбачає, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Таким чином, членом сім'ї буде особа, що відповідає вказаним ознакам, тобто яка спільно проживає з іншою особою, пов'язана із нею спільним побутом, має взаємні права та обов'язки. Особи, що є членами сім'ї, не називаються.

Проте коло осіб, які знаходяться між собою у сімейних стосунках, перераховується у ст. 2 СК України. При цьому зазначаються групи осіб, відносини між якими регулюються СК України. До таких осіб, у першу чергу, належать подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені. Крім цього, до відповідних осіб відносяться й баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерка та пасинок. Частиною 3 ст. 2 СК України допускається регулювання майнових та особистих немайнових відносин між іншими членами сім'ї, які зазначені у кодексі¹. При цьому СК України не регулює сімейні стосунки між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням. Відповідні групи учасників сімейних стосунків ніяк не позначаються. Також не уточнюється, чи всі з таких осіб є членами сім'ї. Можемо вказати на те, що членами сім'ї можуть бути ті учасники сімейних правовідносин, які відповідають загальним ознакам сім'ї, що закріплені у СК України.

Оскільки сім'я іменується ще родиною, то для позначення осіб, що є суб'єктами сімейних відносин, використовується поняття «родичі». У зв'язку із цим у законодавстві можуть

---

¹ Можливо, в цьому випадку йдеться про неповнорідних братів та сестер, якими згідно із ч. 2 ст. 26 СК України вважаються брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька.

одночасно використовуватися як поняття «член сім'ї», так і поняття «член родини»¹. Крім цього, в законодавстві використовується й поняття «близький родич». Таким чином, важливим є встановлення співвідношення між всіма зазначеними категоріями учасників сімейних правовідносин, з тим щоб з'ясувати, які саме особи повинні відноситися до числа афілійованих осіб.

Якщо звернутися до української вільної енциклопедії Вікіпедія, то «родичами» можна вважати осіб, що знаходяться у родинних стосунках (родичівстві). При цьому родичівство існує у двох видах: кровне родичівство – яке існує між людьми, що походять від одного предка, та свояцтво – тобто родичівство за шлюбом, між родичами подружжя [6]. На наш погляд, ст. 2 СК України проводить різницю між родичами взагалі (тобто всіма можливими особами, що знаходяться у кровному чи іншому спорідненні (свояцтві)), та родичами, що є членами сім'ї (тобто які відповідають встановленим СК України критеріям, серед яких одним із головних, на наш погляд, є саме наявність взаємних прав та обов'язків між відповідними особами).

Можна зазначити також і те, що відповідно до ст. 26 СК України закріплюється таке поняття, як «родичі прямої лінії споріднення». Саме ж це поняття не розшифровується. Не вказуються й особи, що відносяться до таких родичів, а також не вказується на співвідношення між ними та членами сім'ї. Стосовно родичів та ліній споріднення в літературі вказується, що родичами визнаються особи, які походять один від одного або від спільного предка. Залежно від цього розрізняють прямі та побічні родинні зв'язки. Пряма спорідненість визначається стосовно осіб, які послідовно походять один від одного. Висхідна пряма лінія спорідненості встановлюється від нащадків до предків (син – батько, онука – дід), низхідна – від предків до нащадків (батько – син,

---

¹ Див.: п. 9 Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 24 від 01.01.2012 «Розкриття інформації про зв'язані сторони» [4] та п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін» від 18.06.2001 (в поточній редакції) [5].

дід – онука). Побічними є родинні зв'язки осіб, які походять від спільного предка [7]. З членами сім'ї родичі прямої лінії споріднення будуть співвідноситися так само, як співвідносяться родичі в загальному розумінні. Поняття «сім'я» та «член сім'ї», на нашу думку, є синонімами понять «родина» та «член родини». Враховуючи зміст СК України, в чинному законодавстві варто використовувати виключно поняття «сім'я» та «член сім'ї».

Крім СК України поняття «член сім'ї» та деякі інші із указаних вище понять передбачаються й у інших нормативних актах українського законодавства. Так, наприклад, у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» [8, ст. 1] під членами сім'ї розуміються особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [9, ст. 1] передбачає, що членами сім'ї є особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, в тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Норми банківського законодавства встановлюють, що членами сім'ї є члени сім'ї або близькі родичі фізичної особи, які можуть здійснювати вплив на таку особу або підпадати під її вплив у питаннях, пов'язаних із діяльністю банку. До них належать: чоловік, дружина; діти; батьки; брати та сестри, племінники і племінниці, тітки, дядьки, у тому числі двоюрідні; партнери у цивільному шлюбі; діти партнерів у цивільному шлюбі; громадяни, які перебувають на утриманні таких осіб, або їх партнери в цивільному шлюбі тощо [10, п. 1.12].

Кримінально-процесуальне законодавство закріплює поняття «член сім'ї» разом із іншим поняттям – «близький родич». Згідно зі ст. 3 КПК України [11] близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також

особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

В окремих випадках використовується поняття «близький родич». Так, згідно з бухгалтерськими правилами близькі родичі фізичної особи – це члени родини, які, за очікуванням, можуть впливати на таку особу або перебувати під її впливом під час здійснення операцій із суб'єктом господарювання та охоплюють: а) дітей, чоловіка / дружину чи шлюбного партнера такої фізичної особи; б) дітей чоловіка / дружини чи шлюбного партнера такої фізичної особи; в) утриманців такої фізичної особи або чоловіка / дружини чи шлюбного партнера такої фізичної особи [4, п. 4].

У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [12, ст. 2] до близьких родичів відносяться батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки. В медичних нормах [13] близькі родичі – це фізичні особи, природний зв'язок між якими ґрунтується на походженні один від одного або від спільних предків і має правове значення у випадках, передбачених законодавством. Близькими родичами є чоловік / дружина, батьки, діти, рідні брати і сестри. Згідно зі ст. 25-1 Кодексу законів про працю України [14] виділяється поняття «близькі родичі та свояки». До їх числа належать батьки, подружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри і діти подружжя.

Поряд із поняттям «близькі родичі» в законодавстві використовується й поняття «близькі члени родини». Під останніми розуміється чоловік або дружина і родичі (визнані такими згідно із законодавством) фізичної особи, що є пов'язаною стороною, які можуть впливати або перебувають під впливом такої фізичної особи щодо прийняття рішень із фінансової, господарської та комерційної політики підприємства [5, п. 4]. Це поняття фактично об'єднує поняття «член сім'ї (родини)»¹ та поняття «близький родич».

---

¹ Нагадаємо, що ми вище говорили про те, що сім'я та родина є синонімами.

Слід відзначити, що згідно з указаними вище нормами поняття «член сім'ї» та «близький родич» іноді використовуються для характеристики одне одного, іноді використовуються як тотожні поняття, що є неправильним. Так, члени сім'ї завжди є близькими родичами, але ж близькі родичі не завжди будуть членами однієї сім'ї.

Як можна бачити, у деяких із указаних вище визначеннях використовується самостійне поняття «шлюб» як одна з ознак родинних зв'язків між відповідними особами (насамперед – між близькими родичами). При цьому вказується на те, що шлюб може бути як зареєстрованим, так і незареєстрованим.

Щодо шлюбу ст. 21 СК України передбачає, що шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. При цьому проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Таким чином, фактичні сімейні відносини, які базуються на спільному проживанні та веденні спільного господарства, в т. ч. засновані на відповідному релігійному обряді але без реєстрації в державних органах відповідно до чинного сімейного законодавства у чоловіка та жінки, які об'єдналися у союз, породжують інші права (в першу чергу майнові), ніж права подружжя. Однак це не стосується їх прав та обов'язків щодо спільних дітей, які були народжені у такому незареєстрованому шлюбі.

У цьому випадку слід визнати, що на стосунки взаємозалежності впливає не реєстрація шлюбу та офіційне визнання сімейного союзу, а фактичні сімейні стосунки між чоловіком і жінкою. Однак такі стосунки мають бути тривалими та відповідати ознакам сім'ї, принаймні в частині спільного проживання та ведення спільного господарства. Складністю у такому випадку буде те, що незареєстрований шлюб підтверджується не документально, а свідками. Тому наявність заінтересованості за бажанням можна буде краще приховати. З іншого боку, про наявність сімейного зв'язку очевидно вказує лише спільне прізвище, яке мають подружжя та їх

діти. Але ж подружжя можуть мати й різні прізвища, а діти можуть мати подвійні прізвища або прізвища тільки матері чи батька. Опікун (піклувальники) та особи, що знаходяться під опікою (піклуванням), брати та сестри (як після одруження, так і за різних батьків) також можуть мати різні прізвища. При цьому особи, що не є родичами, можуть мати однакові прізвища, однак це не робить таких осіб залежними один від одного. Тому у такому разі головним є віднесення до числа афілійованих певних категорій осіб, що пов'язані сімейними стосунками, які є родичами (юридично та фактично) та у зв'язку із цим можуть впливати на вчинення певних юридично значущих дій (зокрема правочинів).

Якщо узагальнити всі вказані вище положення, то можна запропонувати таке співвідношення відповідних понять. Головним поняттям буде саме «сім'я». Сім'я є основою виникнення родинних відносин, заснованих як на кровному спорідненні (зокрема між батьками та їх дітьми, а також між рідними братами та сестрами), так і на свояцтві (зокрема між подружжям). Без сім'ї взагалі не можуть існувати родичі. Для того щоб союз певних осіб вважався сім'єю, необхідно щоб він відповідав установленим законом ознакам (спільне проживання та ведення господарства, наявність взаємних прав та обов'язків). Юридичною формою сім'ї є зареєстрований шлюб.

Сім'я завжди складається з певних осіб, що є її членами. Членами сім'ї будуть особи, які відповідають ознакам сім'ї, встановленим законом. Оскільки юридичною формою сім'ї є шлюб, то членами сім'ї будуть подружжя (особи, які перебувають у шлюбі). Членами сім'ї будуть особи, що знаходяться у кровному спорідненні із подружжям (діти, батьки). До членів сім'ї можуть належати й особи, що не знаходяться у кровному спорідненні або свояцтві, але ж які законом прирівнюються до відповідних осіб (зокрема це стосується всиновлених, опікунів, піклувальників тощо). Для відносин взаємозалежності (афілійованості) однакове значення буде мати як зареєстрований шлюб, так і фактичні сімейні стосунки. Тому до членів сім'ї мають відноситися й чоловік та жінка, які перебувають у фактичному шлюбі.

Перебуваючи членами сім'ї, відповідні особи будуть взаємозалежними, тобто будуть мати можливість взаємно впливати на власну поведінку, в тому числі на юридично значущі

дії (правочини). Така взаємозалежність буде базуватися на тому, що члени сім'ї є родичами. Водночас поняття «член сім'ї» буде дещо вужчим, ніж поняття «родич». До останніх можна відносити й осіб, які перебувають як у кровному спорідненні, так і у свояцтві, але при цьому не є членами цієї сім'ї. Так, наприклад, діти можуть утворити власні сім'ї, або проживати окремо від батьків та вести окреме власне господарство.

У зв'язку із указаним вище, виникає необхідність у виділенні окремої категорії родичів, які можуть не бути членами сім'ї, але ж будуть знаходитися в таких же стосунках взаємозалежності, що й останні. На наш погляд, до такої категорії слід відносити саме близьких родичів. Близькими родичами будуть вважатися родичі прямої (як висхідної, так і спадної) лінії споріднення. До близьких родичів, безперечно, буде належати й подружжя. Але оскільки подружжя утворюють сім'ю та є її основними членами, про них окремо можна мову й не вести.

Таким чином, можемо запропонувати вважати афілійованими особами саме членів сім'ї та/або близьких родичів. Загальні поняття «члена сім'ї» та «близького родича» варто закріпити в Сімейному кодексі України. Закріплюючи ці поняття, варто не тільки перераховувати відповідні категорії (види) родичів, але й закріплювати загальні ознаки, що прив'язуються до інших юридичних понять та/або необхідних фактичних обставин. Під членами сім'ї варто розуміти осіб, які відповідно до зареєстрованого або фактичного, але не зареєстрованого шлюбу спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Членами сім'ї в будь-якому випадку будуть подружжя, їх батьки та діти (в т. ч. всиновлені). Близькими родичами слід вважати осіб, які знаходяться у кровному спорідненні прямої (як висхідної, так і спадної) і бокової ліній споріднення та у свояцтві в межах одного покоління незалежно від того, чи є вони членами однієї сім'ї, чи ні.

Таким чином, афілійованими особами будуть члени сім'ї та/або близькі родичі, а саме особи, які відповідно до зареєстрованого або фактичного, але не зареєстрованого шлюбу спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (подружжя, їх батьки та діти (в т. ч. всиновлені), та особи, які знаходяться у кровному

спорідненні прямої (як висхідної, так і спадної) і бокової ліній споріднення та у свояцтві в межах одного покоління незалежно від того, чи є вони членами однієї сім'ї, чи ні (батьки та їх діти, у т. ч. всиновлені; рідні брати та сестри, в т. ч. повнокровні та неповнокровні).

Вказані вище особи автоматично будуть вважатися взаємозалежними, а тому такими, що мають заінтересованість у вчиненні правочину. У зв'язку із чим ми можемо запропонувати закріпити на рівні закону презумпцію заінтересованості у вчиненні правочину членів сім'ї та близьких родичів. Згідно із цією презумпцією вказані особи будуть вважатися заінтересованими у вчиненні правочину, якщо відсутність заінтересованості не буде ними доведена в суді. Зазначені особи у встановлених законом випадках мають повідомляти товариство про наявність сімейних стосунків із членами сім'ї та близькими родичами, для того щоб відповідні правочини вчинялися в порядку, передбаченому законом для правочинів із заінтересованістю.

Інші родичі, навпаки, вважаються такими, що не мають заінтересованості у вчиненні правочину, якщо в суді не буде доведено, що між ними існують відносини залежності. Можемо запропонувати, що останнє правило слід поширювати й на осіб, які не є родичами, але перебувають у близьких, довірчих відносинах (друг, кум тощо).

Список використаних джерел: 1. Михайлов Д. И. Сделки хозяйственного общества с заинтересованностью по законодательству Российской Федерации и Республики Беларусь : монография / Д. И. Михайлов. – М. : Инфра-М, 2012. – 150 с. – (Научная мысль). 2. Про акціонерні товариства : закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>. 3. Сімейний кодекс України : закон України від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. 4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (МСБО 24) : Розкриття інформації про зв'язані сторони : від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_043. 5. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін» : наказ М-ва фінансів України від 18.06.2001 № 303 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0539-01>. – Редакція від 09.08.2013. 6. Родичівство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Родичівство>. 7. Споріднення // Юридичний

словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakony.com.ua/juridical.html?catid=45102>. **8.** Про попередження насильства в сім'ї : закон України від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2789-14>. **9.** Про засади запобігання і протидії корупції : закон України від 07.04.2011 № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3206-17>. **10.** Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України : постанова Правління Нац. банку України від 28.03.2007 № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0098500-07>. **11.** Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. **12.** Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23.12.1993 № 3781-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>. – Редакція від 02.03.2014. **13.** Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 23.09.2009 № 690 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1165.1100.2&nobreak=1>. – У редакції наказу М-ва охорони здоров'я України від 12.07.2012 № 523. **14.** Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. – Редакція від 01.04.2014.

Надійшла до редколегії 18.04.2014

Карчевский К. А. Родственный критерий понятия «аффилированное лицо» (в контексте правового режима сделок с заинтересованностью)

Выяснено содержание родственного критерия понятия «аффилированное лицо». Аффилированное лицо рассмотрено как лицо, принимающее участие в совершении сделки акционерного общества с заинтересованностью. Родственный критерий исследован посредством анализа норм семейного, административного, банковского, медицинского, трудового и иного законодательства Украины. Выяснено содержание и соотношение понятий «семья», «родственники», «член семьи», «близкие родственники» и отдельные связанные с ними понятия (в частности брак). На основе проведенного анализа сделаны выводы о том, какие именно лица должны считаться аффилированными при совершении сделок с заинтересованностью.

Ключевые слова: сделка с заинтересованностью, родствен-
ный критерий, семья, член семьи, близкий родственник.

Karchevskii K. A. Kindred criterion of the concept «affiliated person» (within the context of legal regime of transactions with the interest)

In accordance with corporate legislation of Ukraine in force, foreign countries and corporate law science four criteria of affiliated person are singled out. They include: kindred, property, managing and contractual criteria. This article is devoted to clarify the content of kindred criterion of the concept «affiliated person».

Ability of relatives to influence, including on conducted transactions, is explained by cohabitation, upbringing, real kinship. In this regard, kindred interests may be placed over than any other, including corporate interests. Thus, the transaction of business entities with relatives' participation should refer to the transactions with interest and should be submitted to a special legal regime of their conduction. As kindred relations can be quite diverse, there is a need to identify a limited number of relatives, who are most likely interdependent.

Kindred criterion of affiliated persons is researched in the article by analyzing the norms of the family, administrative, banking, medical, labor and other legislations of Ukraine. The content and relations between the concepts «family», «relatives», «a family member», «close relatives» and some related to them concepts (namely, marriage) are found out. Based on conducted analysis the author concludes who exactly should be considered as affiliated while concluding transactions with interests. Affiliated persons are members of the family and/or close relatives, namely persons who are according to the registered or de facto marriage, live together, have joint life, have mutual rights and obligations (spouses, their parents and children, including adopted children) and persons who are in direct kinship (uplink and downlink) and side lines of kinship and within one generation no matter whether they are members of the same family or not (parents and their children, including adopted children, brothers and sisters, including full-blooded and not full-blooded). Consolidation of the presumption family members and close relatives' affiliation is offered.

Keywords: transaction with the interest, kindred criterion, family, family member, close relative.

УДК 347.772

О. О. Кузьмінський

**РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН
ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПРАВА НА КОМЕРЦІЙНЕ (ФІРМОВЕ)
НАЙМЕНУВАННЯ**

Проаналізовано тенденції розвитку правового регулювання відносин, які виникають у сфері використання права на комерційне (фірмове) найменування. Зроблено висновок, що комерційне, фірмове найменування індивідуалізує саму юридичну особу, а не її учасника (засновника, акціонера тощо). Це лише зовнішній прояв діяльності юридичної особи.

Ключові слова: фірмове найменування, комерційне найменування, право інтелектуальної власності, право промислової власності.

Відомо, що римське приватне право започаткувало інститут юридичної особи, яка з моменту свого створення розглядається як окрема організація, наділена правоздатністю та дієздатністю, має відокремлене майно та вступає у цивільні правовідносини з іншими суб'єктами від свого імені, може бути позивачем чи відповідачем у суді. Для здійснення можливості бути учасником цивільних правовідносин кожна юридична особа має ідентифікувати себе, тобто виділити з-поміж низки подібних (схожих). У такому випадку на допомогу приходять їх найменування, які є індивідуалізуючою ознакою кожної такої особи. Тобто здатні ідентифікувати юридичну особу.

Протягом останніх років зазначені питання стали частиною дослідження у дисертаційній роботі А. О. Кодинця «Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України» (Київ, 2006), І. В. Кривошеїної «Фірмове найменування: регулювання та правова охорона за законодавством України» (Київ, 2007), разом з тим, тенденції розвитку права на захист комерційного (фірмового) найменування не втратили своєї актуальності.

Щоб зрозуміти, що є комерційним, фірмовим найменуванням, слід звернутися до чинного законодавства України, у якому використовується багато різних термінів, що вживаються для пояснення поняття «комерційне, фірмове найменування». Серед них, зокрема, фірма, назва суб'єкта підприємницької діяльності, комерційне найменування, фірмове найменування, найменування юридичної особи.

У Паризькій конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. [1] серед об'єктів промислової власності також названо фірмові найменування. У Законі України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. [2] використовувався термін «найменування товариства». Відповідно до ст. 2 вказаного Закону найменування товариства мало містити зазначення виду товариства, для повних та командитних товариств – прізвища (найменування) учасників товариства, а також інші необхідні відомості. У Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. [3] йдеться також про фірмові найменування. Згідно зі ст. 4 згаданого Закону неправомірним є використання без дозволу уповноваженої на те особи фірмового найменування. У Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р. [4] вживається найменування юридичної особи. Відповідно до ст. 23 останнього згаданого нормативного акта юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму та назву. У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) від 16 січня 2003 р. говориться про комерційні найменування. Господарський Кодекс України (далі – ГК України) від 16 січня 2003 р. містить поняття комерційного (фірмового) найменування. При такій різноманітності термінів всі вони, однак, зводяться до комерційного, фірмового найменування, за допомогою якого кожен конкретний суб'єкт підприємницької діяльності вирізняється (індивідуалізується, виділяється) на ринку товарів та послуг (робіт).

Виникнення комерційного, фірмового найменування слід віднести до середньовіччя, до епохи розвитку міського життя та торговельних відносин. Товариські об'єднання, що виникали в той час, намагалися шляхом зовнішнього відмежування одне від одного не допустити змішування їх із боку клієнтів. Вони почали використовувати для цього особливе позначення товариства, у яке включалися чи імена усіх товаришів, чи ім'я одного з них із вказівкою на існування товариства [5, с. 4]. Таким чином, від самого початку це було найменування колективу купців, що їх індивідуалізувало, але згодом і одноосібні купці почали користуватися певною фірмою, тобто почали завжди однаково підписуватися і позначати своє ім'я у торговельних відносинах для вирізнення себе від інших купців, що носили схоже ім'я.

Широкому розповсюдженню такого найменування сприяла й та обставина, що до XIV ст. використання прізвищ не було загальноприйнятим. У подальшому на розвиток застосування таких найменувань (позначок) значною мірою вплинуло й те, що їх використання було можливе там, де не було можливості застосувати прізвища, а саме – на товарах. Однак такі особисті знаки не належали виключно купцям [6, с. 120].

Подібне значення найменування (позначення) індивідуальних купців мали і знаки торговельних товариств, причому це виявлялося в тому, що знаки (позначення) товариства склалися за допомогою поєднання знаків (позначень) усіх товаришів. Однак і вони ще не були комерційним, фірмовим найменуванням у повному розумінні цього слова, оскільки ще не замінювали собою підпису. Але у XIII ст. товариства поряд із таким знаком (позначенням) застосовують і особливий знак *titulus societatis*, під яким товариство бере участь у зобов'язаннях. Спочатку до підпису товариша додавалася вказівка на товариські відносини, коли ж зобов'язання укладалось товаришем, ім'я якого не входило до найменування, то до підпису товариша приєднувалося ще й позначення найменування. Подальшим кроком було вилучення з підпису імені товариша, так що підпис зводився до позначення фірми, товариства. Таким чином і склався звичай використання позначень фірми, перш за все, у сфері товариських відносин [6, с. 120].

У результаті появи масового виробництва, становлення складної системи розподілу товарів від виробника до покупця, збільшення обсягів торгівлі товарами виникає необхідність ідентифікації виробників товару, саме тому ще в XIX ст. комерційні, фірмові найменування почали відігравати свою важливу роль, яка відповідає сучасному баченню.

На становлення права на комерційні, фірмові найменування у кожній окремій державі суттєво вплинув розвиток міжнародного регулювання інтелектуальної власності. Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року, що є основою для міжнародної охорони промислової власності, сприяла перетворенню права промислової власності на реально діючий механізм охорони, яким він є на сьогоднішній день [7, с. 31]. Таким чином, міжнародні конвенції висловлюють загальні погляди світового співтовариства на право промислової власності.

Історія розвитку законодавства про комерційні, фірмові найменування в Російській імперії, до складу якої певний час входила й Україна, бере свій початок зі звичаїв та норм законодавства про засоби індивідуалізації комерсантів. До XIX ст. комерційні, фірмові найменування і торговельні марки практично не розділялись, як не розділялись і засоби індивідуалізації суб'єктів та об'єктів (фірмові найменування та комерційні позначення). Комерційне, фірмове найменування у XIX ст. розглядалось як назва торговельного підприємства з точки зору відокремленого торговельного господарства. Воно мало на меті індивідуалізацію юридичної особи подібно тому, як ім'я та прізвище індивідуалізує фізичну особу. Комерційне, фірмове найменування було приналежністю торговельного підприємства, і в той же час асоціювалась із торговим іменем купця.

Цікавим є дореволюційний етап розвитку права на комерційні, фірмові найменування. Практично усе дореволюційне право, яке було покликане регулювати відносини щодо фірмового найменування, зводилося до регламентації вимог, що висувалися до змісту комерційного, фірмового найменування у двох конкретних випадках: при відкритті торговельного дому «на правилах товариства повного чи на вірі» та при створенні акціонерних компаній [8, с. 149]. У першому випадку за змістом закону вимагалось включення до комерційного, фірмового найменування імен усіх повних товаришів. Це правило було запозичене з германського торговельного права і отримало назву «принцип істинності фірми».

Як зазначав В. В. Розенберг, комерційне, фірмове найменування у своєму написанні не повинно вводити третіх осіб в оману відносно ступеня відповідальності його учасників [9, с. 25].

Слід зазначити, що як у російській, так і в українській доктрині цивільного права висловлювалися дві основні точки зору на природу комерційного, фірмового найменування. Прихильники першої точки зору розглядають комерційне, фірмове найменування як торгове ім'я особи, котра займається підприємницькою діяльністю. Прихильники другої точки зору вважають, що комерційне, фірмове найменування – це назва самої організації.

В. В. Розенберг зазначав, що юристи у своїх поглядах на комерційне, фірмове найменування виходять з поняття про

цивільне ім'я й не можуть достатньою мірою відмежуватися від цього поняття у всіх своїх подальших дослідженнях. Погляди ж самих торговельно-промислових діячів і економістів побудовані на іншому: вони вбачають у фірмі саму торговельну справу, ототожнюючи цей термін із самим торговельно-промисловим підприємством [9, с. 3].

Таку точку зору підтримували Г. Ф. Шершеневич та В. В. Розенберг. Так, Г. Ф. Шершеневич зазначав, що комерційне, фірмове найменування має своєю метою індивідуалізувати юридичну особу так, як ім'я та прізвище індивідуалізують фізичну особу [10, с. 182], вбачаючи сенс найменування в індивідуалізації організації, в її протиставленні іншим подібним товариствам. Це досягається тим, що публіка привчається чути одне й те саме ім'я у розмовах, бачити один і той самий підпис в актах. Лише визнавши комерційне, фірмове найменування ім'ям юридичної особи можна досягти єдиного поняття про право на комерційне, фірмове найменування, загального як для організації одноосібного купця, так і колективного, яким є товариство. На підтвердження своїх поглядів Г. Ф. Шершеневич посилається на назви готелів, які, на його думку, є найменуванням, але ніяк не іменем купця.

Із такими доводами категорично не погоджувався А. І. Камінка. Критикуючи погляди Г. Ф. Шершеневича, він зазначав, що незрозумілим є твердження останнього, що лише визначивши фірму іменем організації, ми досягаємо єдності для випадків, коли підприємство належить одній особі чи товариству. Така ж єдність буде й у випадках визначення фірми як позначення власника підприємства: в одному випадку воно буде позначати окрему особу, в іншому – декількох осіб, які спільно діють [6, с. 122].

В. В. Розенберг наголошував, що фірма слугує для позначення підприємства і вказівки на юридичні властивості його володільця. Він розглядав фірму як невід'ємний елемент організації. І такий елемент, на його думку, мав відповідати двом вимогам: бути спільним для всіх юридичних осіб; мати властивість незмінності та постійності на весь час існування організації. Крім того, такий елемент мав бути здатним вирізняти одну особу від інших навіть тоді, коли вони мають однакові предмети діяльності. Таким чином, фірма є символом юридичної особи, а «право на фірму есть правом на предприятие» [9, с. 21–22].

Цей вчений обґрунтовував свою позицію тим, що право-відносини, пов'язані з торговельним іменем чи фірмою, помітно відрізняються від таких же відносин, що стосуються цивільного імені. Останнє дуже щільно пов'язане із своїм носієм, а тому, по-перше, ім'я не передається, а по-друге, кожен може мати лише одне ім'я. У сфері торговельного обігу спостерігаються зворотні явища: ім'я стає об'єктом різних угод, але перенесення імені без передачі підприємства є неприпустимим, а один і той самий суб'єкт може мати декілька імен. Розширюються самі межі свободи вибору імені і, поруч із застосуванням особистих найменувань (прізвищ), з'являються і вигадані назви [9, с. 4]. Далі В. В. Розенберг зазначав, що користування у торговельно-промисловому обігу своїм цивільним ім'ям чи будь-якою назвою є лише правом торговельно-промислового діяча. За умови, щоб це користування не порушувало прав третіх осіб, торговельно-промисловий діяч повністю вільний у виборі імені та назви.

Є. Н. Данілова, у свою чергу, не погоджувалася з точками зору В. В. Розенберга та Г. Ф. Шершеневича. Вона зазначала, що погляд на фірму як на ім'я носія суперечить погляду на фірму, що історично склався і знайшов відображення майже у всіх національних законодавствах і навіть у деяких нормативних постановках уряду Російської Імперії [5, с. 9]. Кожен інститут характеризується тією метою, задля якої він встановлений. Як наголошує автор праці «Фірма та назва підприємства», фірма була встановлена для індивідуалізації та на користь купця. Для того, щоб контрагент міг по фірмі точно сказати, із ким він має справу.

Є. Н. Данілова також зазначала, що проти конструкції фірми як імені комерсанта висувують той факт, що вона зобов'язує останнього, скільки би підприємств у нього не було, вести їх під однією фірмою, і що в такому випадку принцип істинності вступає у протиріччя з принципом виключності фірми, якщо в тій місцевості, де особа створює нову юридичну особу чи філіал існуючої організації, уже зареєстрована аналогічна фірма. Таку ж точку зору на природу фірми мали В. Удінцев та А. І. Камінка. Зокрема, А. І. Камінка зазначав, що фірма за самою своєю ідеєю служить для того, щоб індивідуалізувати особу як підприємця [6, с. 153]. В. Удінцев розглядав фірму як «торгове чи промислове ім'я особи» [11, с. 235].

Однак найцікавішу теорію висловив В. Еренберг. Перш за все, він зазначав, що питання природи права на фірму має дві сторони: економічну та юридичну. У той же час автор наполягав на другорядному значенні юридичної природи субінституту та на першочерговому значенні економічної сторони. З такою точкою зору категорично не погоджувався А. І. Камінка, який у субінституті фірми, перш за все, бачив саме юридичне значення. Теорія ж В. Еренберга полягала в тому, що, не виступаючи індивідуалізуючою ознакою ні для учасника будь-якої торговельної організації, ні для певної юридичної особи, фірма, на думку цього вченого, була засобом інтерпретації, коротким, усім зрозумілим і таким, що упізнається третіми особами, способом індивідуалізації суб'єкта [9, с. 10].

Спори відносно природи комерційного, фірмового найменування продовжувалися і в радянські часи. Однак, виходячи з норм, закріплених у Положенні про фірму 1927 року, де йдеться саме про фірму юридичної особи, можна зробити висновок, що радянське законодавство дотримувалося позиції, відповідно до якої фірма є іменем юридичної особи, а не її засновника (учасника, акціонера тощо).

У науковій сфері погляди на природу фірми розходились і за радянського періоду. Так, Х. Бахчисарайцев наполягав на тому, що фірма прикріплена саме до юридичної особи. При переході прав на юридичну особу її колишній володільць не має права використовувати свою стару фірму. Це особисте право володільця виникає і зникає разом із юридичною особою і слугує, таким чином, саме для індивідуалізації суб'єкта [12, с. 448].

Деякі вчені розглядали фірму як найменування, під яким юридична особа одноосібно виступає у торговельному обороті [13, с. 196]. Вважали, що фірма, безумовно, є найменуванням володільця юридичної особи. Такий висновок робився, виходячи зі змісту ст. 8 Положення про фірму, відповідно до якої можна використовувати фірмове найменування при підписанні угод, тобто для позначення володільця юридичної особи, який є уповноваженим суб'єктом за угодою.

Аналізуючи сучасний період розвитку субінституту комерційного, фірмового найменування, слід зазначити, що О. О. Підпригора пропонувала визначати комерційне, фірмове найменування як назву будь-яких установи чи організації, що мають статус юридичної особи. О. Д. Святоцький

також визначає комерційне, фірмове найменування як таке, що належить та індивідуалізує саме юридичну особу. За визначенням цього вченого комерційне, фірмове найменування – це позначення, яке відноситься до розпізнавальних знаків і служить для розпізнавання юридичної особи, виділення її серед інших. І. І. Дахно взагалі комерційні, фірмові найменування замінює іншим терміном «торговельна назва». До поняття торговельної назви згаданий автор відносить найменування, яке застосовується до чогось у діловій діяльності; найменування, що надається продукту; найменування, під яким ведеться ділова діяльність [14, с. 119].

Сприймаючи вищенаведені підходи, важко погодитися з тим, що найменування продукту прирівнюється до назви самої юридичної особи, що виробляє такий продукт. Вони є двома різними об'єктами з різними функціями і метою, які не можна об'єднувати в одне поняття.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість науковців погоджуються, що комерційне, фірмове найменування є іменем самої юридичної особи, а не власника цієї особи. Найменування для юридичної особи – те ж саме, що для фізичної особи її ім'я, тобто особисте право, яке не може бути предметом обігу. Таку позицію підтримує й В. І. Борисова [15, с. 35–43].

Слід звернути увагу, що сучасний ЦК України містить поняття лише комерційного найменування. При цьому визначення такого об'єкта інтелектуальної власності, як комерційне, фірмове найменування в ЦК України не наводиться, що на нашу думку є недоліком та потребує усунення.

ЦК України у ст. 489 зазначає, що правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності. Таким чином, ЦК України встановлює критерії охороноздатності комерційних найменувань, але не містить визначення об'єкта, тобто того, що охороняється. У той же час зрозуміло, що комерційне, фірмове найменування кожної новоствореної організації має бути новим та відрізнитися від найменувань, які вже існують. Крім того, із наведеної норми видно, що ЦК України також стоїть на позиції, що комерційне, фірмове найменування індивідуалізує саме юридичну особу, а не її учасника (засновника, акціонера тощо). Комерційне, фірмове

найменування індивідуалізує зовнішній прояв діяльності юридичної особи.

Зроблені висновки вказують не тільки на перспективи подальших наукових досліджень у сфері правовідносин, що виникають стосовно комерційного (фірмового) найменування, але й на необхідність досліджень їх правового режиму, змісту суб'єктивних прав на комерційне (фірмове) найменування та їх характеристики, способів здійснення та захисту.

Список використаних джерел: 1. Паризька конвенція про охорону промислової власності : від 20 берез. 1883 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123. 2. Про господарські товариства : закон України від 19 верес. 1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682. 3. Про захист від недобросовісної конкуренції : закон України від 7 черв. 1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164. 4. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263. 5. Данилова Е. Н. Фирма и название предприятия / Е. Н. Данилова. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1915. – 39 с. 6. Каминка А. И. Очерки теории торгового права / А. И. Каминка. – СПб. : Изд. Юрид. кн. склад «Право», 1911. – 350 с. 7. Минков А. Международная охрана интеллектуальной собственности / А. Минков. – СПб. : Питер, 2001. – 720 с. 8. Бузанов В. Ю. Генезис фирмы в российском праве (исторический очерк) / В. Ю. Бузанов // Журнал российского права. – 2002. – № 6. – С. 145–151. 9. Розенберг В. В. Фирма. Догматический очерк / В. В. Розенберг. – СПб. : Тип. Ред. период. изд. М-ва финансов, 1914. – 181 с. 10. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 1 : Введение. Торговые деятели / Г. Ф. Шершеневич. – СПб. : Бр. Башмаковы, 1908. – 719 с. 11. Удинцев В. А. Русское торгово-промышленное право / В. А. Удинцев. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1907. – 300 с. 12. Бахчисарайцев Х. О фирме предприятия / Х. Бахчисарайцев // Еженедельник советской юстиции. – 1924. – № 19–20. – С. 447–450. 13. Шретер В. Н. Советское хозяйственное право (право торгово-промышленное) / В. Н. Шретер. – М. ; Л. : Госиздат, 1928. – 332 с. 14. Дахно І. І. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / І. І. Дахно. – Київ : Либідь, 2002. – 210 с. 15. Борисова В. І. Індивідуалізація юридичної особи / В. І. Борисова // Проблеми законності. – № 48. – 2001. – С. 35–43.

Надійшла до редколегії 17.04.2014

Кузьминский А. А. Развитие правового регулирования отношений по поводу использования права на коммерческое (фирменное) наименование

Проанализированы тенденции развития правового регулирования отношений, возникающих в сфере использования права на коммерческое (фирменное) наименование. Сделан вывод о том, что коммерческое (фирменное) наименование индивидуализирует само юридическое лицо, а не его участника (учредителя, акционера и т. п.). Это лишь внешнее проявление деятельности юридического лица.

Ключевые слова: фирменное наименование, коммерческое наименование, право интеллектуальной собственности, право промышленной собственности.

Kuzminskyi O. O. Development of legal regulation of relations about use the right on commercial (brand) name

The trends in the development of legal regulation of relations arising from the use the right on commercial (brand) name are analyzed. It is concluded that commercial (brand) name personalizes the only legal entity but not its members (shareholders, etc.). This is only the outward manifestation of the legal entity.

Keywords: company name, commercial name, intellectual property rights, industrial property rights.

УДК 349.232(477)

Н. Л. Шевченко

СТРУКТУРА ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано сучасний стан правового забезпечення структури заробітної плати. Досліджено підходи науковців до визначення структурних елементів заробітної плати. Надано авторське визначення категоріям «тарифна ставка», «оклад», «доплата», «надбавка», «гарантійна виплата», «компенсаційна виплата», а також надано пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: заробітна плата, оклад, тарифна ставка, надбавка, гарантійна виплата, компенсаційна виплата, доплата.

Проблематика оплати праці є доволі актуальною сьогодні з огляду на недоліки у її правовому регулюванні, низький рівень заробітної плати в Україні, проблеми зі своєчасністю її виплати. До розроблення проблем оплати праці у різні часи зверталися такі відомі вчені-трудовики, як: М. Г. Александров, М. Й. Бару, В. М. Божко, Н. Б. Болотіна, С. С. Каринський, А. І. Лазор, Р. З. Лівшиць, К. Ю. Мельник, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, В. Г. Ротань, В. С. Стичинський, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева та ін. Особливо актуальності сьогодні набуває питання структури заробітної плати з огляду на відсутність однозначності щодо її елементів як у національному законодавстві, так і в науці трудового права. Тож метою статті є надання авторського визначення категоріям «тарифна ставка», «оклад», «доплата», «надбавка», «гарантійна виплата», «компенсаційна виплата», а також надання пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР заробітна плата має доволі складну структуру. Так, структурними елементами заробітної плати є основна заробітна плата (тарифні ставки (оклади), відрядні розцінки для робітників та посадові оклади для службовців); додаткова заробітна плата (доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій); інші заохочувальні та компенсаційні

виплати (виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми) [1].

Слід зазначити, що виплати за цивільно-правовими договорами не мають такої структури. Як правило, в цивільно-правовому договорі обумовлюється лише вартість виконання робіт або надання послуг. Іншими словами, складна структура заробітної плати є важливою ознакою, яка відрізняє заробітну плату від виплат за цивільно-правовими договорами. У зв'язку з цим виникає певне здивування, коли окремі представники науки трудового права пишуть про доцільність на законодавчому рівні взяти за основу єдине загальне визначення поняття заробітної плати без поділу її на основну й додаткову, а чіткіші критерії розподілу заробітної плати віднести до компетенції окремих підприємств, які мають конкретизувати їх у трудовому договорі з кожним працівником та в локальних правових актах [2, с. 80]. Такий підхід у підсумку може призвести до зникнення таких елементів заробітної плати, як то: надбавки, доплати та інші виплати.

Також слід звернути увагу на те, що ні Закон України «Про оплату праці», ні Кодекс законів про працю України чітко не закріплюють визначень категорій «тарифна ставка (оклад)», «посадовий оклад», «доплата», «надбавка», «гарантійна виплата», «компенсаційна виплата», «премія». Водночас аналіз змісту ст. 2 Закону України «Про оплату праці» дозволяє зробити такі висновки: по-перше, національний законодавець під «тарифною ставкою (окладом)» та «посадовим окладом» розуміє винагороду за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки); по-друге, за логікою національного законодавця «доплата», «надбавка», «гарантійна виплата», «компенсаційна виплата», «премія» – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці; по-третє, виходячи з вищезазначеного, національний законодавець не бачить відмінностей між наведеними вище категоріями. Якщо це так, то виникає питання в доцільності існування елементів заробітної плати з однаковим значенням.

На наш погляд, кожен вищенаведений термін несе певне смислове навантаження і має цільове призначення. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі визначення: «тарифна ставка – розмір оплати праці робітника за одиницю часу» [3, с. 1186]; «оклад – розмір регулярної грошової винагороди за виконувану роботу, встановлений відповідно до посади, кваліфікації і т. ін.; заробітна платня, що видається за виконану роботу» [3, с. 666]; «надбавка – додана до чого-небудь частина, сума. Усе, що одержують понад план, усталену норму» [3, с. 557]; «доплата – додаткова платня» [3, с. 239]. Автори Великого енциклопедичного юридичного словника дають такі визначення: «тарифна ставка – норма оплати праці робітника відповідної спеціальності та кваліфікації за одиницю часу» [4, с. 879]; «оклад посадовий – розмір щомісячної заробітної плати, що встановлюється за певною посадою. Оклад посадовий застосовують для оплати праці службовців» [4, с. 556]; «надбавка до заробітної плати – додаткова винагорода, яка виплачується робітникові або службовцю понад його основну ставку (оклад)» [4, с. 491]; «компенсаційні виплати в соціальному забезпеченні – відшкодування окремим категоріям громадян у передбачених законодавством випадках витрат на транспортне обслуговування, санаторно-курортне лікування, догляд за ними, на оплату житлово-комунальних послуг» [4, с. 371].

Як можна побачити, обидва словники дають практично однакове тлумачення терміна «тарифна ставка» з тією різницею, що в одному випадку говориться про розмір оплати праці, а в іншому – про норму. Крім цього, автори Великого енциклопедичного юридичного словника у визначення включають посилання на спеціальність та кваліфікацію робітника. Щодо терміна «оклад», то тут можна побачити більш суттєві відмінності. Так, в одному випадку йдеться про регулярну грошову винагороду, в іншому – про щомісячну заробітну плату. До того ж автори Великого енциклопедичного юридичного словника вказують, що оклад застосовують для оплати праці службовців.

Для вироблення власної позиції щодо визначення категорій «тарифна ставка» та «оклад» дослідимо правову та економічну природу цих категорій. Слід одразу вказати на тотожність функціонального призначення тарифної ставки

та окладу, оскільки і перший і другий є основною заробітною платою та не включають у себе додаткові види оплати праці. Оклад і місячна тарифна ставка встановлюються у фіксованому розмірі незалежно від тривалості робочого часу в місяці. Водночас годинна і денна тарифні ставки встановлюються виходячи з річного фонду робочого часу (у днів або годинах), і оплата в цьому випадку коливається кожен місяць. Основною розрахунковою величиною тарифної системи є тарифна ставка першого розряду, яка визначає мінімальну оплату найбільш простої праці. Оклади ж встановлюються для кожної посади окремо, виходячи, як правило, з її економічної і соціальної значимості. Також різниця полягає в тому, що оклад встановлюється керівникам, фахівцям і службовцям, а також тим робітникам, праця яких не піддається нормуванню, а тарифна ставка застосовується переважно під час організації оплати праці робітників, праця яких можна унормувати.

Слід також звернути увагу на те, що в юридичній літературі неодноразово наголошувалося на неправильності використання під час визначення заробітної плати терміна «винагорода». Так, В. М. Божко, виходячи з тлумачення слова «винагорода» як нагороди за які-небудь заслуги, віддяку, зазначає, що, працюючи, людина витрачає фізичну, нервову енергію, інвестує свої знання, досвід та навички, очікуючи адекватного відшкодування, тому виплата заробітної плати зумовлена саме дією принципу відшкодувальності, а не винагороди [5, с. 269]. На думку Б. Г. Мазманової в основі слова «винагорода» лежить «нагорода», що на практиці завжди розглядалася і розглядається як вид заохочення якихось додаткових (наднормативних) зусиль, особливих, видатних заслуг, досягнень тощо, і в силу цього вона надається (присуджується) далеко не всім і знову ж, як усім нам добре відомо, на жаль, не завжди об'єктивно. Виходить, що якщо розуміти заробітну плату як нагороду за працю, то багатьом працівникам цієї нагороди не дочекатися, підсумовує вчений [6, с. 25].

З огляду на вищезазначене, під тарифною ставкою слід розуміти фіксований розмір грошової виплати за виконувану робітником відповідної спеціальності та кваліфікації роботу за одиницю часу. Оклад – це фіксований розмір місячної грошової виплати керівникам, фахівцям та службовцям, а також тим робітникам, праця яких не піддається нормуванню.

Під час висвітлення структури заробітної плати, а саме основної заробітної плати, у ст. 2 Закону України «Про оплату праці» національний законодавець застосовує дві категорії – «тарифна ставка (оклад)» та «посадові оклади для службовців». На наш погляд, є недоцільним вищезазначене дублювання категорії «оклад», тим більше, що, як відмічено раніше, оклад застосовується не тільки для оплати праці службовців. Отже, пропонуємо в ст. 2 Закону України «Про оплату праці» залишити тільки одну з двох вищенаведених категорій, а саме «тарифна ставка (оклад)».

Слід зазначити, що тлумачні словники, як вже було вказано, дають практично однакові тлумачення термінів «надбавка» та «доплата», під якими розуміють додаткову винагороду, платню. Крім цього, автори Великого енциклопедичного юридичного словника у визначення поняття «надбавка» вводять термін, який невідомий трудовому законодавству, – «основна ставка (оклад)». Ми вважаємо, що тут повинно йти про «тарифну ставку (оклад)».

З метою надання авторського визначення категорій «надбавка» та «доплата» слід також проаналізувати підходи національного законодавця до застосування цих структурних елементів заробітної плати. Так, у Кодексі законів про працю України закріплено, що доплати встановлюються за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника (ст. 105); за роботу в надурочний час за відрядною системою оплати праці (ст. 106); на період освоєння нового виробництва (продукції) (ст. 113); до попереднього середнього заробітку протягом двох місяців із дня переміщення у тих випадках, коли внаслідок переміщення працівника зменшується заробіток із не залежних від нього причин (ст. 114); за час, на який тривалість щоденної роботи працівників молодше вісімнадцяти років, допущених до відрядних робіт, скорочується порівняно з тривалістю щоденної роботи дорослих працівників (ст. 194). Стосовно надбавок, то КЗпП України, хоча й оперує цим терміном, однак не закріплює конкретних розмірів та випадків їх встановлення [7]. Така ж ситуація спостерігається і в проекті Трудового кодексу України.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та

організацій окремих галузей бюджетної сфери» від 30 серпня 2002 р. № 1298 встановлює як доплати, так і надбавки. Так, надбавки працівникам встановлюються: за високі досягнення у праці; за виконання особливо важливої роботи (на строк її виконання); за складність, напруженість у роботі; за почесні звання України, СРСР, союзних республік СРСР «народний» та «заслужений»; за спортивні звання «заслужений тренер», «заслужений майстер спорту», «майстер спорту міжнародного класу», «майстер спорту»; за знання та використання в роботі іноземної мови; за класність водіям. Доплати працівникам встановлюються: за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників; за суміщення професій (посад); за розширення зони обслуговування або збільшення обсягу виконуваних робіт; за роботу в нічний час; за вчене звання: професора, доцента, старшого наукового співробітника; за науковий ступінь: доктора наук, кандидата наук; за використання в роботі дезінфікувальних засобів, а також працівникам, які зайняті прибиранням туалетів; за ненормований робочий день водіям автотранспортних засобів.

Отже, виходячи із нормативно встановлених випадків застосування доплат можна зробити висновок, що вони в основному встановлюються за виконання додаткових трудових обов'язків, за збільшення інтенсивності праці, за роботу в нічний та надурочний час. Щодо надбавок, то встановлення їх в основному відбувається за складність та напруженість у роботі, за стаж роботи (вислугу років), за особливий характер праці, за рівень майстерності. Встановлюються доплати і надбавки у відсотках до посадового окладу (тарифної ставки).

Таким чином, під доплатою слід розуміти грошову виплату, яка встановлюється працівнику за виконання додаткових трудових обов'язків, за збільшення інтенсивності праці, за роботу в нічний та надурочний час та в інших випадках встановлених законодавством. Надбавка – це грошова виплата, яка встановлюється працівнику за складність та напруженість у роботі, за стаж роботи (вислугу років), за особливий характер праці, за рівень майстерності та в інших випадках встановлених законодавством.

Автори Великого енциклопедичного юридичного словника, визначаючи поняття «компенсаційні виплати в соціальному забезпеченні», забувають про те, що компенсаційні

виплати є і в інших сферах життєдіяльності суспільства, зокрема у сфері праці. Так, Кодекс законів про працю України встановлює гарантійні виплати за час виконання державних або громадських обов'язків (ст. 119); у зв'язку з переведенням, прийняттям або направленням на роботу в іншу місцевість (ст. 120); під час службових відряджень (ст. 121); працівникам, що направляються для підвищення кваліфікації (ст. 122); працівникам, що направляються на обстеження до медичного закладу (ст. 123); працівникам-донорам (ст. 124); працівникам-авторам винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій (ст. 126). Компенсаційні виплати здійснюються при переїзді на роботу в іншу місцевість (ст. 120); у зв'язку зі службовими відрядженнями (ст. 121); за зношування інструментів, належних працівникам (ст. 125) [7].

Всі вищенаведені статті містяться у главі VIII, яка має назву «Гарантії і компенсації». На наш погляд, цю главу більш правильно було б назвати «Гарантійні та компенсаційні виплати», з огляду на місце її розташування у Кодексі законів про працю (після глави VII «Оплата праці») та зміст статей, які вона включає.

Виходячи з вищенаведених статей, призначення гарантійних виплат полягає у збереженні за працівниками заробітної плати, коли вони з поважних причин звільняються від виконання трудових обов'язків. Компенсаційні виплати призначені відшкодувати працівникам витрати, пов'язані з виконанням ними своїх трудових обов'язків.

Ми не можемо погодитися з Н. Б. Болотіною, яка пише: «Компенсаційні виплати – це суми, які виплачуються працівникам понад оплату за працю ...» [8, с. 412]. Крім цього науковець, вводячи поряд із категорією «гарантійні виплати» категорію «гарантійні доплати», вказує, що це суми, які виплачуються понад заробітну плату працівникові у разі скорочення робочого часу або переведення на іншу роботу у встановлених законом випадках [8, с. 411]. Так, виходячи зі змісту ст. 2 Закону України «Про оплату праці», і гарантійні виплати, і компенсаційні виплати, і доплати входять у структуру заробітної плати. Також зазначити, що якщо Н. Б. Болотіна окремі доплати називає гарантійними, то яку же назву повинні мати інші доплати?

На наш погляд, виходячи з призначення гарантійних та компенсаційних виплат, можна сформулювати такі

визначення. Гарантійна виплата – це грошова виплата, яка здійснюється з метою збереження за працівником, який в силу поважних причин звільнявся від виконання своїх трудових обов'язків, заробітної плати. Компенсаційна виплата – це грошова виплата, яка здійснюється з метою відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням працівником своїх трудових обов'язків.

Список використаних джерел: 1. Про оплату праці : закон України від 24 берез. 1995 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>. 2. Сімутіна Я. В. До питання про поняття заробітної плати / Я. В. Сімутіна // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 1. – С. 75–81. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с. 4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 992 с. 5. Божко В.М. Поняття заробітної плати / В. М. Божко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Вип. 29. – 2005. – С. 267–275. 6. Мазманова Б. Г. Понятийный и терминологический аппарат Трудового кодекса РФ в сфере оплаты труда и некоторые проблемы его практического применения / Б. Г. Мазманова // Трудовое право. – 2003. – № 10. – С. 24–29. 7. Кодекс законів про працю : закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 8. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна. – 2-ге вид., стер. – Київ : Вікар, 2004. – 725 с.

Надійшла до редколегії 06.03.2014

Шевченко Н. Л. Структура заработной платы: теоретические проблемы

Проанализировано современное состояние правового обеспечения структуры заработной платы. Исследованы подходы научных работников к определению структурных элементов заработной платы. Представлено авторское определение категориям «тарифная ставка», «оклад», «доплата», «надбавка», «гарантийная выплата», «компенсационная выплата», а также даны предложения по усовершенствованию соответствующего законодательства.

Ключевые слова: заработная плата, оклад, тарифная ставка, надбавка, гарантийная выплата, компенсационная выплата, доплата.

Shevchenko N. L. Wages' structure: theoretical problems

It is noted that the issue of wages structure due to the absence of consensus regarding its elements both in the national legislation and in the science of labor law is of particular interest nowadays. It is stressed that wages structure is defined in the Art. 2 of the Law of Ukraine «On Compensation» dated from March 24, 1995 № 108/95-VR.

The current state of legal guaranteeing the structure of wages is analyzed. Approaches of scientists in determining the structural elements of wages are researched.

Author's definition of the categories «wages rate», «salary», «excess fare», «premium», «guarantee payment», «compensation payment» is presented. Wages rate is defined as a fixed amount of cash payment for the fulfilled work by an employee of corresponding specialty and qualification per hour; salary is a fixed amount of monthly cash payment to leaders, specialists and employees as well as to those workers whose work is not a subject of rationing; excess fare is a cash payment, which is set to an employee for performing additional job duties, for increasing the intensity of work, for working at night time and overtime and other cases prescribed by the law; premium is a cash payment that is fixed to an employee for the complexity and intensity of work, for work experience (years of service), for the special nature of work, for the level of skills and in other cases prescribed by the law; guarantee payment is a cash payment that is made to preserve the wages of the worker who quitted his job duties because of valid reasons; compensation payment is a cash payment that is made to reimburse the costs associated with fulfilling labor duties by an employee.

Keywords: wages, salary, wages rate, premium, guarantee payment, compensation payment, excess fare.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 340.15(477)«09/1920»(043.5)

Володимир Греченко,

доктор історичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

**НОВЕ ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ПРАВА В УКРАЇНІ**

Зразу ж слід відзначити, що особливостями монографії Б. Р. Стецюка «Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.)»¹ є те, що в ній, по-перше, розглядається комплекс питань, пов'язаних із такою важливою проблематикою, як процесуальне право в цілому, а, по-друге, ця проблема досліджується протягом величезного історичного періоду в тисячу років. Цілком можна погодитись з автором, що «історичний досвід в цьому сенсі має суттєве значення, оскільки дозволяє побачити як позитивні, так і негативні моменти формування і розвитку як вітчизняної правової системи в цілому, так і окремих її елементів» (с. 6–7).

Автор звертається до історії цивільного, кримінального та адміністративного судочинства, процесуального права взагалі, починаючи з історії Київської Русі і до перших років радянської влади включно, що дає змогу дослідити еволюцію вітчизняного процесуального права, виділити основні періоди становлення і розвитку цивільного та кримінального судочинства на українських землях, вивчити своєрідність форм українського процесуального права, його світоглядні витоки, оцінити вплив іноземного права у процесі його формування, встановити історичну специфіку процесуальних (процедурних) норм, які регулювали суспільні відносини, що виникали у процесі реалізації всіх галузей права.

Велику увагу в монографії приділено висвітленню трансформації мети, принципів цивільного та кримінального

---

¹ Стецюк Б. Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.) : монографія / Б. Р. Стецюк. – Харків : Діа плюс, 2013. – 560 с.

судочинства, процесуальних форм, становленню різних стадій процесу. Авторів вдалося показати формування і розвиток доказової бази, процесу доказування і його законодавчої регламентації у вітчизняному кримінальному судочинстві, простежити генезу поняття юридичного процесу, розкрити проблеми забезпечення прав громадян під час кримінального, цивільного процесів, адміністративних процедур на різних етапах історії держави та права України, з'ясувати зв'язок між формуванням загальної правової політики держави на різних етапах її історії та розвитком процесуального права.

Автором створено цілісну концепцію формування, становлення та розвитку процесуального права в Україні протягом значного історичного періоду – з X ст. і до 20-х років XX ст., доведено, що процесуальне право на українських землях має місцеве походження і було результатом розвитку юридичної думки, перш за все, в Україні. Б. Р. Стецюк справедливо наголошує, що розвиток вітчизняного процесуального права протягом указанного часу в цілому відбувався в межах континентальної правової сім'ї, по висхідній, але не однолінійно, і зазнавав суттєвих впливів правової політики тих держав, до складу яких входили українські землі у кожен конкретний період.

У монографії зроблено цікавий висновок про те, що поступ процесуального права на українських землях мав певні відмінності порівняно з подібним процесом у Західній Європі. Основна відмінність, як вважає автор, полягала в тому, що у провідних західноєвропейських державах застосування звичаєвого права в судочинстві з XV–XVI ст. вже почали звучувати, тоді як в Україні в середині XVII ст., під час та після Національно-визвольної війни українського народу такий процес набув нового імпульсу шляхом широкого застосування козацького права. Як нам здається, такий умовивід має право на існування, оскільки вірно відбиває тогочасну тенденцію в розвитку процесуального права.

До наукового обігу автором уведено новий різноманітний та цікавий фактичний матеріал (архівний, з періодичної преси), що дозволило істотно збагатити джерельну базу проблеми і по-новому розглянути деякі аспекти розвитку процесуального права в Україні протягом досліджуваного

періоду, зокрема дискусії 1920-х рр. щодо завдань та змісту Адміністративного кодексу. Для вирішення завдань, поставлених у дослідженні, автором залучалися як друковані, так і архівні джерела. Комплексне вивчення законодавчих і інших письмових джерел дозволило об'єктивно розкрити природу і зміст базових інститутів, що забезпечували реалізацію правової політики тих держав, до складу яких входили українські землі протягом досліджуваного періоду

До позитивних рис монографії слід також віднести неформальне висвітлення становлення і розвитку процесуального права в Україні в юридичній та історичній літературі. Як правило (і на жаль!), більшість авторів у своїх монографіях обмежуються переліком праць та дослідників, що писали з цієї тематики. На відміну від них, Б. Р. Стецюк зі знанням справи та великою повагою пише про своїх попередників. Особливо це стосується величної плеяди істориків права XIX ст., значна частина яких або народилася, або працювала в Україні. Йдеться про такі визначні постаті в науці історії права, як С. Ю. Десницький, В. А. Ліновський, В. Г. Демченко, М. І. Ланге, М. А. Дювернуа, М. Д. Іванішев та ін.

Цілоком можна погодитися з тими оцінками впливу на розвиток історії вітчизняного права, який здійснила загальна історія України, яка в кінці XIX ст. почала активно виокремлюватися з загальноросійської історії.

Методологічною основою монографії стали такі принципи наукового пізнання, як історизм, об'єктивність, системність і комплексність. Ця методологічна основа дала ключ до розуміння правотворчої і правозастосовної діяльності державної влади у процесі розробки і реалізації певної моделі вітчизняного юридичного процесу.

Звичайно, в роботі є і певні недоліки. Коли автор дає загальну характеристику процесуального права в Україні в добу Національної революції 1917–1920 рр., то він дещо захоплюється питаннями судоустрою, зменшуючи тим самим обсяг висвітлення проблем судочинства. Є й огріхи стилістичного плану та обдруківки. Але в цілому монографія заслуговує високої оцінки.

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ

Адміністративне судочинство : навч. посіб. / [О. П. Рябченко, С. Ф. Денисюк, О. В. Джафарова та ін.] ; за заг. ред. О. П. Рябченко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – 304 с.

У навчальному посібнику представлено теоретичні надбання та сучасні тенденції розвитку адміністративного процесуального законодавства та законодавства про судоустрій, викладено теоретичні положення адміністративного судочинства в Україні, визначено предмет судового адміністративного процесу та його учасники, досліджено питання організації адміністративного судочинства, процедури провадження у судах першої, апеляційної, касаційної інстанції, при перегляді справ Верховним Судом України та за нововиявленими обставинами, особливості провадження по окремих категоріях справ адміністративної юрисдикції, а також процедури виконання судових рішень.

Рекомендовано студентам юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, суддів, практичних працівників, службовців органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : зб. наук. пр. ф-ту підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС за 2013 р. / [С. М. Гусаров, О. М. Бандурка, О. М. Головка та ін.] ; за заг. ред. С. М. Гусарова ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т підготовки фахівців для підрозділів слідства. – Харків : НікаНова, 2014. – 696 с.

У збірнику представлені методичні рекомендації, проекти нормативно-правових актів та наукові роз'яснення окремих положень чинного законодавства, розроблені кафедрами факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ у 2013 р. Наукові праці висвітлюють питання удосконалення форм та методів діяльності слідчих та інших підрозділів ОВС України під час розслідування кримінальних правопорушень.

Для слідчих та оперативних працівників, науковців, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, курсантів та слухачів навчальних закладів юридичного профілю, а також всіх, хто цікавиться питаннями удосконалення діяльності органів внутрішніх справ та інших правоохоронних відомств.

Міжнародне право : слов.-довід. / С. М. Перепьолкін, Т. А. Сироїд, А. А. Філяніна ; за заг. ред. Т. А. Сироїд. – Харків : Юрайт, 2014. – 408 с.

У словнику-довіднику системно й лаконічно викладено базові поняття за всіма темами вузівської програми навчального курсу «Міжнародне право». Видання підготовлено з урахуванням існуючих досягнень у галузі юриспруденції та містить сучасний міжнародно-правовий лексикон, де поряд із термінами, що увійшли до юридичних документів, розтлумачуються окремі поняття науки міжнародного права та суміжні юридичних наук. Словник-довідник містить близько 800 міжнародно-правових термінів, згрупованих за предметом та алфавітним принципом.

Адресований студентам, курсантам, аспірантам, ад'юнктам і викладачам вищих юридичних навчальних закладів, науковцям, державним і муніципальним службовцям, усім, хто цікавиться проблемами міжнародного права.

Основи римського приватного права. Стислий курс : навч. посіб. / [В. А. Кройтор, С. О. Сліпченко, С. П. Довбій та ін.]; за заг. ред. В. А. Кройтора. – Харків : НікаНова, 2014. – 198 с.

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми, який висвітлює основні інститути римського приватного права, найважливіші правові поняття та категорії. Найбільш поширені юридичні терміни і вислови наводяться латинською і українською мовами.

Розрахований на студентів, аспірантів, ад'юнктів, викладачів юридичних вузів, а також усіх тих, хто працює над підвищенням свого рівня юридичної культури.

Торяник В. В. Електрика та магнетизм : навч. посіб. / В. В. Торяник. – Харків : НікаНова, 2014. – 124 с.

Навчальний посібник написано у відповідності до типової програми курсу фізики для інженерно-технічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Розглянуто фізичні явища, ефекти та закономірності у галузі електрики та магнетизму. Видання структуровано на десять теоретичних розділів і додатки, що містять контрольні запитання, задачі з відповідями та тести для контролю якості засвоєння знань.

Посібник є адаптованим для студентів, що навчаються за напрямом підготовки 6.170102 – системи технічного захисту інформації освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр.

Озерський І. В. Проблеми кримінально-процесуального та адміністративного права України : наук.-практ. посіб. / І. В. Озерський, В. В. Чумак. – Харків : НікаНова, 2014. – 252 с.

У науково-практичному посібнику комплексно досліджено окремі питання врегулювання кримінально-процесуальних та адміністративно-процесуальних відносин як юридичних, так і фізичних осіб. Ґрунтуючись на наукових узагальненнях вчених-правознавців, автори пропонують власне бачення розв'язання низки складних, дискусійних у теорії адміністративно-правової науки та кримінального процесу питань оптимізації юридичної діяльності в різних сферах суспільних правовідносин, що й визначили актуальність та унікальність посібника.

Окремі положення представленої наукової праці можуть бути використані під час проведення занять з курсу «Кримінальний процес України», «Адміністративне право України», «Прокуратура України» та «Юридична психологія» у навчальних закладах з юридичною та психологічною спеціалізацією, а також у практичній діяльності працівників правоохоронних органів України.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

У період з 24 грудня 2013 р. по 24 квітня 2014 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

21 лютого 2014 р. – міжнародна науково-практична інтернет-конференція «**Актуальні питання безпеки фінансової системи держави**»;

3 березня 2014 р. – круглий стіл «**Юстиція, свобода і безпека як сфери європейської інтеграції України**»;

14 березня 2014 р. – VI Науково-практична конференція «**Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України**»;

21 березня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Політико-правові погляди Т. Г. Шевченка (присвячена 200-річному ювілею)**»;

28 березня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Бочаровські читання**», присвячена пам'яті професора С. П. Бочарової;

10–11 квітня 2014 р. – XV Міжнародна студентська науково-практична конференція іноземними мовами «**Інноваційні наукові технології в правоохоронній діяльності (зарубіжний досвід)**»;

12 квітня 2014 р. – V Всеукраїнська науково-практична конференція студентів «**Актуальні питання правової науки**»;

15 квітня 2014 р. – круглий стіл «**Людина, суспільство, держава: правовий вимір у сучасному світі**»;

17 квітня 2014 р. – міжнародна науково-практична конференція «**Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні**».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

24 січня 2014 р. – МАРЕНИЧ Вікторії Михайлівни «**Адміністративно-правове забезпечення використання PR-технологій в управлінні вищим навчальним закладом**» на здобуття

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів» тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивись також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) кандидата юридичних (канд. юрид.) наук за спеціальністю (спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

25 січня 2014 р. – МИКИТАСЯ Аркадія Вікторовича **«Організаційно-штатна робота в органах внутрішніх справ України: адміністративно-правові засади становлення та розвитку»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; РАТУШНЯКА Віктора Івановича **«Адміністративно-правові засади управління міліцією громадської безпеки в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

27 березня 2014 р. – ЄФІМЕНКО Марії Юріївни **«Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

27 березня 2014 р. – ДАНЬШИНА Максима Валерійовича **«Місце криміналістики у системі юридичних наук»** на здоб. наук. ступ. доктора юридичних (далі – д-ра юрид.) наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

27 березня 2014 р. – ПРОКОПЕНКО Наталії Миколаївни **«Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09;

28 березня 2014 р. – СИМОНЯН Наїри Арсенівни **«Цивільний контроль за діяльністю органів прокуратури в Україні: адміністративно-правові засади розвитку та становлення»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

25 лютого 2014 р. – ЗОЗУЛІ Олександра Ігоровича **«Конституційно-правове регулювання статусу Адміністрації Президента України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; СУРАН Антоніни Володимирівни **«Право на об'єднання серед інших конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02;

29 березня 2014 р. – КОНОПЕЛЬКО Олени Володимирівни **«Ідеологічна функція сучасної держави: загальнотеоретична характеристика»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень; ШЕВЧУКА Василя Олексійовича **«Державно-правова система Київської Русі»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

22 квітня 2014 р. – ФУФАЛЬКА Тараса Мироновича **«Теоретико-правові основи реалізації правового принципу пропорційності органами внутрішніх справ України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; ЄМЕЛЬЯНЕНКА Костянтина Сергійовича **«Ефективність правового регулювання діяльності ОВС України: теоретико-правовий аспект»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

23 квітня 2014 р. – АДАМА Володимира Михайловича **«Екологічна функція держави: теоретико-правове дослідження»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01; СЕРГЄЄВА Артема Анатолійовича **«Забезпечення права на честь, гідність та ділову репутацію працівників ОВС України: загально-теоретична характеристика»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01;

24 квітня 2014 р. – МАНЮКА Петра Теодоровича **«Президент України в системі правової охорони Конституції України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02; ЧОРНЕНЬКОГО Віталія Ігоровича **«Конституційно-правовий статус інвалідів в Україні»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

28 березня 2014 р. – ШАЛГУНОВОЇ Світлани Аполлінаріївни **«Кримінологічне вчення про особу насильницького злочинця»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; ЩЕРБІНИ Олександра Вікторовича **«Режим виконання і відбукання покарань у виправних установах Державної пенітенціарної служби України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

29 березня 2014 р. – ПЕРЕПЕЛИЦІ Дмитра Івановича **«Призони-зація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.08;

29 березня 2014 р. – ЯКОВЕЦЬ Ірини Станіславівни **«Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань»** на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.08.

Курсантська та студентська наука

Починаючи з цього номера у збірнику публікуватиметься інформація щодо участі курсантів та студентів Харківського національного університету внутрішніх справ у наукових заходах міжнародного характеру, науковому житті України, регіону, вишу.

Отже, за період з 24 грудня 2013 р. по 24 квітня 2014 р. курсантами та студентами Університету взято участь у таких заходах.

Опубліковано праці у наукових фахових виданнях:

– курсант 2 курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей Масленникова С. А.: *Іванцов В. О. Право платників податків на захист: проблеми реалізації в адміністративному порядку щодо протидії протиправним рішенням податкових органів / Іванцов В. О., Масленникова С. А. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 25. – С. 145–149.*

Взято участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, семінарах, «круглих столах»:

у науково-практичній конференції молодих вчених «Сучасний менеджмент: проблеми та перспективи» (Харків, Академія внутрішніх військ МВС України, 18 березня 2014 р.):

– Козлов О. О., студент 4 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Соціально-психологічні методи управління персоналом суб'єктів мікропідприємства»;

у VI міжнародній науково-практичній конференції «Управління соціально-економічними системами: аналіз сучасних тенденцій та перспектив розвитку» (Харків, Харківський національний університет будівництва та архітектури, 26–27 березня 2014 р.):

– Авакян Р. С., студент 1 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Інвестиційна безпека та її значення в підвищенні економічної безпеки підприємства»;

– Квашнін В. О., студент 1 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Основні напрямки і показники державного бюджету України на 2014 рік»;

– Клімюк Г. В., студент 1 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Побудова системи економічної безпеки підприємства»;

– Паскарь Ю. І., студент 2 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Аналіз структури інвестування в економіку країни»;

– Печіненко Д. С., студент 1 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Процеси формування корпоративної безпеки підприємства»;

у V Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів «Актуальні питання сучасної науки і права» (Суми, 12 квітня 2014 р., Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ):

– Зеленохатов І. Е., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, з доповіддю «Питання кваліфікації умисного легкого та середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання»;

– Кінаш Р. М., студент 4 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Неправомірне використання ділової репутації підприємців»;

– Клімюк Г. В., студент 1 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Аналіз економічної інтеграції України в Європейський Союз»;

– Ліщина Е. С., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, з доповіддю «Відмежування перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу від примушування давати показання»;

– Петроченко М. В., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, з доповіддю «Експес виконавця злочину як спеціальне питання відповідальності за співучасть»;

– Печіненко Д. С., студент 1 курсу факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Державна підтримка регулювання корпоративної безпеки у сфері житлово-комунального господарства»;

у V науково-практичному семінарі «Актуальні питання сучасного соціогуманітарного знання» (Харків, 23 січня 2014 р., Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»):

– Бутенко М. В., курсант 4 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми, з доповіддю «Проблема любові в гуманістичній психології»;

– Нікітін В. В., курсант 1 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції, з доповіддю «Проблеми межполовых отношений и воспитания»;

у Міжнародній науково-практичній конференції «Азовські правові читання» (Бердянськ, 18–19 квітня 2014 р., Бердянський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету):

– Ліщина Е. С., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, з доповіддю «Питання кваліфікації співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом»;

у міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Четверті харківські кримінально-правові читання» (Харків, 16–17 травня 2014 р., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого):

– Ліщина Е. С., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, з доповіддю «Питання кримінальної відповідальності за порушення права на захист»;

– Русаков А. В., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства, з доповіддю «Щодо визначення поняття «організована група» у кримінальному законодавстві України».

Взято участь у конкурсах, олімпіадах тощо:

– XIII Міжнародному конкурсі ораторської майстерності «Цицероній-2014»,

– III Міжнародному мовно-літературному конкурсі учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка,

– Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика,

– Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук,

– VIII Харківському регіональному конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук та ін.

У Міжнародному конкурсі ораторської майстерності «Цицероній-2014» переможцями I туру стали: Бульба І. В., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства; Каретников Є. Є., курсант 2 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції; Турко Г. Е., курсант 2 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції; Чухно К. Є., курсант 1 курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції.

За результатами II туру *Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2013/2014 н. р.* нагороджено: дипломом II ступеня курсанта 2 курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадянської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей Пасічника В. В. за напрямом «Охорона праці»; дипломом III ступеня курсанта 4 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми Косминю А. П. за напрямом «Інформаційна безпека».

За результатами VIII Харківського регіонального конкурсу студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук Щербину Ю. Ю., курсанта 4 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми, нагороджено дипломом III ступеня (гуманітарні науки).

У Всеукраїнській студентській олімпіаді за напрямом «Правознавство» в командному заліку університет посів IV місце (I місце серед ВНЗ системи МВС України). Учасники олімпіади: Галаган В. В., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства; Ліщина Е. С., курсант 2 курсу факультету підготовки

фахівців для підрозділів слідства, Мельничук В. П., курсант 2 курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей.

За результатами *Конкурсу наукових робіт курсантів, слухачів та студентів вищих навчальних закладів МВС України* курсанти та студенти Університету посіли п'ять призових місць:

– кримінально-правова номінація – I місце: Петроченко М. В., курсант 2 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства; тема наукової роботи – «Актуальні питання інституту співучасті в кримінальному праві України»;

– адміністративно-правова номінація – I місце: Масленникова С. А., курсант 3 курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей; тема наукової роботи – «Інноваційні підходи до підвищення ефективності адміністративної діяльності міліції (поліції) України»;

– державно-правова номінація – II місце: Курбаков Б. Р., курсант 1 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми; тема наукової роботи – «Вдосконалення системи забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)»;

– номінація «Оперативно-розшукова та спеціальна діяльність правоохоронних органів» – II місце: Зуб В. Ю., курсант 3 курсу навчально-наукового інституту з підготовки фахівців кримінальної міліції; тема наукової роботи – «Оперативно-розшукова протидія підрозділами карного розшуку обігу майна, одержаного злочинним шляхом»;

– номінація «Суспільні науки» – III місце: Коломієць Е. В., курсант 1 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми; тема наукової роботи – «Вплив англomовного комп'ютерного жаргону на культуру сучасного українського лінгвосоціуму».

НАШІ АВТОРИ

- Андрусяк І. П.** ➤ асистент кафедри історії держави і права Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»
- Гамалій О. Л.** ➤ асистент кафедри кримінально-правових дисциплін Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», канд. юрид. наук
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ, д-р іст. наук, професор
- Капустіна К. О.** ➤ здобувач ХНУВС
- Карпенко М. М.** ➤ здобувач ХНУВС
- Карчевський К. А.** ➤ доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності ФПМК ХНУВС, канд. юрид. наук, доцент
- Качмар Б. М.** ➤ здобувач ХНУВС
- Крепакова М. Ю.** ➤ здобувач ХНУВС
- Кузьмінський О. О.** ➤ здобувач ХНУВС
- Небрат О. О.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук, доцент
- Озар В. Г.** ➤ ад'юнкт ХНУВС
- Салманова О. Ю.** ➤ професор кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук, доцент
- Сворак С. Д.** ➤ начальник факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС, д-р іст. наук, канд. юрид. наук, професор
- Семенов І. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Синчук В. Л.** ➤ прокурор Харківської області, канд. юрид. наук
- Федосов О. С.** ➤ здобувач ХНУВС
- Шевченко Н. Л.** ➤ здобувач ХНУВС

Южно О. О.

- начальник кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.

Ященко А. М.

- доцент кафедри кримінально-правових дисциплін ФПМК ХНУВС, канд. юрид. наук, доцент

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАНЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі вибраний матеріал має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шрифтом УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту обов'язково додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (вказані відомості підлягають опублікуванню), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прикметник, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотації. Відповідальність за якість підготовки анотації (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою. Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання (<http://visnyk.univd.edu.ua>).

Редагування *І. В. Костіної, П. О. Білоуса, С. М. Гука*
Комп'ютерне верстання *С. В. Гончарук, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 24.04.2014. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 12,13. Тираж 100 прим. Зам. № 2014-9.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk@univd.kharkov.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.